

FORDULAT CÍMLAP

FORDULAT 1997 Tavasz-Nyár

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának
szakmai folyóirata

Felelős szerkesztő: Büttl Ferenc, Firle Réka, Simonovits Zsófi

Fedőlapterv: Büttl Ferenc

Felelős kiadó: Andor László

Készült a Műegyetemi Kiadó nyomdájában

100 példányban

Tansegédlet, kereskedelmi forgalomba nem hozható

Előszó

Régen jelent meg Fordulat. '97 tavaszán vehettétek kezetekbe legutóbb. Az ősszel esedékes szám késése (elmaradása?) eredményeképpen így most egy összevont számmal jelentkezünk. A késedelemre sok mentség nincsen, személyes problémák, elfoglaltságok és "feltöltési" problémák egyaránt akadtak.

Az előző tanév végén, talán valamikor májusban lezajlott egy beszélgetés e kiadványról - sajnos kevés résztvevővel. Néhány gondolatot ezzel kapcsolatban mindenképpen érdemes felidézniük:

- javítani kell a kiadvány (szerzők, szerkesztők) és az olvasóközönség közötti kommunikáción; ennek keretében szolgálhat egy "író-olvasó" találkozó rendszer, néhány héttel a megjelenés után erre sort is fogunk keríteni,
- jobban elő kell segíteni (körvezetők, öregek figyelem!), hogy a dolgozatok eljussanak a szerkesztőkhöz; vagyis ha egy jó írás a kezébe kerül, akkor esetleg hívd fel rá más figyelmét is,
- külsős "munkatársak" nincsenek, azaz *nem kérünk a TEK-en kívülről anyagot, de szívesen fogadunk*; természetesen a szakkollégisták, illetve a szakkollégiumhoz közel álló személyek (volt TEK tagok, körvezetők, előadók) írásai elsőbbséget élveznek,
- írjatok!

A szerkesztőség új taggal bővült, Simonovits Zsófi is szerette volna gyakorolni a helyesírást, nyelvhelyességet, így hát "bevettük".

a szerkesztők

Tartalomjegyzék

MŰHELY

<i>Tanyi Attila: John Rawls politikai és gazdasági filozófiája</i>	7
<i>Dencs Gábor: Rövidlátásról, előrelátásról és önuralomról</i>	21
<i>Firle Réka - Büttl Ferenc: Bűn a gazdaságban</i>	39
<i>Révész Éva: Építészet, antikvitás, társadalomelmélet</i>	57
<i>Török Sándor: A fausti technika</i>	66
<i>Ben Fine: A közgazdaságtan új forradalma</i>	73

VITA

<i>Antal Dániel: Mit szintetizált Keynes?</i>	85
<i>Andor László: Rövid hozzászólás Antal Dániel cikkéhez</i>	92
<i>Szajp Szabolcs: Igazságosság, bőség, tudás</i>	93

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

<i>Koronczai András: A LÉT ÉS IDŐ olvasókör bemutatkozik</i>	105
<i>Koltai Gábor: Egy, s más</i>	107
<i>Sziksza Szabolcs: Heidegger és József Attila</i>	107

KRÓNIKA

<i>Krónika '97 április - '98 február</i>	119
--	-----

Tanyi Attila:

John Rawls politikai és gazdasági filozófiája

A rawlsi szerződéselvű felfogás, amelyet a *Theory of Justice* című könyvében fejtett ki részletesen, nagyon jelentős és szerteágazó kritikát váltott ki a világ tudományos életében. Könyvtárnyi irodalom gyűlt össze az írással kapcsolatban, és már ezért is furcsa, hogy itthon csak most jelent, pontosabban fog megjelenni az amerikai filozófus korszakalkotó műve. Semmi meglepő sincs abban, hogy a mű ekkora visszhangot váltott ki, hiszen olyan elveket próbál összeegyeztetni, mint jólét és szabadság és olyan optimista emberképe van, amely legtöbbünk számára elképzelhetetlen.

A fejezet¹ öt részből áll: a rawlsi gondolat kifejtéséből, annak intézményi megvalósulásából, a célok rendszeréből, a buchanani és rawlsi szerződéselvű felfogás összehasonlításából, s végül az említett sokoldalú kritika egyes részeinek ismertetéséből.

Rawls liberális egalitarianizmusa

A szerző a kontraktualista felfogásnak megfelelően építi fel modellje kiinduló állapotát. Az emberek az ún. eredeti állapotban (*original position*) élnek, amely, s ezt erősen hangsúlyozza: egy hipotetikus helyzet. Életük a "tudatlanság fátyla"² (*veil of ignorance*) mögött zajlik. Nem ismerik sem a többiek, sem pedig a saját preferenciarendszerüket, tehát, hogy mit választanának, ha arra kerülne a sor. Az emberek közti kapcsolatok koordinációját az igazság mint *fairness* (méltányosság) felfogása szabályozza.

Ezen a ponton ki kell térnünk a rawlsi elmélet egyik leglényegesebb elemére, az igazságosság szerepére.

---

¹ A közölt írás részlet A keynesi elmélet kritikussai című dolgozatból

² Ezt a fordítást Ludassy Mária használja in: Ludassy Mária: *Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság*. Magvető Kiadó, 1989.

Az igazságosság Rawlsnál központi elem mind az eredeti állapotban, mind pedig utána. Ebben a szerző igen hasonlít az arisztotelészi gondolkodáshoz, azonban azzal ellentétben nem az individuumok, hanem a társadalom igazságosságát helyezi vizsgálódásai középpontjába. Az eredeti állapotban különféle igazságok érvényesülnek ún. lexikografikus³ sorrendben.

Nem is kifejezetten maguk a konkrét igazságok⁴ fontosak, hanem az - s ez az a pontja a rawlsi koncepciónak, amely az egyik legélesebb kritikát váltotta ki -, hogy közöttük egyértelmű prioritás-sorrend érvényesül: a sorrendet mindig be kell tartani, és csak az egyik szint kielégítése után léphetünk a következőre, foglalkozhatunk az újabb igazságtípussal. Ez az alapja a később kifejtendő problémának, az elmélet legjelentősebb dilemmájának, a szabadság és egyenlőség elkülönülésének is. A rawlsi eredeti állapot az emberek által megkötött szerződéssel szűnik meg. Ebben a rendszerben az emberek tipikusan kockázatkerülők, a szerződés legfontosabb sajátossága pedig a maximin elv. Ez azt jelenti, hogy "egyenlőtlenség csak mindenki érdekében engedhető meg", kifejezetten ügyelve a legrosszabb helyzetben lévők sorsára. Ez az egalitáriánus elv a rawlsi elgondolás másik legfontosabb, s egyben legvitatottabb elképzelése.

---

³ Tóth István György az alábbi módon definiálja a rawlsi elméletben érvényesülő lexikografikus sorrendet: "A lexikografikus preferenciarendezés azt jelenti, hogy a döntéshozók bizonyos alternatíváiknak megkülönböztetett figyelmet szentelnek, abszolút módon, a hozzájuk kapcsolódó nyereségyösszegektől függetlenül részesítik őket előnyben más alternatívákhoz képest."

Tóth István György: *A társadalmi elosztási igazságosság problémája* 159. oldal

⁴ Ezek az alábbiak:

- a) gondolat- és lelkiismereti szabadság, egyesülési szabadság, személyiség integritása és szabadsága, a törvény uralma által definiált szabadság,
- b) politikai szabadságjogok, mozgás szabadsága, foglalkozás megválasztásának szabadsága,
- c) a felelős posztok és a pozíciókkal járó jogkörök,
- d) a jövedelem és a vagyon,
- e) az önbecsülés társadalmi alapjai.

Idézi Tóth 158. oldal

Rawls az igazságosságnak két kritériumát fogalmazta meg:

"Első: Minden személynek egyenlő joga van a legkiterjedtebb alapszabadsághoz, amely összeegyeztethető mások hasonló szabadságával.

Második: A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell elrendezni, hogy azok a.) mindenki előnyét szolgáló, ésszerű elvárásokat elégítsenek ki és b.) olyan helyzetekhez és hivatalokhoz kapcsolódjanak, melyek mindenki számára nyitva állnak."⁵

Az első elv Kis János találó kifejezésével élve a "legnagyobb egyenlő szabadság elve"⁶ nem más, mint a liberális alapszabadságjogok biztosítása. Ide sorolhatjuk a gyülekezési- és szólásszabadságot, a tulajdon szabadságát és így tovább. A második elv egy elosztási maxima, melynek első fele a paretói optimum egyfajta megfogalmazása, és ebből következően végtelen sok olyan helyzet van, amely kielégíti. A kiválasztás feladatát a második feltétel második pontja látja el, amely az esélyegyenlőség oly sokat hangoztatott elvét fogalmazza meg, s éppen ezért igen problémás, hiszen tudjuk, milyen nehéz azt a valóságban érvényesíteni. A prioritás-sorrend itt is érvényesül: szabadság és jólét csakis úgy valósulhat meg, ha az előbbi nem sérül. A szabadság nem áldozható fel nagyobb gazdagságért cserébe: a "versenyből" csak a szabadság kerülhet ki győztesen. Az emberek azonban mégis gyakran áldozzák fel szabadságuk egy részét gazdasági előnyért, jólétük növekedésért. Rawls itt nem teszi fel a kérdést - jegyzi meg Ludassy ⁷ -, hogy mi van akkor, ha ezért felajánlott szabadságért semmit sem kapnak cserébe, mivel a szerződést nem tartják be. Ez azonban Rawlsnál - tekintve határozott emberképét, illetve azt a már említett mozzanatot, hogy az emberek közötti kapcsolatokat a fairness (méltányosság) elve kormányozza – nem következhet be. A rawlsi rendszerben az embereket három

---

⁵ Idézi Ludassy 97. oldal

⁶ Kis János: *Vannak-e emberi jogaink?*

⁷ Ludassy 98. oldal

tulajdonság jellemzi: az autonómia⁸, a szabadság és a gazdasági racionalitás. A fairness érvényesülésére pedig egy külső szemlélő ügyel.

Az így létrejövő rendszer kvázi egalitáriánus: benne az egyenlőtlenség csak akkor igazolható, ha az a legrosszabb helyzetben lévők számára is kedvező. Ennek azonban van két feltétele: egyrészt mérsékelt szűkösségnek kell uralkodnia (objektív feltétel) hiszen sem a teljes jólét, sem pedig az éhezés körülményei között nincs értelme az egyenlőség követelésének. A másik feltétel (szubjektív feltétel) pedig egymás életterének kölcsönös tiszteletben tartása. Ha ez a kettő nem érvényesül, nem beszélhetünk sem egyenlőségről, sem pedig igazságosságról.

A modell egyik lehetséges kimenetele a szocializmus: a szerződés megkötésekor - amiatt, hogy még mindig a tudatlanság fátyla mögött léteznek - a szereplőknek fogalmuk sem lehet arról, hogy mit hoznak létre. Ennek következtében lehetséges, hogy köztulajdonlásban "állapodnak meg". A szerző tehát liberális elvei ellenére is elfogadja a szocialista rendszert mint az igazságosság eszme megtestesülését, azzal a megkötéssel, ha az biztosítja a prioritás elv teljesülését. Ennek megfelelően bizonyos eseteket kizár: ilyen a tervgazdaság és a dirigizmus, mivel szerinte "a piac előnye a parancsgazdasággal szemben nemcsak politiko-morális, hanem ökonómiai is: a nagyobb hatékonyság." Egyfajta liberális szocializmust tekint elfogadhatónak, ahol a termelőeszközök köztulajdonban vannak, az üzemek élén pedig munkástanácsok állnak. Ekkor ugyanis a decentralizáció és az ármechanizmus egyaránt érvényesülhet, s nem jön létre "a titkos tervmutatók misztériumjátéka."⁹

A rawlsi elmélet intézményi megvalósulása¹⁰

Az igazságosság kettős rawlsi fogalmának intézményi megfelelője az első szinten az alkotmányos demokrácia mint a "legnagyobb egyenlő szabadság elvének"

---

⁸ Az autonómia Rawlsnál a kanti kategórikus imperatívusz megfelelője: "Az ember autonóm módon cselekszik midőn cselekedetei elveit maga választja ki olyképpen, hogy azok a lehető legadekvátabb kifejezői legyenek természetének mint szabad és egyenlően racionális lény." Autonómia fogalmát sokan vitatják.

Idézi Ludassy 110. oldal

⁹ Ludassy 114. oldal

¹⁰ Ebben a részben nagy segítségét nyújtott Husz Ildikó dolgozata

legmegfelelőbb megvalósítása áll, a másodiknak pedig a kormányzat felel meg. A kormányzat feladata ugyanis az esélyegyenlőség biztosítása, lévén, hogy csak neki vannak ehhez jogosítványai és a kivitelezéshez megfelelő eszközei. Ahhoz, hogy ezt elérje, egyrészt biztosítani kell a gazdasági hatékonyság növekedését, másrészt pedig az igazságos elosztást. Ezt a kormányzat négy ágának kell végrehajtania (pontosabban Rawls öt ágat különböztet meg, de erre majd később térek ki). Ezek az alábbiak: allokáló, stabilizáló, redisztributív és transzfer ágak. Az első kettő közvetve, a másik kettő közvetlenül van kapcsolatban az igazságossággal. A kormányzati ágak feladatai a következők:

Allokációs ág

A különböző erőforrások allokálása Rawlsnál is az ármechanizmus feladata, azonban bizonyos esetekben nem képes feladatát ellátni. Ilyen például a piaci kudarc esete, az externáliák, illetve monopóliumok kialakulása. Ekkor nemcsak a hatékony elosztás sérül, hanem az esélyegyenlőség (az ő szavaival élve a lehetőségek fair egyenlősége) biztosításának elve is. A probléma megoldásában segíthet a tulajdonjogok rendezése akár államosítás révén is, az árszabályozás, a közjavak állami szolgáltatása, stb.

Stabilizáló ág

Ennek az ágnak a feladata két fontos makrogazdasági jelenséghez kapcsolódik, nevezetesen a munkanélküliséghez és az inflációhoz. A probléma mindkét esetben ugyanaz: meg kell határozni azt a szintet, amely mellett a rawlsi elvek teljesülése biztosított.

- a) A munkanélküliség: a teljes foglalkoztatás biztosítását kell elérni, mivel az esélyegyenlőség biztosítása megköveteli, hogy mindenkinek lehetősége legyen megfelelő állást találni. Frikciós munkanélküliség mindig létezni fog, a ciklikus

valamint a strukturális munkanélküliség csökkentése viszont lehetséges. Ennek eszközei az aktív illetve passzív munkaügyi politikák.

- b) Az infláció: a kettő sajnos ellentmond egymásnak - ahhoz, hogy alacsonyabb inflációt érjünk el, magasabb munkanélküliséggel kell számolnunk.

Transzfer ág

A piaci mechanizmus működése a legrosszabb helyzetben lévők számára igen gyakran jelentős hátrányt eredményez. Ez ellentmond a lehetőségek fair egyenlősége elvének, mivel akinek pénzügyi helyzete rossz, annak egyéb lehetőségei is korlátozottak, és ez sérti az esélyegyenlőség elvét. Ez a pont egyébként megegyezik a hayeki elmélet kritikájának egyes pontjaival is. Ugyanakkor a probléma valamilyen módon finanszírozni kell. Ennek legfőbb forrása - hasonlóan a többi állami területhez - az adó.

Ezzel kapcsolatban Rawls felhívja a figyelmet a generációk között kialakuló problémára. Amikor az állam adót vet ki, figyelembe kell vennie két tényezőt: egyrészt azt, hogy a nem megfelelő mértékben kivetett adó nagyobb mértékben korlátozhatja a gazdasági tevékenységet, mint amekkora a belőle származó árbevétel - ez a jelen generációt veszélyezteti. A másik probléma az, hogy a kivetett adó költségeit nem a jelen, hanem a jövő generáció viseli. Rawls a generációk közötti igazságosság fent vázolt problémáját úgy oldja meg, hogy egy igazságos megtakarítási elv meghatározását tűzi ki célul.

Még egy olyan probléma adódik az elméletben ami ide kapcsolódik: igazolható-e a jövőben kárt okozó jelenbeli állami beruházás, ha az téves döntésen alapszik. Ez az a kérdés, amire Rawlsnak nemigen van válasza. Kiútként az ún. "*common sense*-t" javasolja. Ez azt jelenti, hogy fenn kell tartani a szabadság intézményeit, a gazdasági intézményeket pedig össze kell egyeztetni velük. Az elv megvalósulásának másik oldala ha az elosztás nem más, mint az arra érdemesek megjutalmazása, ez azonban a szabadság korlátozását eredményezheti. Ezért Rawls a fair play elvét, a személyiséget tiszteletben tartó törvényeknek való engedelmességet hangsúlyozza.

Disztributív ág

Feladata az egyenlőtlenség mértékének meghatározása. Ez két részre tagolódik:

1. A kialakuló vagyoni és kulturális egyenlőtlenség csökkentése, mivel azok ellentmondanak az esélyegyenlőség elvének, ez különféle adók alkalmazásával lehetséges.
2. Az állami feladatok teljesítéséhez szükséges források biztosítása, vagyis adók kivetése és beszedése (Rawls lineáris adókat javasol).

Nyilván a két pont adófilozófiája, miként az adó alkalmazásának célja is, eltér egymástól.

Az említett ötödik ág a közjavakkal áll kapcsolatban: "Az ötödik ág (*exchange branch*) tehát egy olyan speciális kereskedelmi intézmény, amely piacként működik a közjóságok hatékonyságának mérésében."¹¹

Célok a rawlsi rendszerben

A célok rawlsi rendszerében kantianus etika uralkodik - a jóságot, mint racionalitást fogja fel. Az elveknek két fő csoportját különbözteti meg. Arisztotelészi elveknek nevezi "az emberi természet szerinte alapattribútumának tekinthető jellegzetességét, hogy az embert racionális vágya a komplexebb képesség racionalizáció felé vonzza."¹²

A célok másik csoportját a személyes célok, javak alkotják, amelyek közül a legfontosabb az önbecsülés (persze az eddig említettek továbbra is fontosak - autonómia, szabadság, stb.). Ez azonban valamilyen mértékben az igazságtalan elosztást is igazolja: "Némi cinizmussal azt lehetne mondani, hogy ez nagyban megkönnyíti a redisztribúciónak az igazság elveinek megfelelő alkalmazását: egyik oldalon vannak a szegény gazdagok, a másikon meg akik 'szarul, de büszkén'."¹³ Természetesen Rawls is tudja, hogy az önbecsülés ilyen mértékű jelentősége a

---

¹¹ Husz 24. oldal

¹² Ludassy 120. oldal

technikai munkamegosztás korában nem igazán érvényesül, elég itt csak a különféle elidegenedés-elméletekre gondolnunk. Ezt ellensúlyozandó egyfajta organikus harmóniát vetít előre, de ennek beteljesülési idejét pontosan nem határozza meg. Ebben a lehetséges idillikus állapotban eltűnnek majd a szabadság gátjai és a totalitáriánus elméletek, az emberek pedig egyre több és több kulturális jószágot fognak "elfogyasztani". Együttműködésük a kölcsönös bizalom elve alapján, s nem a fogoly dilemma keretei között fog folyni. Ennek az állapotnak sajnos azonban hiába is keresnénk jelenkori megfelelőjét, az ugyanis nem létezik.

Rawls és Buchanan

Azt hiszem, megéri egy kis kitérőt tenni annak érdekében, hogy összehasonlítsuk a két kontraktualista, John Rawls és James Buchanan nézeteit.¹⁴ A két elmélet meglehetősen közel áll egymáshoz, számos hasonlóságot találhatunk közöttük. Ezek közül négyet érdemes jelentőségénél fogva kiemelni:

1. Az igazságosság nem a "jó maximalizálása", nem a végállapotokra, hanem a szabályok által szabályozott folyamatokra utal. Buchanannál a redisztribúció mindig az adott idő és hely függvénye¹⁵, s ezért az elosztási elvek igazságosságának meghatározásakor mindig az éppen adott helyzetből való elmozdulás számít. Ez azonban nem nyújt semmiféle megalapozást a fennálló jogok számára. Mivel pedig a szabályozott folyamatok számítanak, s mivel a végállapotokról nem tudunk semmit, ezért az elmozdulás iránya és jellege sem előre jelezhető, illetve értékelhető.¹⁶
2. Mindketten olyan konstrukciót alkalmaznak, melynek segítségével a konszenzuális problémák elkerülhetők: "feltételezik ugyanis, hogy minden olyan tudás, amely a

---

¹³ Ludassy 121. oldal

¹⁴ Az összehasonlítás Reisman már említett könyve alapján készült.

¹⁵ Az ő szavaival élve: "Az elosztás egy létező valóság; ez az ami létezik: nincs és nem is lehet más."

Buchanan: *Political economy and social philosophy* 30. oldal

¹⁶ "a specifikus eredmények se nem előrejelezhetők pozitívan se nem értékelhetők normatívan: ami megjelenik az megjelenik."

személyek véleményét egy általánosabb formából egy konkrétba térítené el, elnyomott formában létezik."¹⁷ Ez Buchanan-nél a visszatérés a hobbesi állapothoz, míg Rawlsnál az eredeti állapot a tudatlanság fátyla konstrukcióval.

3. Mindketten erősen hisznek az egyéni szabadság értékében, a paternalizmussal szemben az autonómiát választják. Elég itt gondolnunk a jól ismert rawlsi prioritásszabályra, Buchanan-nél pedig az alkotmányos korlátok töltik be ezt a szerepet.
4. Az egyén szerintük inkább kockázatkerülő, mint kockázatkedvelő. A rawlsi első elvnel ez azt jelenti, hogy nem tudhatják mi fog velük történni, a másodiknál pedig azt, hogy többet veszíthetnek, mint nyerhetnek. Buchanan-nél ez több helyen is megjelenik: például a szerződés megkötésekor az egyének hajlandók némi szabadságot feláldozni azért, hogy véget vessenek a természeti állapotnak.

Természetesen ellentétek is jellemzik Buchanan és Rawls viszonyát. Ezeket legegyszerűbb az igazságosság rawlsi kettős elvének viszonylatában bemutatni.

Első alapelv: Mint tudjuk ez nem más, mint a legnagyobb egyenlő szabadság elvének megfogalmazása. Rawls szerint egyetlen racionális élőlény sem választaná a gazdasági javak nagyobb mennyiségét cserébe önnön szabadságáért: nincs az az individuum, aki így döntene, ha döntése saját szabadsága egy részének feláldozását jelentené.

Buchanan ebben a kérdésben visszafogottabb: "legalábbis következtethetünk arra, hogy Buchanan reménykedik abban, hogy az állampolgárok nem fogják eladni születési jogaikat egy tál lencséért. Az azonban, hogy erre megvan a joguk nem is kérdéses számára."¹⁸ Más kérdések is megválaszolatlanok maradnak, ezeket tartalmazza a rawlsi elmélet, de választ nem ad rájuk. Így például igen érdekes pont az elméletben a "tudatlanság fátyla" elképzelés, vagyis, hogy a személyek nem ismerik sem a saját, sem más preferenciáit. Ennek jelentős következményei lehetnek a politikai

---

Buchanan: *Political economy and social philosophy* 30. oldal

¹⁷ Reisman 21. oldal

¹⁸ Reisman 23. oldal

struktúrával kapcsolatban: nem tudhatjuk, hogyan fognak az egyes személyek viselkedni, vélekedni és ez milyen következményekkel jár.

Az igazán lényeges momentum és egyben különbség azonban nem ez. Mindkét szerző az igazságosság procedurális felfogását képviseli, ami - Rawls szavaival élve - nem jelent mást, mint azt, hogy "nem létezik a jó eredményt meghatározó kritérium: helyette létezik egy olyan korrekt vagy méltányos (fair) procedúra, amelynek a kimenetele is - feltéve, hogy a procedúra megfelelően zajlott le - korrekt vagy méltányos."¹⁹

Az állítás második fele az, ahol a fő különbség található: a lényeg Buchanan szerint is a megegyezés az elvek igazságosságáról, de az, hogy mindennek az eredménye is igazságos lesz, előre nem jelenthető ki.

Második alapelv: Ez a rawlsi maximin elv megfogalmazása, egy elosztási maxima, mely szerint minden változás csak úgy lehetséges, ha az nem rontja a legrosszabb helyzetben lévők körülményeit. A vele kapcsolatos buchamani kritika szoros kapcsolatban áll az előzőekben (első alapelv) elmondottakkal.

Buchanan - a gyakorlat szintjén - hiányolja az elv valóságban való alkalmazhatóságát. A valóság ugyanis nem azonos a rawlsi "eredeti állapottal", ahol az emberek a "tudatlanság fátyla" mögött élnek: "A valós világ szereplői - röviden szólva - tisztában vannak azzal, hogy kicsodák is ők és azzal is, hogy nem mind egyenlőek (de még csak nem is egyenlően tudatlanok)."²⁰ Választásainkat a valós világban hozzuk meg, s nem valamiféle "eredeti állapotban" az önmagunkról és másokról való tudás teljes hiányában s ezért minden olyan elv, ami erre épít, használhatatlan. Ha az elmélet szintjén közelítünk a második alapelvhez, akkor annak statikussága szembeötlő. A világ ezzel szemben folyamatosan változik, a "tudatlanság fátylát" a mindennapi élet bizonytalansága váltja föl. Ebben a környezetben lehetséges, hogy teljesülnek a rawlsi elvek de a kimenetelekről előre semmit sem mondhatunk: "Utólag (ex post) minden kiderül. Az események bekövetkezése előtt (ex ante) azonban még a morálfilozófus is

---

¹⁹ Idézi Reisman 25. oldal

²⁰ Reisman 28. oldal

arra ítéltetett, hogy sötétben tapogatózzon: nem tudhatja, hogy melyek lesznek azok a végállapotok, amelyeket a szuverén állampolgárok igazságosnak fognak tekinteni."²¹ Éppen ezért - s itt kapcsolódunk az előző pontban elmondottakhoz - a hangsúly mind a politikában, mind a gazdaságban a procedúrán, a folyamaton, s nem a lehetséges kimenetelen, végállapoton van.

A rawlsi elmélet kritikája²²

Az elkövetkezőkben felbukkanó gondolatok nagy része természetesen már az elmélet ismertetése során megjelent. Többek között Rawls antropológiai modellje, szebb kifejezéssel élve emberképe, egalitáriánus eszméi, szabadságfogalma.

Brian Barry szerint Rawls hibát követ el, amikor oly nagy fontosságot tulajdonít az önbecsülésnek, mivel az gyakran függvénye a gazdasági és politikai hatalomnak. Így önbecsülési egyenlőségről sem beszélhetünk, ugyanis ezen pozíciók súlya eltérő. Az elosztási elveket is kritikával illeti a szerző, "viktoriánus illúzióknak" nevezve őket: ezek az elvek nem egalitáriánusak, hiszen nem teszik a helyzetet igazságosabbá, csak szépítik azt, s ebből következően megfelelő szociálpolitika kialakítására sem alkalmasak. Végül, de nem utolsósorban Barry a szabadság és egyenlőség közötti, oly sokszor emlegetett dilemmát is elutasítja, mondván, hogy szabadságért nem kaphatunk gazdagságot (ez legfeljebb fordítva lehetséges) s éppen ezért - vonja le következtetést a szerző - "nem az egalitáriánus disztribúció veszélyezteti a szabadság primátusát, hanem az individuális autonómiát elfojtani vágyó, totális önfeladást követelő kollektivista ideálok vonzása."²³

Normann Daniels szerint a hatvanas években, a 60-as évek után sokan úgy gondolták, hogy a liberalizmus halott, azonban kiderült, hogy nem az. Újraéledése annak köszönhető, hogy beépítette az egalitáriánus elveket ideológiai rendszerébe, s

---

²¹ Reisman 30. oldal

²² A fejezet miután más anyagot nem találtam Ludassy Mária könyvének felhasználásával készült.

Jelen fejezet két kritikai alapállású mű felhasználásával készült, Norman Daniels *Reading Rawls* és Brian Barry *The Liberal Theory of Justice*. Az előbbi egy gyűjteményes kötet, amely több eltérő ideológiai beállítottságú szerző Rawls-szal kapcsolatos gondolatait mutatja be, míg az utóbbi - ahogy azt a címe is sugallja - liberális alapokon nyugszik.

ennek a folyamatnak éppen John Rawls az egyik legjelentősebb képviselője. A kérdés csak az, hogy meddig mehet el a liberalizmus az egyenlősítő elvek alkalmazásában. Szerinte a valóságban a szabadság egyenlőtlenül oszlik meg, mivel bár logikailag a politikai szabadság ténylegesen összeegyeztethető a gazdasági egyenlőtlenséggel, ugyanez a társadalom szintjén nem tehető meg: "Konklúzióink szerint ugyanis a politikai szférában érvényesülő erős egalitáriánus érzület nem olyan könnyen izolálható, mint ahogy azt Rawls és a korábbi liberális szerzők vélték, a társadalmi és a gazdasági szférában jelentkező erős egyenlősítő követelményektől."²⁴

Egy másik szerző, Miller, kritikája során a legjobb marxi hagyományokat eleveníti föl amikor azon véleményének ad hangot, miszerint Rawls lebecsüli a társadalmi konfliktusok erejét. Az eddigi történelem - folytatja a szerző - nem arról szólt, hogy az uralkodó osztály elfogadott volna egy olyan társadalmi szerződést, amely a legrosszabb helyzetben levőknek kedvez. Erre a problémára a fokozatos közelítés, a gradualizmus sem kínál megoldást: a szociális igazság marxi és rawlsi fogalma - vonja le a végkövetkeztetést a szerző - nem összeegyeztethető. Nagel pedig - akinek írása ugyanebben a kötetben található - azt hiányolja, hogy nincs pontosan meghatározva az alapvető gazdasági javakkal való ellátottság szintje.

Láthattuk tehát a különféle érveket a rawlsi koncepcióval kapcsolatban. Rawls megpróbálta azt a két értéket összeházasítani, amelyek talán a legtöbbet jelentenek az emberek számára: az egyenlőséget és a szabadságot. Mégpedig úgy, hogy lehetőleg egyik se sérüljön. Hogy ezen szándéka megvalósuljon gondolatmenetében több helyen nehezen elképzelhető, a valóságnak, a megvalósíthatóságnak gyakran ellentmondó megoldásokat kellett alkalmaznia (elég itt csak több mint optimista emberképére vagy híres prioritásszabálya betarthatóságára gondolnunk).

Mindez azonban nem csökkenti az érdemeit. Rawls elindult egy olyan úton, amely elvezet nemcsak a lehetőségek, hanem a vagyon, a jövedelem, a kulturális javak(!) egyenlőbb eloszlásának állapotába. Mert lehet azt is mondani - Hayek vagy

---

²³ Idézi Ludassy 129. oldal

²⁴ Idézi Ludassy 158. oldal

Nozick nyomán -, hogy ez a folyamat, ha célt ér, elkerülhetetlenül a szabadság korlátozásához vezet, de amit ők ajánlanak, nem lehet végcél, csakis kiinduló állapot. Nem valószínű ugyanis, hogy a XXI. század küszöbén a XIX. század liberális államához való visszatérés lenne a megoldás.

A XIX. század ideális állama sohasem létezett. A szabadkereskedelem létrehozásához és fenntartásához elengedhetetlen volt az állami közreműködés, az erős állami intervencionalista politika. Ahogy azt több szerző is - Ágh Attila, Polányi Károly, Antonio Gramsci, Robert B. Reich - bemutatja, a laissez-faire, egyáltalán a XIX. századi szabadversenyos kapitalista gazdaság tulajdonképpen nem volt más, mint az állami szabályozás egy másik, kevésbé szembetűnő formája. Tény ugyan, hogy a gazdasági szféra hamarabb jött létre, mint a politikai, de "a gazdaság voltaképpeni megszerveződése nem egyéb, mint a jogi és politikai szabályozás kiépítése, nemcsak a gazdaság "felett", hanem magán a gazdaságon belül is." Mind ez ideig a politika embere uralkodott a gazdasági ember felett, a társadalmi kohéziót biztosító intézményrendszerek révén. Ez az összetartó erő pedig a gazdaság növekedésével párhuzamosan növekedett. Jól mutatja ezt, hogy a XIX. század végének, a XX. század elejének legnagyobb "fegyverténye" az egyesülési szabadság és a politikai szabadságjogok elérése volt. A neokonzervatív fordulat egyik lényege éppen e folyamat megtörése: a politikai ember uralmát a gazdasági ember uralmával szeretnék felváltani.

A neokonzervatív felfogás, a Bourdieu által "az értelmiség új ópiumának" nevezett eszme, vagyis a piaci mechanizmus korlátlanágába vetett hit nem tud(ott) választ adni számos problémára. Helyette egy olyan gazdaságpolitikát eredményezett, amely tönkreteszi "az állam megjelenésével összefonódott civilizációt"²⁵.

A szabadság tiszteletét, a liberalizmus főbb elveit olyan új - például a rawlsi értelemben vett - kategóriákkal kell kiegészíteni, amelyek lehetővé teszik igazságosság felé való elmozdulást. Korunk gondolkodóinak, főképpen a magukat liberális

---

²⁵ Pierre Bourdieu: *Az értelmiség új ópiuma*
LIBER - nemzetközi könyvszemle 29. szám

MŰHELY

elkötelezettségűnek vallóknak szembe kell nézniük ezzel a problémával: csakis a szociális jogokkal kiegészített liberális szabadságjogok meghaladása, kiterjesztése, egyfajta - ahogy Bourdieu ajánlja - európai jóléti állam megteremtése lehet a megoldás.

Irodalom:

Andor László: *Keynes és az új világrend*. Népszabadság, 1992. március 8.

Ágh Attila: *A polgári demokrácia mítosza és valósága*. Kossuth Könyvkiadó, 1986.

Birner: *Hayek, co-ordination and evolution His legacy in philosophy, politics, economics and the history of ideas*. Routledge, 1994.

Pierre Bourdieu: *Az értelmiség új ópiuma*. in: LIBER - Nemzetközi könyvszemle 29. szám

James M. Buchanan: *Political economy and social philosophy*. in: Peter Koslowsky: *Economics and Philosophy* Mohr, Tübingen, 1985.

James M. Buchanan: *Piac, Állam, Alkotmányosság*. KJK, 1992.

James M. Buchanan, Richard E. Wagner: *Democracy in deficit The legacy of Lord Keynes*. Ap, New York, 1977.

Eamonn Butler: *Hayek His contribution to the politics and economy*. Temple Smith, 1983.

Gregory B. Christiansen: *What Keynes really said to Hayek about planning*. in: *Challenge*, July-August, 1993.

Gulyás Gyula: *Piac és redisztribúció viszonya néhány XX. századi elméletben*. in: *Vezetéstudomány*, 1992/6.

F. A. Hayek: *Út a szolgáshoz*. KJK, 1991.

Albert O. Hirschmann: *A keynesiánus forradalom exportja*. in: *Beszélő*, 1996. április

Husz Ildikó: *A társadalmi igazságosság rawlsi elmélete*. TDK dolgozat, 1991.

Ludassy Mária: *Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság*. Magvető Kiadó, 1989.

William Pfaff: *Az ortodoxia kihívása*. in: *Európai szemle*, 1997. április

John Rawls: *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1971.

Robert B. Reich: *The Work of Nations*. Vintage Books, 1992.

David Reisman: *The political economy of James M. Buchanan*. MacMillan, 1990

Robert Skidelsky: *Keynes and the left*. in: *New Statesman and society*

Tóth István György: *A társadalmi (elosztási) igazságosság problémái*. in: *Szociológiai szemle*, 1991/1.

Dencs Gábor:

Rövidlátásról, előrelátásról és önuralomról

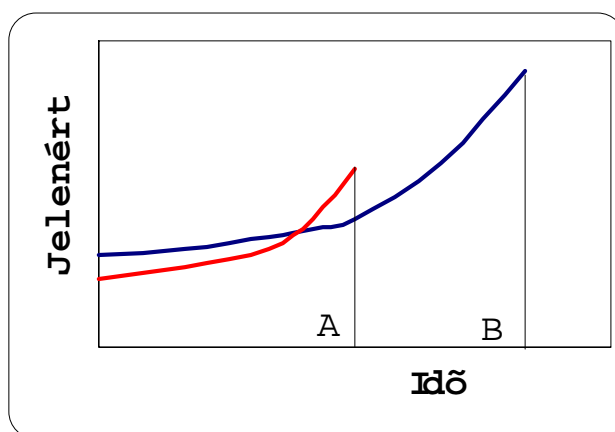
*"Economics is the closest thing
to the science of choice."*

Thomas C. Shelling

December 26-át ír a naptár. Meleg otthonunkban az idei sporteseményekről készült összefoglaló műsort egy kényelmes fotelből bámulva akaratlanul is eszünkbe jut az egészséges életmód, a sportolás fontossága. A karácsonykor magunkra szedett néhány felesleges kiló valószínűleg legtöbbünket nem tölt el elégedettséggel. Nem érné meg vajon rászánni magunkat egy kis reggeli kocogásra a szomszédos parkban? Mivel az év vége különben is csábító alkalom a fogadalomtételre, úgy döntünk, áldozunk fél órát alvásunkból a hosszú és egészséges élet oltárán. Előrelátóan január másodikat jelöljük ki az első alkalomnak, amikor a szilveszteri mulatozás hatásai már bizonyára elmúlnak. Aztán persze elsején lefekvés előtt már elbizonytalanodunk, másnap reggel pedig inkább kikapcsoljuk az ébresztőórát, a másik oldalunkra fordulunk és talán nem is értjük, miért akartunk még néhány napja a reggeli fagyos hidegben rohangálni, ahelyett, hogy tovább szundikálnánk a jó meleg ágyban. Önuralomból - vagy nevezzük akaraterőnek? - ezennel elégtelenre vizsgáztunk. De mi is történt valójában, mi változott, vajon mik lehetnek gyengeségünk okai, és elkerülhetők lesznek-e legközelebb, amikor újra, majd újra megpróbáljuk rávenni magunkat valamire, esetleg éppen ellenkezőleg, leszokni kívánunk valamely káros szenvedélyünkről?

A probléma

Ahhoz, hogy választ találjunk ezekre a kérdésekre, először meg kell próbálnunk modellszerűen körülírni a történetet. Anélkül, hogy feleslegesen belemélyülnénk a definíciókba, fogadjuk el a mikroökonómia szokásos feltevéseit a preferenciákkal és rendezésükkel kapcsolatban, továbbá azt, hogy döntéseink haszonmaximalizáláson alapulnak. Mindezt szem előtt tartva, arra a következtetésre kell jussunk, hogy preferenciánk a reggeli futással kapcsolatban radikálisan megváltozott. Vegyünk egy másik egyszerű példát - ezúttal Jon Elster könyvéből - ahol úgy tűnik, hogy önuralmunk hasonlóképpen vall kudarcot (Elster, 1989). Adott két pénznyeremény, a nagyobb de távolabbi időpontban esedékes B nyeremény és a kisebb de közelebbi A nyeremény, közti választás lehetősége. A 0. időpontban a B tűnik jobb választásnak, majd ahogy az A nyeremény esedékessége egyre közelebbi lesz, hirtelen ellenállhatatlan kísértést érzünk arra, hogy inkább az A-t válasszuk. A preferenciák nyelvére fordítva: a B nyeremény jelenértéke (vagy tágabban értelmezve a belőle nyert diszkontált hasznosság¹) nagyobb, mint egy közelebbi, de kisebb A nyereményé. Mivel azonban az A nyeremény közeledtével annak jelenértéke nagyobb ütemben kezd nőni, mint B-é, előfordulhat, hogy A jelenértéke nagyobb lesz és A esedékességéig nagyobb is marad B-énél, tehát A nyereményt fogjuk választani. (1. ábra)

1. ábra

¹ Az angolban DU - *Discounted Utility*.

Az idő múlásával preferenciánk csakúgy, mint az előző esetben, most is megváltozott. Ennek oka az, hogy az ábrán is látható diszkontgörbék jól láthatóan metszik egymást. Ez nyilvánvalóan ellentmond a preferenciarendezés tranzitivitási feltételének. Mivel a tranzitív preferenciák a racionalitás fogalmának is sarkkövét alkotják, ez a döntés első pillantásra irracionálisnak tűnik. De valóban így van-e ez, és ha igen, vajon miért vall kudarcot racionalitásunk? A dolgozat célja, hogy a fenti kérdésekre választ keressen.

A klasszikus² válasz

Mielőtt vizsgálódásunkba belefognánk, álljunk meg néhány mondat erejéig a racionalitás és a racionális döntés fogalmánál. Minden bizonnyal vannak olyan helyzetek, amikor egyértelműen és nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy - a köznapi értelemben véve - irracionálisan cselekszik az, akinek alkoholproblémája van és éppen a második pohár felé nyúl, vagy az, aki leszokni próbál a dohányzásról, de most mégis cigarettáért könyörög nekünk. Ne feledjük azonban, hogy kívülállóként nem lehetünk tökéletesen tisztában a másik helyzetével, nem az ő fejével döntünk. Más esetekben viszont már kívülállóként sem egyszerű dönteni. Vajon kit tartunk racionálisnak egy anya és lánya vitájában, ha a lány újabb és újabb diétával gyötri magát, hogy elég karcsú legyen, de az anyának és a lánynak különböző elképzelése van a karcsúságról. Mindebből látható, hogy ahhoz, hogy egy-egy döntés racionalitásáról objektíven vélekedhessünk határozott és jól körülhatárolt kritériumrendszerre van szükségünk. Fogadjuk el tehát - Elster nyomán - a racionális döntés következő három kritériumát (Elster, 1989): 1. a döntéshozó optimális informáltsággal rendelkezik, 2. a lehetséges alternatívák halmazából a legnagyobb hasznosságot nyújtót választja, 3. a kiválasztott alternatíva a kitűzött cél elérését szolgálja.

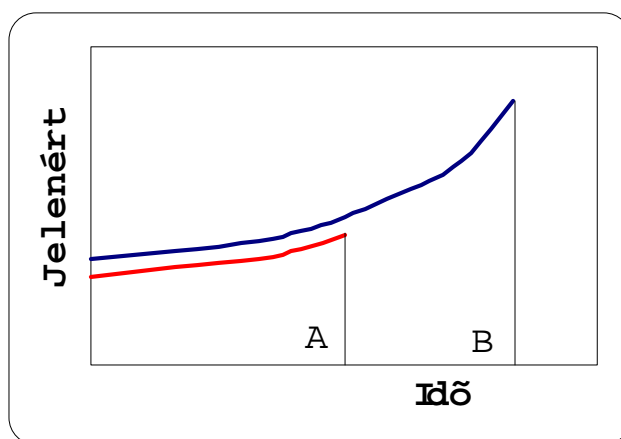
Most pedig próbáljuk meg értelmezni Elster példáját a pénznyereményekről egy neoklasszikus modellben. Ezekben a modellekben a diszkontráta nagysága általában

---

² A klasszikus itt természetesen nem a klasszikus közgazdaságtan választát, hanem a legelterjedtebb választ jelenti.

állandónak feltételezett, a hozamgörbe vízszintes. Ez exponenciális diszkontgörbét³ eredményez, amelyek nem metszik, nem metszhetik egymást. A valóságban ez a feltételezés azonban csak egyes speciális helyzetekben érvényes. Ilyenek a - modellek tökéletesen hatékony piacához legközelebb álló - pénzpiacok (deviza, határidős, származékos termékek stb.), amelyek valóban az exponenciális görbék világai. Ha tehát Elster példáját egy tökéletes de legalábbis elég hatékony tőkepiacra⁴ helyezzük az A választása valóban az irracionalitás mintapéldája. Ha ugyanis a szóban forgó személy optimális informáltsága áll fenn (ami a racionális döntés első feltételeként fogadtunk el). Azaz már a 0. időpontban: a) tisztában volt mindkét nyeremény nagyságával és bekövetkezésük időpontjával (tehát képes volt a diszkontszámításra), továbbá b) tudomása volt arról, hogy a nagyobbik nyeremény jelenértékének nagyságában bármikor hitelt vehet fel, akkor a diszkontgörbék alakja exponenciális, azaz személy preferenciarendezésének a 2. ábrán láthatóhoz hasonlóan kell lennie. Ha pedig ennek ellenére is az A nyereményt választja, akkor magatartása nyilvánvalóan nem haszonmaximalizáló, tehát nem racionális, hiszen a racionális döntés második kritériuma nem teljesül. A nagy kérdés azonban az, hogy vajon elfogadható-e az a feltételezés, hogy a piachoz hasonlóan az egyes ember szemében is egyenletesen értékelődik le a jövő, és preferenciái valóban a 2. ábrának megfelelően alakulnak.

2. ábra

³ A diszkontgörbe (*discount curve*) egy áru vagy hasznosság diszkontált értékeit mutatja az idő függvényében.

⁴ A szokásos feltételezések többek között tartalmazzák a hosszabb távon vízszintes hozamgörbe mellett a korlátlan hitelhez jutás lehetőségét is.

Arról, hogy valóban hozunk-e a 1. ábrán láthatóhoz hasonló preferenciák alapján irracionális döntéseket, egészen a nyolcvanas évekig nem készültek empirikus vizsgálatok. Talán úgy tűnt, hogy a termékek szabad piacon kialakuló áraitól készült statisztikai felmérések kielégítő választ adnak arra, hogy az ember hogyan értékeli le a jövőt. Azután meglepő módon egy sor kísérlet igazolta, hogy a piacon kialakult diszkontráták korántsem tükrözik az egyes fogyasztók spontán preferenciáit, még a fogyasztási cikkek piacán sem. A hipotetikus és valós pénzösszegekkel végrehajtott kísérletek egyaránt a piaci diszkonttól teljesen elrugaskodott egyéni diszkontrátákat állapítottak meg. Egy kísérlet során (Ainslie and Haendel, 1982) az alanyokat arra kérték, hogy képzeljék el azt, hogy nyertek egy \$1000-os csekket, amelyet egy hét múlva válthatnak be, de lehetőségük van arra is, hogy ehelyett egy \$2000-os csekket kapjanak valamely későbbi időpontban. Ez után megkérték őket, hogy jelöljék meg azt a későbbi időpontot, amelyben, ha a \$2000 akkor lenne beváltható, közömbösök lennének a két választás között. A megkérdezettek átlagosan mindössze 30-40 napot lennének hajlandóak várni a \$2000-os csekkre, ami azt jelenti, hogy az általuk elvárt hozam éves szintre számítva 30'000 - 300'000% között mozog! Ebből persze ne gondoljuk, hogy ezek az emberek nem teszik be a pénzüket évi 6%-os kamattal a bankba, de még azt sem, hogy kevésbé mint mások. Inkább csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem mindig motiváltak arra, hogy így tegyenek (Ainslie and Haslam, 1992).

Láthatjuk, hogy a piac koordináló hatására kialakuló diszkontgörbék korántsem felelnek meg az egyes fogyasztók egyéni diszkontgörbéinek, hiszen nem létezik olyan termék, amelynek piacán ilyen hihetetlen magasságú diszkontrátákat kellene alkalmaznunk. Ezek a magas értékek már kezdenek emlékeztetni az 1. ábrán látható, hirtelen magasba szökő diszkontgörbék értékeihez. Arra azonban már az elején rámutattunk, hogy a konstans diszkontrátából származó exponenciális görbék nem metszik egymást. Ez azt jelenti, hogy az 1. ábrán látható preferenciákkal rendelkező személy változó nagyságú diszkontrátát használ. Erre és a hasonló megállapításokra sokáig, mint exotikumra, az irracionalitás teljesen kirívó és egyedi esetére tekintettek

mind a közgazdászok, mind a szociológusok. Pszichológusok azonban már a hatvanas évektől kezdve végeztek olyan állatkísérleteket, amelyekben az állatoknak két alternatív, késleltetett jutalom (*delayed reward*) közötti választását vizsgálták. A kísérletek eredményeit a Herrnstein által megállapított formula (az ún. Matching Law) összegzi (Herrnstein, 1961):

$$\frac{V}{V'} = \frac{R}{R'} * \frac{A}{A'} * \frac{T' - t}{T - t} \quad (1)$$

ahol V illetve V' a két jutalom relatív értékelése, ami nem más, mint a jutalom megszerzésére fordított viselkedés időtartama. Ez az érték, mint látható egyenesen arányos R-rel, a jutalom nyújtásának rátájával⁵, A-val, a jutalom nagyságával és fordítottan arányos T-t-vel, a jutalom késleltetésével (jutalom megkapása és a döntéshozatal közötti időszak nagyságával). Ainslie (1974) mutat rá, hogy a képlet számlálójából vagy nevezőjéből kapott görbék hiperbolák lesznek, amelyek keresztezhetik is egymást. További empirikus kísérletek bizonyították e feltevés helyességét, módosítva némiképp a görbe alakját. A gyakorlati célokra talán legalkalmasabb a Mazur által megállapított formula, amely egy jutalom (V) diszkontált értékét mutatja (Mazur, 1987):

$$v = \frac{V}{1 + kd} \quad (2)$$

ahol v a jutalom diszkontált értéke, d a késleltetés (T-t) nagysága, és végül k egy empirikusan megállapítható konstans, amely a diszkontálás egyéni mértékét jellemzi, és amelyet, nem lévén róla ismeretünk, 1.0-nak érdemes elfogadni. Mostanra konszenzus kezd kialakulni azzal kapcsolatban, hogy a hiperbolikus diszkontálás nem kivételes jelenség, hanem inkább általános szabály. Úgy tűnik tehát legtöbbünk számára a jövő a jelen felé haladva előbb rohamosan, majd egyre lassuló ütemben

---

⁵ A jutalom megszerzését célzó viselkedést véletlenszerűen, de egy adott átlagos ráta szerint honorálják.

veszít értékéből. Azaz fordítva fogalmazva, ahogy egyre közelebbé válik egy-egy jutalom (dolog) elérése, hirtelen nagymértékben felértékelődik szemünkben. Az, hogy ez mennyire így van, álljon itt egy szemléletes kísérlet eredménye. Ainslie és Haendel megállapították, hogy a legtöbb általuk megkérdezett személy inkább egy azonnal beváltható \$100-os csekket választana, mint egy \$200-osat, amelyet viszont csak két év múlva lehet beváltani. Ugyanezek az emberek viszont inkább választanák azt a \$200-os csekket, amelyet nyolc év múlva lehet beváltani, mint a hat év múlva beváltható \$100-osat, annak ellenére, hogy ez ugyanaz a döntési helyzet hat évvel hosszabb késleltetéssel⁶ (Ainslie and Haendel, 1982)!

Úgy tűnik, hogy a két alternatív pénznyeremény esetében a hiperbolikus diszkontgörbék használata egyszerű és frappáns magyarázattal szolgál. Ne felejtsük el azonban, hogy ebben az esetben azonos (homogén), és biztos (bizonyosan bekövetkező) jutalmakat hasonlítottunk össze. Ez persze nincs mindig így. Hogy megértsük azt, hogy ez miért nagyon fontos, vegyünk még egy példát Elstertől, amely sok tekintetben hasonlít a bevezetőben ismertetetthez. Valaki január elsején úgy dönt, hogy 21-ére bejelentkezik fogorvosához egy rutinellenőrzésre, majd előző nap meggondolja magát, és így hasonlóan jár, mint a bevezetőben bemutatott "majdnem-futó". Elster erre a problémára is a hiperbolikus diszkontgörbékkel próbál magyarázatot adni. De megrajzolható-e itt is az első ábrán bemutatott preferencia térkép?

Problémák támadnak már a két esemény meghatározásával is. Mit mivel is hasonlítsunk össze? A fogorvosnál minden bizonnyal bekövetkező kínos perceket (amelyek végeredményben visszariasztanak minket) tekinthetjük a közelebbi A eseménynek⁷. A rendszeres ellenőrzést elmulasztva azonban számolnunk kell fogaink állapotának romlásával. A fúrás és tömés fájdalmaival szembe így a bekövetkező esetleges komplikációkat, az ép fogainkról való lemondást állíthatjuk B eseményként⁸. De vajon mikorra tehetjük e komplikációk bekövetkezését, és mekkora lehet nagyságuk? Ezek meghatározása első látásra meglehetősen nehéz feladatnak tűnik.

---

⁶ Az alanyok természetesen nem tudtak racionális magyarázatot adni preferenciáik megváltozására, amikor mindezt elmagyarázták nekik.

⁷ Negatív hasznosságokról lévén szó az eseményeket értsük fordított előjellel.

⁸ Az egyszerűség kedvéért tekintsünk el a látogatás lemondásának közvetlen költségeiről.

Tételezzük azonban fel, hogy ezek az adatok rendelkezésünkre állnak. Milyen diszkontrátát alkalmaznánk ebben az esetben? Azt azonnal látjuk, hogy egyik esemény bekövetkezése sem bizonyos száz százalékosan. Ebben az esetben is alkalmazhatjuk ugyanazt a diszkontrátát úgy a közelgő fájdalomra, mint az ellenőrzés hiányában jelentkező esetleges jövőbeli rendellenességekre? A válasz egyértelműen nem, és mindjárt meg is látjuk miért. Vegyük elő újra a "tökéletes" pénzpiac analógiát. Egy ilyen piacon az államkötvényre és valamely vállalat "bóvli-kötvényére" (*junk bond*) amely egy lényegesen kockázatosabb befektetést jelent, természetesen más hozamot kapunk, tehát más tényezővel is kell azokat diszkontálnunk. *A diszkontráta tehát nem csak az idő miatti diszkontot fejezi ki, hanem a kockázat miatti ún. kockázati díjat is tartalmazza*, ahogy ezt a legtöbb pénzügy-tankönyvben meg is találjuk. Ezek szerint a szinte bizonyosnak tűnő megrázkódtatásokat a fogorvosi székben nem lehet azonos rátával diszkontálni, mint a rendszeres kontrol elmaradása miatti komplikációkat, hisz az elmaradt vizsgálat nem vezet feltétlen komplikációkhoz. E két esemény összehasonlításakor így nemcsak esetleg változó nagyságú diszkontrátákkal szembesülünk, hanem *két különböző diszkontrátával*. Különböző jellegű eseményeknél tehát különböző diszkontrátát vagyunk kénytelenek alkalmazni⁹, és csak azonos jellegű és azonos kockázatú eseményeknél (javaknál) alkalmazhatjuk ugyanazt a rátát.

Ha tehát egy esemény bekövetkezése bizonytalan, akkor azt, mind az idővel, mind bekövetkezésének valószínűségével diszkontálnunk kell. A hogyanra empirikus vizsgálatok adtak választ. Rachlin és Raineri kísérletei arra irányultak, hogy egyéni diszkontfüggvényeket kapjanak olyan esetekben, amikor egy hipotetikus pénzösszeg (jutalom) egyaránt késleltetett és bizonytalan. Megállapításuk szerint (Rachlin and Raineri, 1992) az együttes diszkontráta az egyes diszkontálási dimenzió mentén kapott diszkontráták szorzataként állítható elő. Ez azt jelenti, hogy megnövekedik a diszkontgörbék meredeksége, ami könnyen járhat a preferenciák megváltozásával is.¹⁰

A hiperbolikus görbékkel fémjelzett klasszikus válasz sok helyzetben valóban kielégítő magyarázattal szolgál. Annak elfogadása azonban, hogy diszkontgörbéink

---

⁹ Éppen úgy, mint egy ingatlanbefektetés és egy részvényvásárlás összehasonlításánál.

alapvetően nem exponenciálisak, hanem hiperbolikusak, számtalan kérdést vet fel. Hogy válhatott az evolúció során egy ilyen, minden előrelátást nélkülöző, magatartásforma dominánssá? Vajon csak egy magunkra erőltetett, tanult magatartásnak megfelelően cselekszünk, minden alkalommal, amikor önmegtartóztatást, önuralmat gyakorlunk? És ha ez így van, mi készítet minket velünk született hedonizmusunk ellenére mégis arra, hogy takarékoskodjunk, hogy pénzt tegyünk a bankba, hogy leszokjunk a dohányzásról vagy, hogy - a legelső példánál maradva - mégis elmenjünk reggel kocogni? Vajon a piac autonóm és öntörvényű logikája az, ami arra kényszerít, hogy megbarátkozzunk az exponenciális diszkontálással? És ha a piacon kialakuló diszkontráták automatizmusok nyomán születnek, figyelmen kívül hagyva a fogyasztók egyéni preferenciáit, akkor a használt autók piacán miért tapasztaljuk, hogy az autók az első két évben rohamosan, később egyre csökkenő ütemben veszítenek értékükből (Rachlin and Raineri, 1992)? Magyarázható-e ez csak az autópiac tökéletlenségével (kisebb hatékonyságával)? És azok az emberek, akiknek Ainslie és Haendel kísérletében elmagyarázták, hogy miért döntöttek irracionálisan, a következő alkalommal máshogy döntenének? Csak alulinformáltságuk akadályozta meg őket abban, hogy racionális döntést hozzanak? A kérdések sorát bár hosszan folytathatnánk, megválaszolni őket mégisincs módunkban.

Schelling válasza továbbgondolva

Habár - ismétlem - a hiperbolikus diszkontgörbék elmélete egyre növekvő népszerűségnek örvend, természetesen más válaszok is napvilágot látnak. Schelling bár ismerteti Elster gondolatmenetét, alapvetően más véleményt fogalmaz meg (Schelling, 1984). Véleménye szerint nemcsak a vállalatok vagy a háztartások nem döntenek úgy, mint a neoklasszikus tankönyvek haszonelvű individuális fogyasztója (hiszen valójában egy igazgatói testület vagy egy család tagjai együttesen hozzák meg ezeket a döntéseket), hanem talán még az egyes emberek sem tesznek így minden esetben.

---

¹⁰ Így esetleg, lényegesen eltérő nagyságú diszkontráták esetében, az exponenciális diszkontgörbék is keresztezhetik egymást, tehát nem csak a hiperbolikus diszkontálás vezethet a preferenciák megfordulásához!

Miért ne lenne képes agyunk arra, hogy benne kettő vagy esetleg még több énünk is működjön együtt egymással küzdve, egymást váltogatva - teszi fel a kérdést. Elméletét (*multiple-self theory*¹¹) arra építi fel, hogy egy egyén két énnel is rendelkezik, amelyek preferenciái lényegesen eltérnek egymástól. Egyikőjük jellemzően stratégiai tervezéssel foglalkozik, míg a másik én a pillanat rabja. Stratégiai énünk, amely hosszabb távra képes előretekinteni, igyekszik megakadályozni másik énünk impulzív döntéseit. Ezek az ének láthatólag nem egyszerre, hanem egymást váltogatva irányítanak minket és okoznak gyakran nehéz helyzeteket.

Egy ehhez hasonló elképzelést vázol fel Thaler és Shefrin. Modelljükben (Thaler and Shefrin, 1981) adott egy egyén jövedelmeinek sorozata a nyugdíjig. A fogyasztási tervét úgy kell kialakítania a nyugdíj időpontjáig, hogy eleget megtakarítson a nyugdíj utáni megélhetéshez. Itt lép be a rövid és hosszú távú preferenciák konfliktusa. A modell ezt így jeleníti meg: az egyén minden pillanatban két énnel rendelkezik, az egyik ént tervezőnek (*planner*), a másikat végrehajtónak (*doer*) hívják. A tervező az egész életre kiterjedő hasznosságot tartja szem előtt, míg a teljesen önző végrehajtó csak egy-egy adott időszakban létezik¹². A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a helyzet erősen hasonlít a vállalatoknál tapasztalható megbízó-ügynök problémára, és ezért a két én közti konfliktusok csökkentésére alkalmazott módszereket is a nagy cégeknél alkalmazottakra vezetik vissza.

Schelling eredeti modelljét továbbgondolva, mi is megpróbáljuk felvázolni annak egy lehetséges megvalósulását és azokat a mechanizmusokat, amelyek működtetik. Először idézzük fel a fogorvos és páciense példáját. Itt két különböző jellegű esemény hasznosságát próbáltuk összehasonlítani, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a két negatív hasznosság (a fogorvosi látogatás és annak elmaradásának hosszú távú következményei) jelenértékeinek kiszámolásához különböző diszkontrátát kell alkalmazunk. Ez a ráta a hosszú távú következmények esetében - azok nagyobb bizonytalansága miatt - nagyobb, mint a látogatással járó

---

¹¹ A "több-én" modell egyáltalán nem újkeletű, hisz már Adam Smith (1759) is beszél egy *two-self* modellről. A gondolat legnagyobb hatású XX. századi képviselője és megtermékenyítője azonban Freud. A témáról kitűnő áttekintését olvashatunk a *The Multiple -Self* (1986) c. könyv bevezetőjében Jon Elster tollából.

megpróbáltatások diszkontja¹³. De el tudjuk képzelni, hogy az ép fogsor napról-napra kevesebbet érjen a szemünkben a gyors diszkont hatására?

Lássunk gyorsan egy másik klasszikus példát, hogy a probléma még világosabb legyen. Sokunk próbálkozott már leszokni a dohányzásról azért, mert egy pillanatban úgy gondolta, hogy a hosszú élet és a tiszta tüdő jelenértéke jóval magasabb, mint a következő cigaretta okozta hasznosság jelenértéke. Néhány nap vagy akár csak néhány óra után mégis rágyújtottunk. Hogyan fülhatott kudarcba legtöbbünk próbálkozása? Vajon a hosszú élet értékelődött le olyan gyorsan a szemünkben? Véleményem szerint a hosszú életnek tulajdonított jelentőség nem szenved el ilyen rövidtávon ekkora értékcsökkenést, sőt úgy tűnik, mintha inkább állandó értéként tekintenénk rá. Fogadjuk el tehát azt, hogy, mivel napjaink nagyon nagy részében a hosszú élet okozta hasznosságot nagyjából azonosnak és sajnos nem túlságosan nagynak képzeljük el, ezt a hasznosságot a modellben konstans nagyságúként, egy azonos tagú örökjáradékként fogjuk kezelni.

Most próbáljuk meg elképzelni, a két én működési mechanizmusait. Az impulzív én a modell szerint mindig csak egy-egy időszakra koncentrálna. Vezessük be ennek leírásához a befektetések értékelésekor használt *Cash Flow* (CF) fogalmát, amely valamely pénzáram - esetünkben hasznosság - megjelenés kori, t időpontbeli értékét jelenti. A különböző időpontbeli CF-k jelenre diszkontálásával kaphatjuk egy befektetés - esetünkben egy esemény - jelenértékét. A stratégiai én ezzel szemben hosszabb távra tervez ezért más eszközöket alkalmaz. Ilyen eszköz a jelenértékszámítás, amelyre az impulzív énünk nem képes. Miért van tehát az, hogy bár legtöbbször egy-egy cigaretta elszívása sokunknak úgy tűnik jóval nagyobb örömet, vagyis hasznosságot nyújt, mint jó egészségünk, mégis megfogadjuk időnként azt, hogy leszokunk róla? Miért tűnik mégis néha az egészség sokkal fontosabbnak? A választ a következő okfejtés adja meg. Olyan hosszú távú stratégiai döntésre, mint a leszokás csak stratégiai énünk adhat parancsot. Ha az egészséges élet (egyenlő tagú örökjáradék) diszkontálásával kapott jelenérték nagyobb a rágyújtásig egyre

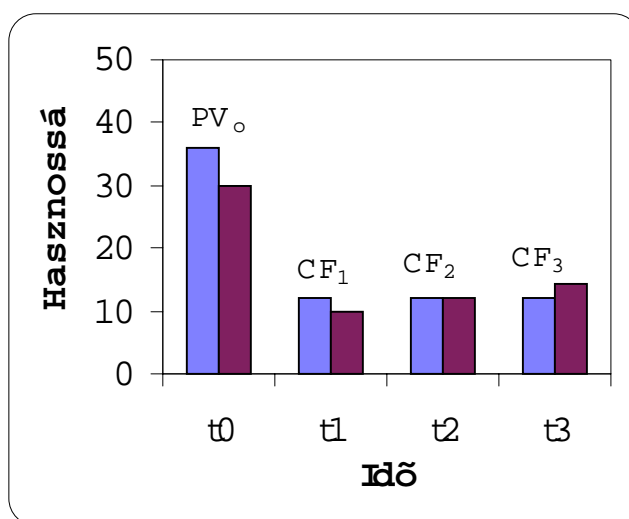
---

¹² A teljesen önző úgy értendő, hogy az aktuális végrehajtó, ha lehetősége volna rá, a teljes további jövedelmek összegében kölcsönt venne fel a tökéletes tőkepiacon, és azt a saját időszakában el is költené.

MŰHELY

növekvőnek érzett hasznosság (vagy inkább fogalmazzunk így: a nem rágyújtás okozta kínoktól való megszabadulás hasznosságának) jelenértékénél, a stratégiai én utasítást ad a leszokásra. Ilyen összehasonlításra a *másik én* nem képes, ő *csak az adott időszakbeli CF-eket képes összevetni*. Így amikor az idő múlásával a rágyújtáshoz rendelt hasznosság (a pszichikai-fizikai kényszer) egyre nő, meghaladhatja a stratégiai én által oly fontosnak tartott örökjáradék formájú érték hasznosságát az adott kritikus időszakon¹⁴ belül. Ez - a 3. ábrán grafikailag is bemutatott - elképzelés korábban bemutatott viselkedési problémák mindegyikében választ ad nemcsak a kudarc okára, de arra is mikor és miért vállalkozunk fogadalmainkra.

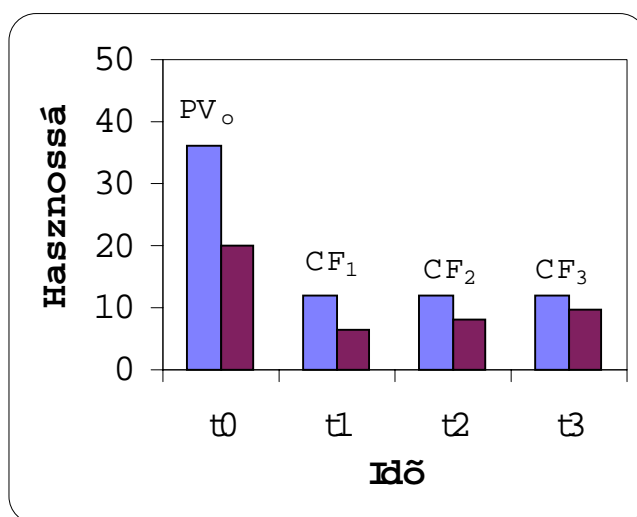
3. ábra

Az ábrán az első két oszlop a stratégiai én által kalkulált jelenértékeket mutatja a t_0 időpontra diszkontálva. A további oszlopok a két különböző eseményből adódó *Cash Flow* értékeket mutatja a különböző időpontokban. Ezeket hasonlítja össze az impulzív én. A baloldali oszlop a leszokáshoz a jobboldali a rágyújtáshoz rendelt hasznosságot mutatja. Mint látható a kritikus időszak végén t_3 időpontban ez utóbbihoz rendelt érték válik nagyobbá, így a leszokás megéri. Az adott körülmények között

¹³ Ne felejtjük el, most nem a hiperbolikus diszkontgörbék világában vagyunk!

¹⁴ Kritikus időszaknak nevezem azt az időszakot, amely a fogadalomtól addig a pontig tart, ahol a változó mértékű hasznosságérzet eléri a csúcspontját. Ez a fogorvos-példánál a látogatás ideje, ahol a félelem érzése tetőzik, a dohányos példánál pedig az a pont, ahol a cigaretta iránt érzett sóvárgás nem növekszik tovább (elkezd csökkenni).

tehát mindkét én haszonmaximalizáló döntést hoz, mindössze informáltságuk különbözik, különböző képességeik miatt. Stratégiai énünk újra és újra megpróbálja örökjáradék formában jelentkező, állandónak tűnő értékeit impulzív énünkre kényszeríteni. Ennek érdekében még a manipulációtól sem riad vissza. Nézzünk meg egy ilyen manipulációs mechanizmust. Vegyük a 3. ábrán látható adatokat, amely szerint a hosszú élet és a tiszta tüdő, vagyis a cigarettázásról való lemondás hasznosságának diszkontja $(1 + r) = 1,333$.¹⁵ Ekkor a stratégiai én által $r = 0,333$ -mal kalkulált hasznosság jelenértéke $PV = 12/0,333 = 36$. A rágyújtáshoz kapcsolódó hasznosság diszkontja 1,2 és jelenértéke $PV = 10 + 12/1,2 + 14,4/1,2^2 = 30$. A dohányos tehát megpróbálja feladni szenvedélyét. Mivel azonban tudja, hogy az általa a hosszú életnek tulajdonított fontosságot megváltoztatni nem tudja, kénytelen a cigarettázáshoz fűződő hasznosságérzetét manipulálni. Tegyük fel, hogy nikotin tartalmú rágógumit vagy valamilyen igazán rossz cigarettát vásárol magának, amivel hasznosságérzetét 33%-kal csökkenteni tudja. Így a 4. ábra szerint képes a kritikus időszakon belül a rágyújtás elkerülésére, vagyis a leszokásra. Az ábrán a rágyújtáshoz rendelt hasznosság egy harmadával csökkent így jelenértéke 20 a CF értékek pedig szintén 33%-kal csökkentve: 6,66 ; 8 ; 9,6. Mivel ezek az értékek a kritikus időszak végén sem haladják meg az örökjáradéktag nagyságát, a leszokás megvalósul.

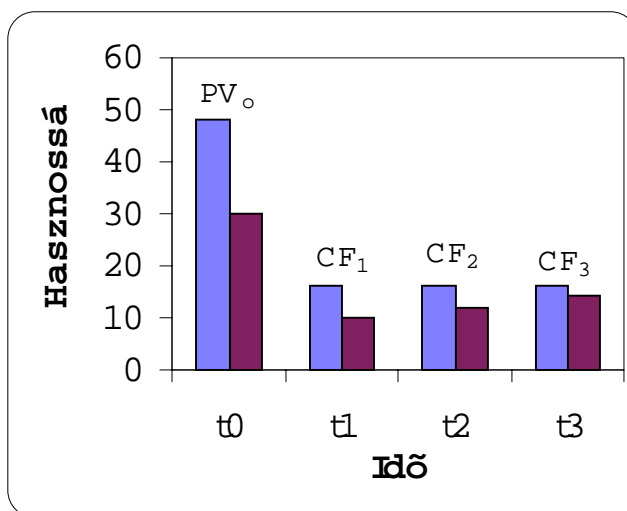

¹⁵ Ez a diszkontráta megváltozhat, ha például amerikai tudósok bebizonyítják, hogy a cigarettázás és a tüdőrák közti korreláció minden korábban vélténél erősebb. Ekkor a dohányzásról való lemondás hasznosságának bizonytalansága mérséklődik, ami a diszkontrátát is csökkenti.

4. ábra

Végül megjegyeznénk, hogy viselkedésünk megváltozása - jelen esetben a leszokás - megtörténhet manipuláció nélkül valamilyen külső impulzusra is.

Tegyük fel, hogy házastársunk életét vesztí egy balesetben és kicsiny gyermekeink felnevelésében jóval nagyobb felelősség hárul ránk. Ekkor a minél hosszabb életnek tulajdonított hasznosság életünk minden pillanatában megnövekszik (példánkban 50%-kal) és így meghaladja a rágyújtáshoz fűződő hasznosságot a kritikus periódus teljes hosszában. Ez ahogy az 5. ábra is mutatja sikeres leszokáshoz vezet.

5. ábra

Ez a modell nagymértékben leegyszerűsítő feltételeket alkalmazva bár, de tetszetősen mutatta be, hogy mikor és hogyan próbálunk meg hűek maradni fogadalmainkhoz, illetve, hogy mikor vallunk kudarcot. Schelling *multiple-self* modelljának igazán nagy gyengeségét az ének homályos körülírásában és megfoghatatlanságban találjuk.

Ainslie válasza

A pszichológus Ainslie, aki a hiperbolikus diszkontgörbék gondolatának egyik meghonosítója, a Schelling által fémjelzett *multiple-self* elmélet helyett inkább az

egymást váltogató motivációs állapotok jelenlétét hangsúlyozza (Ainslie and Haslam, 1992). A politikai gazdaságtanból kölcsönvett érdek (interest) fogalmát így alkalmazza elméletében: az újra és újra visszatérő jutalmak belső érdekek kialakulásához vezetnek. Ezeket az érdekeket az határolja el egymástól, hogy egymással kölcsönösen inkompatibilisek. Amikor valamely érdek uralkodóvá válik, teljes mértékben rendelkezést nyer az egyén felett. Például ha valaki este egy kávét kíván, habár nem fog tudni tőle aludni, holott másnap kora reggel fontos találkozója van, akkor két egymással versengő érdek dolgozik benne. Egyik a kávé, a másik az alvás hasznosságán alapul.

Az érdekeket időtartamuk szerint öt kategóriába osztja. A skála egyik végén azok a teljes életre kiterjedő érdekek vannak, amelyek teljesen konfliktusmentesek. Ilyen például a hosszú egészséges élet vagy a boldogság iránti vágy¹⁶. A skála másik végén a fájdalomérzet megszüntetését szolgáló pillanatnyi érdekeket találjuk. Köztük helyezkednek el a különböző hosszúságú öröme és averzió váltakozásával járó érdekek, mint amilyenek a különböző függőségek. Ezek a különböző időtartamú érdekek versengenek bennünk az irányításért, a hosszabb távú érdekek (ezek nyilván a racionálisabbak) igyekezvén megakadályozni a rövidebb távúak hatalomra kerülését. E gondolatmenet szerint korábbi példánkban az egészséges élet hosszútávú érdeke kerül konfliktusba a nikotinfüggőség (rágyújtás) középtávú érdekével vagy a kocogás közeli megpróbáltatásait elkerülni kívánó rövid távú késztetéssel (*urge*). Egyszerre azonban kettőnél több érdek is megütközhet egymással, mint ahogy az, a következő, Elster által megfogalmazott, paradox kívánságból kiderül (Elster, 1989): Bárcsak ne kívánám, hogy ne kívánjak egy jégkrémet! Szeretnék egy jégkrémet, mert nagyon szeretem, de mivel meglehetősen hiú vagyok fontosabbnak tartom, hogy megőrizsem az alakomat. Bárcsak kevésbé lennék hiú! Ebben a szellemes példában a hiúság, mint hosszú távú érdek, konfliktusba kerül mind a hiúság - mint rossz tulajdonság - legyőzésének még hosszabb távú konfliktusmentes érdekével, mind a jégkrém iránt érzett vágy rövid távú érdekével.

---

¹⁶ Érdekes és kitűnő Elster az a meglátása, mely szerint ezen célok vagy inkább állapotok rendszerint nem érhetők el szándékkal, hanem alapvetően csak más cselekvések melléktermékeként (Elster, 1981)

Ainslie részletesen ír arról is műveiben, hogy ezek az érdekek milyen eszközökkel próbálják legyőzni egymást (Ainslie and Haslam, 1992). Alapvetően négy módot különböztet meg. Az első a pszichén kívüli mechanizmusok (*extrapsychic mechanisms*), mint amilyen a nikotinos ráógumi fogyasztása vagy egy elvonókúrán lévő drogpáciens bezárása. Egy másik lehetőség a figyelem szabályozása (*control of attention*), amely a figyelem elterelését jelenti az ingert kiváltó dolgokról. Ha dohányzásról akarunk leszokni, ilyen megoldás lehet például dohányos barátaink elkerülése. A harmadik módszer érzelmeink szabályozása (*preparation of emotion*). Egy tevékenység iránti vonzalmukat úgy is csökkenthetjük, ha megpróbálunk ellenérzéseket kialakítani és táplálni iránta. A dohányos példánál maradva, gondolhatunk minél gyakrabban a tüdőrák okozta kínokra vagy esetleg egy tüdőráktól szenvedő szerencsétlen ismerősünkre. A negyedik - és Ainslie által a legfontosabbnak tartott - módszer az ún. egyéni szabályok (*personal rules*). Ez az eszköz röviden azon alapul, hogy nemcsak egy döntést teszünk mérlegre egy másikkal szemben, hanem azonos irányú döntések egy egész sorozatát (pl. sokszori nem rágyújtást a rágyújtással szemben) megnövelve a kívánatosabb alternatíva választásának esélyét. A döntéseket pszichikailag a következő gondolatmenet kapcsolja össze: ha most kísértésbe esem, semmi garancia nincs arra, hogy később ellen tudjak állni a kísértésnek, tehát nem csak jelen döntésem, hanem az összes további is kockán forog ezzel a jelenlegi döntéssel együtt. Minden egyes döntés, tehát, precedens jellege miatt értékelődik fel.

Ainslie és Haslam gondolatmenete empirikus alapon nyugszik, és bár tartalmaz hipotetikus felvetéseket, nélkülöz minden modellszerű egyszerűsítő axiómát. Nem kísérel meg mindent megmagyarázni, mégis érthető és a józan ésszel is elfogadható válaszokat kapunk a legtöbb kérdésre. Az általuk megkülönböztetett eszközök, amelyekkel az érdekek harcolnak (*precommitting devices*) egymás ellen, még pszichoanalitikusok vitáinak tárgyát képezik, empirikus bizonyításuk részben várat magára, részben egyáltalán nem is lehetséges.

Összegzés

Saját magunk, az egyes emberek döntéseinek megértése fontos lépés annak irányába, hogy társadalmunk fontos összefüggéseit feltárjuk, hogy bizonyos problémákra gyógyírt találhassunk. Az önuralom, az akaraterő, a hosszú távú racionalitás működésének megismerése ilyen szempontból kulcsfontosságú kérdés, hisz az ezek függvényében alakuló fogyasztási szokások, magatartások a gazdaság egyik meghatározó tényezői. A kérdés mindezek ellenére csak fokozatosan került be a tudományos közéletbe Strotz (1956) majd Elster (1979) nagy hatású cikkei nyomán. Azóta a hozzászólók között egyformán találunk filozófusokat, közgazdászokat, szociológusokat vagy éppen pszichológusokat. Míg sokáig úgy tűnt, hogy a közgazdászok racionális modelljeikkel és a pszichológusok galambkísérleteikkel csak elbeszélnek egymás mellett, mára számos jele tapasztalható a termékeny interdiszciplináris együttműködésnek, amit a klasszikus válasz egyre nagyobb elfogadottsága is mutat. A további kísérletek és elméletek hamarosan talán egy teljes és revelációértékű szintézishez vezetnek.

Irodalom:

Ainslie, G.: *Impulse Control*, in: Pigeons, *Journal of Experimental Analysis of Behavior* 1974.

Ainslie, G.: *Beyond Microeconomics*, in: *The Multiple-Self* 1986.

Ainslie, G. and Haendel V.: *The Motives of the Will*, in: *The Etiology of addiction* 1982.

Ainslie, G. and Halsam N.: *Hyperbolic Discounting* in: *Choice Over Time* 1992.

Ainslie, G. and Halsam N.: *Self-Control*, in: *Choice Over Time* 1992.

Elster, J.: *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality* 1979.

Elster, J.: *States, that are essentially by-products*, in: *Social Science Information* 1981.

Elster, J.: *Nuts and Bolts for the Social Sciences* 1989.

Herrnstein, R. J.: *Relative and absolute strengths of response as a function of frequency of reinforcement*, in: *Journal of the Experimental Analysis of Animal Behaviour* 1961.

Mazur, J. E.: *An Adjusting Procedure for Studying Delayed Reinforcement*, in: *Quantitative Analyses of Behavior Vol 5*. 1987.

Rachlin, H. and Raineri A.: *Irrationality, Impulsiveness and Selfishness as Discount Reversal Factors*, in: *Choice Over Time* 1992.

Schelling, T. C.: *The Strategy of Conflict* 1960.

Schelling, T. C.: *Choice and consequences* 1984.

Smith, A.: *Theory of Moral Sentiments* 1759.

Strotz, R. H.: *Myopia and inconsistency in dynamic utility maximization*, in: *Review of Economic Studies* 23. 1956.

Thaler, R. and Shefrin, H. M.: *An Economic Theory of Self-Control*, in: *Journal of Political Economy* 1981.

Tversky, A. and Kahneman, D.: *The framing of decisions and the rationality of choice*, in: *Science* 211. 1981.

Büttl Ferenc – Firlé Réka:

Bűn a gazdaságban

- második gazdaság, rejtett gazdaság -

I. Bevezetés

Úgy 6-7 évvel ezelőtt a szakemberek többsége igen optimistán látta Magyarország jövőjét, egyetértvén abban, hogy országunk több okból is jó (sorstársainál talán jobb) esélyekkel indul neki a gazdasági-társadalmi átalakulásnak. Ezek közül az egyik a szocializmusból ránk maradt második gazdaság, melyet ekkor még egyhangúlag a piacgazdaság kiépítését nagymértékben megkönnyítő tényezőként értékelték, lévén mégiscsak a magángazdaság egy formája, ahol a szereplők előtt nem teljesen ismeretlenek a piaci mechanizmusok. Azt gondolták, hogy az állami korlátok és szigorú szabályzók leépítésével a körülmények alkalmassá válnak arra, hogy azok, akik eddig a második gazdaságban dolgoztak, most "tovább lépjenek", és tőkés (kis)vállalkozókká váljanak.

Eltelt egy kis idő, és a második gazdaság-örökségbe vetett bizalmat a fejlemények nem nagyon igazolták; azt az "egy lépést" csak nem sikerült megtenni. Ennek megfelelően a "szocialista magánszektor" megítélése is megváltozott: már nem volt egyértelműen pozitív, nem ezt tekintették a legideálisabb kiindulópontnak a piacgazdaság eléréséhez. A második gazdaság ugyanis a szocialista szektorhoz szorosan kötődő jelenség volt, ehhez szereplői is alkalmazkodtak: sajátos, a nyugati piacgazdaságoktól idegen vállalkozói kultúrával, üzleti erkölccsel és beidegződésekkel rendelkeztek.

Újabb néhány év elteltével a szakemberek figyelme a második gazdaságról áttevődött egy másik gazdaságra, a feketegazdaságra, mely problémának az igazi jelentőségét csak valós méreteinek tudatában lennénk képesek meghatározni. A mérési pontatlanságok mellett további gondot jelent a fogalmi meghatározás kérdése, de egyet biztosan állítanak: ma Magyarországon a feketegazdaság méretei (a GDP-hez

viszonyított arányát 15-30%-ra becsülik) nagyobbak a "normálisnál", azaz a nyugati országokénál (4-20%) és ez a költségvetésnek és az ország lakosságának nagy részének "súlyos károkat okoz"¹.

E látszólag két teljesen különböző jelenségnek, azaz a második gazdaságnak és a fekete-/szürke gazdaságnak sok hasonló vonása van, leginkább rejtőzködő mivoltuk. Így eljutunk a rejtett gazdasághoz, amely e dolgozat fő témája. A következő oldalakon szeretnénk megvizsgálni a gazdaság ezen alterét, kialakulásának okait, gazdasági-politikai szerepét. A dolgozat egy rövid elmélettörténeti bevezetővel kezdődik, majd a rejtett gazdaság fogalmi meghatározása és néhány a témával kapcsolatos általános kérdés felvetése következik. Ez után kerül sor a második világháború utáni szocialista gazdaság és a második gazdaság, majd rendszerváltó Magyarország és a feketegazdaság viszonyának az elemzésére. Dolgozatunkban a rejtett gazdaság egyszerű bemutatásán, leírásán túlmenően arra törekszünk, hogy az állam és a feketegazdaság viszonyát általános elméleti keretbe helyezzük, amelynek alapja az a tétel, miszerint az állam a második gazdaságot, illetve a feketegazdaságot eszközként használta/használja fel politikai célok elérése érdekében. Megpróbáljuk bemutatni, hogy ahogyan a célok változnak az idő során, úgy változik a "bűn" gazdasági funkciója is. Az állam minden esetben felhasználja (ebből adódóan esetenként gerjeszti, elősegíti, belekényszerít, stb.) mint a gazdaságot, a társadalmat vezérlő, átalakító, szabályozó eszközt. Mondhatjuk úgy is, hogy a bűnt használja fel az állam arra, hogy működtesse az erényt. Az hogy mit értünk "erény" alatt természetesen változik, ezért, hogy a nem hivatalos, illetve illegitim gazdaság "funkcióváltozásait" nyomon tudjuk követni vizsgálnunk kell a 1) Rákosi-rendszert, 2) a Kádár-korszakot és a 3) rendszerváltás időszakát.

---

¹ A dolgozatban ezt a kifejezetten negatív képet szeretnénk árnyalni.

II. Elméletörténeti bevezető

Az ókori, illetve a középkori gondolkodásban (hagyományban) maga a gazdaság és a gazdasági tevékenység mint olyan szorosan összekapcsolódott az erény gyakorlásával. A bölcsélet nem ismeri a gazdasági bűn fogalmát. Az ókori polisz és a középkori uradalom tiszta és világos szabályok szerint működik, mindenki tudja, hogy mit kell csinálnia, és hogyan kell ezt tennie. Az antikvitásban a városállam zárt közössége, később a kereszténység szigorú etikája szabályozza az egyén gazdasági tevékenységét. Az erény és a gazdaság szoros kapcsolatát jól mutatja az *igazságos ár* fogalma (Arisztotelész), mely kategória jellemzi mindkét korszakot. A rablás, a lopás és az egyéb gazdasági jellegű bűncselekmények üldözendő bűncselekményként jelennek meg, melyek elkövetői bűnözők, függetlenül társadalmi státuszuktól. Az erény és a bűn szigorúan elválik egymástól; az erény pártolandó és elősegítendő, a bűn pedig feltétel nélkül üldözendő. A kapitalizmus előtti társadalmi-gazdasági rendszerekben a gazdaságban elkövetett bűnt az állam bünteti; az elmélet (ideológia) és a gyakorlat nyilván nincs folyamatosan összhangban, de a cél az összhang megteremtése /fenntartása, azaz a gyakorlat "igazítása" az elmélethez.

A bűn kérdése, annak szerepe, haszna már a reneszánsz gondolkodóinál központi szerepet kap - Machiavelli, Shakespeare. A mérték ebben az esetben a hasznosság, az eredményesség lesz, nem pedig az erény. A cél szentesíti az eszközt, a cél pedig az ország nagysága. Mondhatjuk úgy is, hogy az a bűn, ami a hatékonyság, az állam "gazdagsága" ellen hat. A bűn kérdésének előtérbe kerülése és a bűnnek, mint eszköznek az elfogadása már a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet jelzi. Ezzel együtt jár az egyház tekintélyének megrendülése, az vallás által diktált erkölcs elvetése és egy új szemléletmód előtérbe kerülése, amit nevezhetünk pénzlogikának, stb. A korábban csak bizonyos társadalmon kívüli csoportoknál (elsősorban a zsidóságnál) megtűrt és esetükben "engedélyezett" magatartásformák (nyerészkedés, uzsora, igazságtalan ár) a kapitalizmussal uralkodó magatartásformává válnak².

---

² Karl Marx: *A zsidókérdéshez*, in: MEM 1, Budapest, 1957.

II. 1. Mandeville

" ... A bűn a jólét alapja,
 ha korlátját törvény kiszabja.
 Igen, ha nagyság kell a népnek,
 az államban szükség a véték,
 mint az éhség kell az evéshez.
 Pusztá erénytől nem virágozik
 föl egy nemzet; s ki visszavágyik
 az aranykorba, kész-e vajon
 élni becsületben - de makkon?"³

Bernard Mandeville (kb. 1670-1733), a korai angol polgárság "ideológusa". 1705-ben jelent meg első röpirata *A lázongó méhkas, avagy a megjavult gazemberek*, amelyet 1714-ben egy kommentárokkal ellátott kötet követett *A méhek meséje, avagy magánvétek - közhaszon* címmel. Mandeville tétele, vagyis hogy a jó a rosszból eredeztethető, nem más, mint annak a felismerése, hogy a bűn⁴ felhajtóerőként, az erény eszközeként is működtethető. A fő erény itt már az ország gazdagodása. Ezt kell a kormánynak minden eszközzel előmozdítania. Ebből adódóan jó az, ami ezt elősegíti és rossz, ami ezt a fejlődést fékezi (Mandeville 1996, Tótfalusi István utószava). Mandeville az első, - nyugodtan mondhatjuk - polgári gondolkodó, aki a gazdaság és az erkölcs világát, illetékességi területét kettéválasztja. Ha ugyanis a hasznosság az egyetlen értékmérő, akkor a morális kérdésfeltevéseknek nincs helye a gazdaságban. A bűn a jövedelemelosztás eszköze, és ha ez az elosztási minta növeli a társadalmi hatékonyságot (az ország gazdagságát), akkor a bűn nem bűn, hanem erény. Ki kell azonban emelnünk, hogy a bűnt, mint eszközt Mandeville szerint működtetni kell, méghozzá magának az államnak. A szereposztás logikus, hiszen a bűn nem fordulhat az állam ellen, nem veszélyeztetheti annak erejét, gazdagságát. A hatalomnak tehát szabályoznia kell a bűnt, hogy a köznek ne származzon kára belőle.

³ Bernard de Mandeville: *A méhek meséje*, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1996.

⁴ gőg, kapzsiság, bujaság

II. 2. Marx

"... az eredeti felhalmozás körülbelül ugyanazt a szerepet játssza a politikai gazdaságtanban, mint a bűnbeesés a teológiában. Igaz, hogy a teológiai bűnbeesés legendája azt meséli el nekünk, hogyan ítéltetett az ember arra, hogy orcája verítékével egye kenyerét; a közgazdasági bűnbeesés históriája viszont azt leplezi le, hogyan lehetnek olyan emberek, akiknek erre semmi szükségük nincs."⁵

Karl Marx (1818-1883), közgazdászként az angol politikai gazdaságtani hagyomány követője volt. 1867-ben adták ki *A tőke* című művét, amelyben a XIX. századi kapitalizmus átfogó elemzését és egyben bírálatát adta. A kapitalizmus keletkezését, illetve a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet vizsgálva Marx bevezeti⁶ az eredeti felhalmozás fogalmát, amin olyan felhalmozást ért, "amely a tőkés termelési módnak nem eredménye, hanem kiindulópontja."⁷ Marx szerint az eredeti (tőke)felhalmozás kettős oldalú: egyrészt a tömegek (parasztok, kisiparosok - a későbbi munkások) megfosztása termelőeszközeiktől, másfelől és ezzel egyidőben a termelők bérmunkássá tétele. A folyamat kezdete és alapja a paraszti termőföldek kisajátítása (Anglia), az úgynevezett bekerítés. A bekerítést, a paraszti és a közösségi földek kisajátítását nehezen lehetne másként felfogni, mint [gazdasági] *bűnt* (rablást, lopást, stb.), Marx így fogalmaz: "A rablások, rémtettek és sanyargatások egész sora, amely a XV. század utolsó harmadától a XVIII. század végéig a nép erőszakos kisajátítását végigkíséri ..." ⁸ A jelenséget nemcsak Marx, hanem az angol állam is bűnnek tartotta - 1489-től kezdve 150 éven át próbálta különböző törvényekkel megakadályozni, terjedésének gátat szabni. A XVIII. század végén az addigi akadályozó állami politikát felváltja a támogatás: Bills for Inclosures of Commons, és a bűn erénnyé válik. Marxnál azonban az államilag támogatott eredeti (tőke)felhalmozás is (a gazdaságban elkövetett) bűn, igaz olyan bűn, amelynek bázisán létrejön a tőkés társadalmi-gazdasági rend. A kapitalizmus eszerint bűnben fogant és jött a világra.

---

⁵ Karl Marx: *A tőke, Az úgynevezett eredeti felhalmozás*, in: MEM 23, Budapest, 1957.

⁶ Adam Smith nyomán

⁷ Karl Marx: *A tőke, Az úgynevezett eredeti felhalmozás* 668. oldal, in: MEM 23, Budapest, 1957.

⁸ Karl Marx: *A tőke, Az úgynevezett eredeti felhalmozás* 681. oldal, in: MEM 23, Budapest, 1957.

III. A rejtett gazdaság fogalma és dimenziói

A gazdaság államilag elismert és szabályozott részén kívül eső tevékenységek elnevezésére igen sok fogalom van használatban attól függően, hogy annak milyen jellemzőjét tekintjük a besorolás alapjának. Ezek közül napjainkban a legtöbbet a feketegazdaságot emlegetik. Létezik ezen kívül burkolt, rejtett, informális, irreguláris, illegális, árnyék elnevezése is ennek a szektornak, melyek általában ezen szféra "első" gazdasághoz fűződő viszonyára utalnak. Én ezek közül a rejtett gazdaság fogalmat találtam a legáltalánosabbnak, ezért ezt próbálom egy kicsit pontosabban definiálni, értelmezni, csoportosítani.

Rejtett gazdaság alatt olyan termelő vagy szolgáltató, illetőleg olyan jövedelem és/vagy vagyon átcsoportosító tevékenységet értünk, melyek a statisztikai és egyéb állami hatóságok elől "rejtve" maradnak, regisztrálásra nem kerülnek, és ezért a jogszabályok által meghatározott kötelezettségek behajthatatlanok velük szemben, tehát a tevékenység során *a szereplők egy vagy több jogszabályt megsértenek*, azaz valamilyen módon *bűnt követnek el*⁹. Ezen belül az alapján, hogy *mi a törvénysértő* két esetet különböztethetünk meg:

- 1) *maga a tevékenység* (pl. áruhamisítás, fiktív ügylet, emberkereskedelem, drogkereskedelem, lopás, stb.),
- 2) *a tevékenység módja*, az egyébként legális szervezet működése során megszeg bizonyos eljárási szabályokat (pl. megvesztegetés, adócsalás, feketemunka alkalmazása).

A rejtett gazdaság nagyságát, mint azt a bevezetőben már említettem még becsülni is csak igen nagy konfidencia intervallummal tudjuk. A számszerű meghatározására tett különböző kísérletek (munkaerőpiaci statisztikák, háztartások kiadásai, nemzeti számlák alapján való közelítés, fiskális és monetáris módszerek) bemutatását itt mellőzöm. De abban mindenki egyetért, hogy mértéke függ az adott ország gazdaságának fejlettségi fokától és társadalmának szerkezetétől, megítélése pedig kulturális értékeken alapszik. A dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy

megmutassam a rejtett gazdaság szerepe, megítélése legalább annyira politikai viszony is (azaz a politika célrendszere által meghatározott). Ezen kívül tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a határ mentén és a városokban nagyobb, mert itt sajátos körülmények (nagyobb szabadság, láthatatlanság, nagyobb piac) kedveznek a kialakulásának.

Az elmúlt években gazdaságunkban zajló folyamatok közül számos kifejezetten elősegíti a rejtett gazdaság térnyerését, növekedését. Ilyenek például a kis szervezetek "elszaporodása", a munkanélküliség, a szegénység növekedése, a privatizáció és az átláthatatlan adópolitika, túladóztatás. Megítélésének kérdésében legtöbbször a társadalomnak okozott károkat emelik ki, pozitív hatásairól, előnyeiről szinte alig esik szó. Ha mégis szóba kerül ilyesmi, az elemzők általában hozzáteszik, hogy ezek csak szűk réteget érintenek. Pozitívumként szokták említeni, hogy a fekete kereskedelem például alacsony árai miatt mérsékli az elszegényedést, valamivel könnyebbé teszi a létminimum alatt élők megélhetését; a feketemunka enyhíti a munkanélküliséget; az adócsalás működésben tart olyan vállalkozásokat, amelyek az adók befizetése esetén már nem tudnának fennmaradni, valamint hogy igen gyorsan reagál a fogyasztói igények megváltozására.

Végül, mielőtt a magyarországi feketegazdaság viszonyait, jellemzőit, szerepét történetileg megvizsgálnánk, nézzük meg röviden a kapitalista, illetve a szocialista berendezkedés körülményei között létrejövő feketegazdaság közti különbségeket (a teljesség igénye nélkül).

---

⁹ Kiindulópontunk természetesen a "minden szabad, ami nem tiltott" elv.

MŰHELY

A feketegazdaság társadalmi-gazdasági berendezkedésenként:

	PIACGAZDASÁGBAN	TERVGAZDASÁGBAN
megjelenésének főbb okai:	<ul style="list-style-type: none"> - legális tevékenységhez kötődő adófizetés elkerülése, - a munkanélküliség miatti szabad munkaerő lekötése 	<ul style="list-style-type: none"> - hiány a fogyasztási javakban és szolgáltatásokban - a magángazdaságba való belépés korlátozottsága
jellemzői:	<ul style="list-style-type: none"> - az illegális gazdaság árai alacsonyabbak, - <i>pénz</i>jövedelem szerzés a cél, a naturális csere nem elterjedt 	<ul style="list-style-type: none"> - árai drágábbak mint az állami szféra árai, de olcsóbbak, mint az esetleges magángazdasági - a cél bizonyos fogyasztási javak és szolgáltatások megszerzése, ezért gyakori a naturális tevékenység

IV. A feketegazdaság Magyarországon

Az alaptétel az, hogy a feketegazdaság nem egyszerűen egy gazdasági, vagy politikai jelenség, hanem olyan eszköz (finomszabályozó) a mindenkori hatalom kezében, mely

- beilleszkedik a politikai eszközrendszerbe, és a hatalmat hozzásegíti céljai eléréséhez
- a feketegazdaság eszközként való felhasználása független a társadalmi gazdasági berendezkedés típusától.

Magyarországon a különböző társadalomszervezési rendszerek esetében mindig megfigyelhető a feketegazdaság felhasználása, mozgósítása, ha úgy tetszik állami "szabadjára engedése".

IV. 1. Rákosi-rendszer

A rezsim propagandájában igen erős a "feketézők elleni harc" elem. A II. világháború után az országnak súlyos gazdasági problémákkal kellett szembenéznie. A háborús károk és a politikai bizonytalanság azt eredményezte, hogy az amúgyis erős korlátok közé szorított piacon (hadigazdaság) nehezen indult be a termelés. A mezőgazdaságban tisztázatlanok voltak a tulajdonviszonyok, sok helyütt emiatt nem végezték el a munkákat; az élelmiszerhiány nem szűnt meg a háború végével. Az óriási infláció miatt kialakult a falusi-városi lakosság között az "áruért árut" kereskedelem. A hatóságok központi elvonási¹⁰/elosztási rendszer bevezetésével próbáltak az ellátási gondokon úrrá lenni. Az élelmiszerhiány és az állam gazdaságpolitikája (az agrárrolló kinyitása): "rászorították a parasztságot a korlátozott, sőt tiltott szabadpiac előnyeinek kihasználására."¹¹ Ugyanakkor a feketepiac egyes rétegek élelmezésében jelentős szerepet töltött be. A kormány politikáját meghatározó célokat a következőkben látjuk: (a) az ellátást/újjáépítést minden eszközzel biztosítani (b) a tőkés (kapitalista) gazdasági elemeket háttérbe szorítani, megszüntetni (baloldali pártok), (c) megvalósítani a proletárdiktatúrát, azaz a nem-munkást munkássá változtatni, vagy megsemmisíteni (kommunista párt¹²).

Az ország rossz pénzügyi és gazdasági helyzete elkerülhetetlenül hozta magával a magas inflációt. A gazdaságtörténeti kuriózumként nyilvántartott hiperinfláció azonban részben tudatos gazdaságpolitika eredménye volt. Az infláció olyan (gazdaság)politikai eszköz, amely kényszer alkalmazása nélkül lehetővé teszi a lakossági jövedelmek elvonását és újraelosztását, valamint a készletek és tartalékok mobilizálásának is hatékony eszköze¹³. Az infláció miatt kialakuló feketepiac hasznának egy részét közvetlenül az állam zsebelte be (féllegális vállalkozások, gazdasági rendőrség

---

¹⁰ beszolgáltatás

¹¹ Pető Iván - Szakács György: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985*, 47. old., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1985.

¹² A kommunista párt kormányzati szerepe már 1946-ban jelentős (erőszakszervezeteket, Gazdasági Főtanácsot).

¹³ Pető Iván - Szakács György: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985*, 60. old., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1985.

akciói¹⁴). Mint láttuk az állam az élelmiszer-feketepiacot és a valuta- és ékszer-feketepiacot is segítette létrejönni. Az első a közellátás gondjait könnyítette, a második közvetlenül az állami bevételeket növelte. Emellett mindegyik hivatkozási lehetőséget teremtett, negatív példaként szolgált a piac ellenes propagandához, a kötött gazdálkodás teljes megvalósításához, valamint apropót adott a piaci szereplők megbüntetésére; *a piac bűnné vált*¹⁵.

A hiperinfláció, azaz az infláció teljes elszabadításának eredménye a *piac dezorganizációja* lett: "teljes" naturális árucseré, fizetési nehézségek, stb. Lehetett-e ez egyben cél is, és ha igen miért? Szerintünk igen, és ez alapvetően politikai cél volt. Egyrészt közismert, hogy egy pénzügyileg szétzilálódott állapotból könnyebb valutareformot végrehajtani (forint, 1946 augusztus), másrészt a piac dezorganizálása alapot szolgáltatott az állami tulajdonra való áttéréshez¹⁶, és elvégezte a korábbi jövedelmek/részben vagyonok, azaz az örökölt osztályszerkezet felszámolását is. Az inflációval (és egyéb gazdaságpolitikai eszközökkel) tehát létre lehet hozni, illetve fel lehet erősíteni, a *feketepiacot* - ez történt 1945-46-ban, majd hasznát (lásd korábban (a) cél) elhallgatva *eszközként lehetett használni*, a piac megszüntetéséhez, illetve a tőkés/kereskedő réteg "felszámolásához" (lásd korábban (b) és (c) célok).

" ... a pártok és az állam 'síberék, feketézők légiója', 'árurejtegető tőkések' ellen irányuló általános propagandája, amely az esetek többségében a gazdasági nehézségek okaként és nem következményeként állította be a visszaéléseket. A közhangulatban - nem utolsósorban a propaganda hatására - végül is egyre inkább összemósódott a nyereszkesedés a nyereséges vállalkozással."¹⁷

Az ellátási nehézségek és az infláció miatti elégedetlenséget a kommunista pártpropaganda tehát piacellenes hangulattá alakította át, így vált a feketepiac a

---

¹⁴ Ugyanott

¹⁵ Pető Iván - Szakács György: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985*, 75. old., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1985.

¹⁶ Pénzügyi zavarokra való hivatkozással alá lehet támasztani az állam 'beavatkozását', illetve a vállalatok tudatos eladásítása (állam felé) könnyűvé teszi a tulajdonosváltást.

¹⁷ Pető Iván - Szakács György: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985*, 76. old., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1985.

tömegindulatok levezetésének¹⁸ eszközévé is. A propaganda ugyanakkor a feketepiac elleni "harcot"¹⁹ igyekszik összemosni - a tömeglélektan alapos ismeretére vallóan -, a zsidóság elleni "fellépéssel". Mindez jól látható abból, hogy a feketepiac elleni kampány során számos utalás történik a feketézők zsidó mivoltára (ábrázolásmód, képaláírás, stb.)²⁰. 1945-46-ban nem lehetett véletlenül rájátszani az átlagemberek, a "tömeg" antiszemitizmusára. A munkásmozgalmi hagyománytól egyébként sem idegen a kapitalizmusnak, a tőkés magatartásnak a zsidósággal való azonosítása²¹, de esetünkben ez a kommunista pártban meglévő szemlélet találkozott egyfelől a magyar "konzervatív" és népi gondolati hagyománnyal, másfelől bizonyos gyakorlati "tömegigényekkel". A feketepiac összekapcsolása a zsidósággal lehetővé tette az átlagpolgár számára, hogy lelkiismeretfurdalását²² elaltassa, a bűnösnek (kisnyilasok) pedig feloldozást adott.

IV. 2. 60-as évek, Kádár-korszak

A hatvanas évek közepétől, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztétől, vagyis a szocialista szektor megszilárdulásától kezdődően kifejlődik a gazdaságnak egy új szegmense, a második gazdaság, mely fogalom alatt Gábor R. István definícióját használva "a munkavégzőképességnek a gazdaság szocialista szektorán kívüli hasznosítási módjait, illetőleg a jövedelemnek társadalmilag szervezett elosztásán kívüli újraelosztási folyamatainak összességét értjük."²³ Azaz idesorolandó:

1. a legalizált magánszektor,
2. a bejelentés nélkül dolgozók és nem adózók, "kontárok" és "fusizók" tevékenysége,

---

¹⁸ Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945-1956)*, 128. old., Windsor Kiadó Budapest 1995.

¹⁹ A dolog dialektikája, hogy a feketepiac az állam szárnyai alatt növekedett, és az államnak (kommunista pártnak) szüksége volt rá, hogy "harcolhasson" ellene.

²⁰ Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945-1956)*, 129. old., Windsor Kiadó Budapest 1995.

²¹ lásd Karl Marx: *A zsidókérdéshez*

²² Nem elsősorban az elhurcolásokban, kivégzésekben való bűnrészesség miatt, hanem az eltulajdonított vagyon folytán. Az előbbit még rá tudták fogni a németekre, az utóbbiról csak hallgatni lehetett.

²³ Gábor R. István - Galasi Péter: *A "második" gazdaság*, 17. old., KJK Budapest 1981.

3. a kisebb-nagyobb földingatlanokon, háztáji gazdaságokban folytatott árutermelő és önellátó gazdálkodás,
4. a szocialista szektoros tevékenységhez kapcsolódó "borravaló", "hálapénz", "csúszópénz" típusú jövedelmek,
5. és egyéb jövedelemszerzési formák, melyek valamilyen magántulajdon bérbeadásával, egyének egymás közti kölcsönügyleteivel kapcsolatos.

A felsorolás jól mutatja a fekete gazdaság jelenlétét e kategóriában is. A második gazdaság magába foglal legális és illegális tevékenységeket egyaránt. A választóvonal ugyanis nem a bűn és a törvény, hanem a bürokratikus, vagy piaci koordináció (Kornai) határán húzódik.

Persze a 60-as évekbeni második gazdaság még csak a kezdetleges formája volt a 70-es években fellelhetőnek. Megjelenését alapjában véve a megélhetés kényszere illetve a tömeges áruhiány idézte elő. Ennek megfelelően jellemző volt az önellátásra irányuló és munkacserés tevékenység. Fő megjelenési formája a háztáji. Egy másik kialakulását elősegítő tényező a munkaerőpiacon lezajló átstrukturálódás volt. A mezőgazdaságból és a háztartásokból az iparba áramló munkaerő ott túlkínálatot és részben ezért alacsony béreket²⁴ eredményezett. Ennek következményeként főleg az egyébként inaktív népességhez tartozó családtagok kényszerültek bekapcsolódni a második gazdaságba. Ebben az időszakban a második gazdaság csak kevés területen szűk tevékenységi kört ölelt fel, és még leginkább tradíciókból táplálkozott, racionális gazdasági kalkulációk alig játszottak szerepet.

Később az életszínvonal és a fogyasztás növekedésével egyre bővülő fizetőképes kereslet teremtődött, megnőtt a második gazdaságbeli jövedelemszerzés lehetősége. Az új munkaerőpiaci helyzet is ezt erősítette: a túlkínálatos piac fokozatosan túlkeresletesbe ment át, növekedtek a bérek, emelkedett az életszínvonal, kevésbé volt szükség az inaktív népesség munkába állására. Ekkor tehát leginkább az aktív népesség köréből kapcsolódtak be a második gazdaságba, mégpedig vagy a szocialista szektorban folytatott munkaviszony mellett, vagy ritkább esetben helyette

---

²⁴ Az alacsony bérszínvonal szervesen összekapcsolódott a szociális biztonságot, ingyenes jóléti szolgáltatásokat nyújtó állam ideológiájává.

(ez nem volt túl gyakori, mivel tartósan ebből megélni elég nehéz volt, inkább pótlólagos jövedelemforrás funkciója volt). A második szektoron belüli gazdálkodás racionalizálódott, sokkal több tevékenységre és működési formára terjedt ki. Az állami gazdaságpolitika viszonyulása is változott: újra és újra állást kellett foglalnia abban a kérdésben, hogy mennyire vállalhatóak nyíltan a második gazdaság létéből adódó ellentmondások. A kezdeti tiltások és szigorú "bánásmód" után *fokozatosan engedte, támogatta, majd már-már ösztönözte e szektor fejlődését*, de mindenképp a szocialista első gazdaság kontrollja alatt, azt kiegészítve.

A piaci elemek bevezetésének lépései:

1. 60-as évek közepétől a háztáji gazdaság megerősödése és teljes politikai legalizálása;
2. 1968: Új gazdasági mechanizmus;
3. 70-es évek: maszek-világ;
4. 1980-as évek: tsz melléküzemágak, gmk-k, vgmk-k engedélyezése;
5. 1989: Társasági törvény.

Fontos kérdés a két gazdasági szféra viszonya, melyben itt a korábban már említett egymásra utaltságot szeretnénk újra hangsúlyozni. Gábor R. István szerint a második gazdaság szerves részévé vált a gazdaság egészét átfogó áru- és munkaerőpiac rendszernek, és a szocialista szektorra is ezeken keresztül hat közvetlenül. Vagyis azáltal, hogy a - munkavégzőképesség szocialista szektoron kívüli hasznosításaként definiált - második gazdaság az adott társadalmi-gazdasági mechanizmusok és intézmények rendszerében teljesítmény visszatartást idéz elő, újratermeli önmagát. Még a nyolcvanas években is igaz, bár az arány csökken, hogy a második gazdaság alapvetően és túlnyomórészt "a hivatalos gazdaságba beékelődő vagy annak meghosszabbítását jelentő túlórázás"²⁵ bázisán működik. A függőség kölcsönös: a hatalomnak szüksége van a második gazdaság hézag kitöltő, olajozó szerepére, hogy a fő struktúra, a gazdaság szocialista szerkezete megmenthető legyen. Ez a második szektor elfogadottságában is tükröződik: "Mindenki maszek zöldséges szeretne

---

²⁵ Zsille Zoltán: *A holt munka társadalmi rendszere A kontraproduktív gazdaságirányítás és a fekete gazdaság*, 78. old., Kandidátusi értekezés 1993.

lenni..." A rendszer a propaganda szintjén elítéli a maszekot - furcsa is lenne mondjuk a lenini hagyomány alapján éltetni a magángazdaságot -, de a politika, a pártvezetés tudja, hogy nélkülük vissza kéne térni az ötvenes évek elejének fogyasztási szintjéhez és politikájához (még egy 56-ot nem senki sem akar megkockáztatni). A gyakorlatban bizonyos rétegeket például a humán és műszaki értelmiséget, elsősorban jövedelmük alacsony szinten tartásával, valamint egyéb plusz terhekkal (nincsenek vagy sokkal kedvezőtlenebbek a szocialista rendszer által az értelmiségnek nyújtott szolgáltatások, mint a munkásságnak pl. a gyermekek számára nincs ingyenes felvételi előkészítő) éri el a politika, hogy az értelmiség egy része a második gazdaságban kényszerül kiegészíteni jövedelmét. A nyolcvanas évek visszatérő karikatúrája, hogy a volt diák döbbenetesen látja, hogy tanára a nyári szünetet egy butikban tölti mint eladó/tulajdonos.

A hatalom fő célja a Kádár-korszakban nem a piacosítás, hanem csupán egy *kiegészítő struktúra* felépítése, *amely megnöveli a rendszer 'élettartamát'*. "A fekete ökonómiával [itt értsd: második gazdaság] születése pillanatától számolni kell, s a hivatal számol is vele, igyekszik betervezni hatását saját működésébe."²⁶

IV. 3. Rendszerváltás, 90-es évek

A magát szocialistának nevező társadalmi-gazdasági berendezkedés - főként gazdasági - működőkép telensége a 80-as évek közepén-végén egyre nyilvánvalóbbá vált. A nemzetközi környezet alakulása 1989/90-ben lehetővé tette a rezsim békés úton történő megváltoztatását, az úgynevezett rendszerváltást. A rendszerváltás - melynek 1989/90 csak a kezdete, nem más mint a társadalmi-gazdasági rendszer gyökeres átalakítása, az állami irányítás (tervgazdálkodás) és tulajdon "teljes"²⁷ felszámolása, a politikai intézményrendszer átalakítása és egyben a társadalmi szerkezet megváltoztatása -, szakértők által becsült minimális időtartama 5-10 év, borúlátóbb elemzők szerint 20-25

---

²⁶ Zsille Zoltán: *A holt munka társadalmi rendszere A kontraproduktív gazdaságirányítás és a fekete gazdaság*, 76. old., Kandidátusi értekezés 1993.

²⁷ Illetve a fejlett tőkés országokban elfogadott szintre "hozása".

év. A rendszerváltó elit²⁸, illetve az Antall-, a Boross-, és a Horn-adminisztráció legfőbb feladata tehát maga a rendszerváltás, a "szocializmus" felszámolása és a kapitalizmus létrehozása volt Magyarországon. A feladat nagymértékben hasonlít ahhoz a célhoz, amelyet a XVIII. századi Anglia²⁹ kormányai (uralkodói) tűztek ki maguk elé. A különbség csak annyi, hogy itt és most nem a feudalizmusból és nem az ipari-kapitalizmusba, hanem a "szocializmusból" és az informatikai-kapitalizmusba való átmenetet kellett/kell levezényelni. A lényeg ugyanaz: létre kell hozni, illetve segíteni kell a burzsoázia létrejöttét³⁰ és megerősödését. A körülményekből adódóan a magától értetődő *minél kevesebb társadalmi megrázkódtatással* elve kiegészül a *minél gyorsabban* elvvel.

A tulajdonviszonyok átalakulása (privatizáció) és a piac, illetve a piaci viszonyok térnyerése azt eredményezi, hogy a második gazdaság megjelölés mint olyan értelmét veszti. Az egységes gazdaság modern vegyesgazdaságként jön létre. A második gazdaság eltűnése mellett előtérbe kerül a feketegazdaság, illetve a rejtett gazdaság fogalma, ahogy erről a Bevezetésben már esett néhány szó. Az utóbbi években mind nagysága, mind belső szerkezete sokat változott, e tekintetben a piacgazdaságokat kísérő feketegazdasághoz vált hasonlónvá. Ennek megfelelően megnőtt az adócsalás, valamint a korrupció, csalás, sikkasztás aránya. 1991-es becslések szerint a rejtett gazdaságban keletkezett jövedelmek kb. 55%-a (30% illetve 25%) származott erről a két területről. Egyéb formái közül jelentősebbek még a fekete foglalkoztatás és "fusizás", szürke és feketepiac, fogyasztók megkárosításának bizonyos formái, vám-és deviza jogszabályok megsértése.

Korábban említettük, hogy a 90-es évek fő politikai feladata a hatalom számára a rendszerváltás. A folyamat alapelvei (gyorsan és fájdalommentesen) mellett a törvényesség elve inkább vágy, mintsem követelmény. A kapitalizmus "felépülése" során a ne-nagyon-törvénytelenül került előtérbe. Természetesen a propaganda szintjén mindig is - különösen a Horn-kormány esetében -, a feketegazdaság elleni határozott

---

²⁸ A rendszerváltó elit kifejezés Szalai Erzsébet szóhasználatára, aki annak szerepéről, összetételéről, stb. számos cikket publikált az utóbbi években.

²⁹ valamint a XIX. századi Franciaország, Németország, stb.

³⁰ Az Antall-kormány szóhasználatában a "nemzeti középosztályt".

MŰHELY

fellépésre, a privatizáció tisztaságára (visszaélések kivizsgálása) tettek ígéretet a

különböző közszereplők, illetve hívták fel a lakosság és a különböző államigazgatási szervek figyelmét. A mai feketegazdaság elleni "harc" sok tekintetben az ötvenes évek kampányainak hangulatát idézi. A fő különbség az, hogy aki erősen figyel az látja, hogy mindeközben cinkos kacsintás adja tudtunkra, hogy ezt nem kell igazán komolyan venni. A feketegazdaság, abból is *a rejtett gazdaság eszköz a hatalomgyakorló számára*, amellyel könnyebben tudja levezényelni a rendszerváltást (gyorsan és békésen). Az 1990-es évek Magyarországon a gazdaságban elkövetett bűn a tőkésosztály/tőkések létrehozásának "emelytyűje"³¹ és a szerkezetváltás egyik hordozója.

A rejtett tevékenységek köre és technikái jól ismertek mind a lakosság, mind az adóhatóság (és egyéb illetékes szervek) előtt, ennek ellenére a mai napig alig korlátozza valami ezeket a tevékenységeket³². Annak ellenére, hogy maga a bürokrácia sem működik zökkenőmentesen, nem hihetjük azt, hogy csupán a politikai vakság akadályozza az államot abban, hogy hatékonyabban lépjen fel az adócsalók, feketemunkások, törvénszegő magánosítók, stb. ellen - Magyarországon az egyik legfőbb illetékes, az APEH kifejezetten gyenge hatósági jogosítványokkal rendelkezik. A rejtett gazdaság azért működhet ennyire szabadon, mert gazdasági és politikai funkciója, szerepe van.

Az közismert, hogy a feketegazdaság betölt egyfajta társadalmi békét megőrző szerepet (lásd III. fejezetből a rejtett gazdaság előnyei), számos szakértő szerint a munkájukat elvesztő emberek egyik menedéke a feketegazdaság és a munkanélküliség már komoly politikai problémát okozott volna, ha nincs, vagy kisebb méretű. A feketegazdaság egyfelől tehát *a foglalkoztatáspolitikai eszköze*. A rejtett gazdaság ugyanakkor *a szerkezetátalakítás eszköze is*, "a közalkalmazottak, köztisztviselők rétegének tapintatos leépítésére szolgáló eszköz."³³ A rejtett gazdaság azonban nemcsak segít lerombolni az örökölt gazdasági/társadalmi szerkezetet, de részben általa születik meg a kapitalista Magyarország. A feketegazdaság a 90-es évek Magyarországon *az eredeti tőkefelhalmozás eszköze*. Sárközy Tamás cikkének (Mozgó

---

³¹ Marx szóhasználata az általa Anglia esetében elemzett folyamatra.

³² Sugár András - Trautmann László: *A rejtélyes szektor*, Eszmélet 28-as szám, 142-143. old.

Világ 1996/10) a címe magáért beszél: *Lehetőség a sajátos magyar eredeti tőkefelhalmozás*³⁴ lezárására (kiemelés tőlünk). Ha nem vagyunk álszentek (Sárközy inkább cinikus), akkor kimondjuk, hogy a rendszerváltás (legalábbis annak gazdasági oldala) sötét és zűrzavaros folyamat mind a mai napig, a rejtett/fekete gazdaság melegágya, és az új rezsim nyerteseitől nem illik megkérdezni, hogy hogyan szerezték az első milliójukat³⁵. A bűn mint mondtuk hajlamos erénnyé válni ...

A kérdés, amit az előbb említett cikk is feszeget inkább az, hogy meddig van szükség erre a rejtett gazdaságra, meddig kell túrni és 'támogatni' és mikor lehet elkezdni a tiltást. "Előbb-utóbb le kell tehát zárunk az eredeti tőkefelhalmozás szakaszát, amire az intézményes privatizáció befejeztével, úgy 1998 és 2000 között reális lehetőségünk is van."³⁶ A feketegazdaság elleni tényleges fellépés, és annak jelenlegi formájának megszüntetése megadná az alapját egy új társadalmi kiegyezésnek (Sárközy: a nyertesek és a vesztesek között), alkalmat adna a "fekete" vagyonok legalizálására és így a "fehér" gazdaságba történő befektetésére, valamint a gazdaság "normális" működéséhez szükséges feltételek megteremtésének (jogbiztonság).

Ezen politikai aktus elsődleges jelentése ez lenne: végetért a rendszerváltás, Magyarországon újjászületett és megszilárdult a kapitalista társadalmi-gazdasági berendezkedés.

---

³³ Sugár András - Trautmann László: *A rejtélyes szektor*, Eszmélet 28-as szám, 144. old.

³⁴ a'la Marx

³⁵ Mint ahogy a vesztesektől sem, hogy miből tudnak (a havi 4000 forint mellett) megélni.

³⁶ Sárközy Tamás: *Lehetőség a sajátos magyar eredeti tőkefelhalmozás lezárására*, Mozgó Világ 96/10-es szám, 7. old.

Irodalom:

Belügyi Szemle XXXIII. évfolyam, 13. különszám, 1995. december

Bernard de Mandeville: *A méhek meséje*, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1996.

Ékes Ildikó: *A vgmk-tól az aluljáró-kereskedelemig*, in: Közgazdasági Szemle 1992/3.

Info-Társadalomtudomány 33. szám 1995. augusztus

Gábor R. István - Galasi Péter: *A "második" gazdaság*, KJK Budapest 1981.

Lackó Mária: *Az illegális gazdaság aránya Magyarországon 1970 és 1989 között*, in: Közgazdasági Szemle 1992/9.

Karl Marx: *A zsidókérdéshez*, in: MEM 1, Budapest, 1957.

Karl Marx: *A tőke, Az úgynevezett eredeti felhalmozás*, in: MEM 23, Budapest, 1957.

Pető Iván - Szakács György: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1985.

Sárközy Tamás: *Lehetőség a sajátos magyar eredeti tőkefelhalmozás lezárására*, in: Mozgó Világ 1996/10.

Sugár András - Trautmann László: *A rejtélyes szektor*, in: Eszmélet 28-as szám

Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945-1956)*, Windsor Kiadó Budapest 1995.

Zsille Zoltán: *A holt munka társadalmi rendszere A kontraproduktív gazdaságirányítás és a fekete gazdaság*, Kandidátusi értekezés 1993.

Révész Éva:

Építészet, antikvitás, társadalomelmélet

"Az építészet mint tevékenységének, igényeinek tárgyi vetülete a kor emberének megismeréséhez visz közelebb."

Szentkirályi Zoltán

Előszó a körvezetőnek

Úgy gondolom, még a dolgozat valódi előszava előtt valamelyest indoklom a témaválasztásomat, ami TEK-es, különösképpen közgázos mivoltomnál fogva szokatlan: az ókori görög építészet. Amiért mégis ezzel foglalkozom - a téma szeretetén kívül -, az az idej¹ kör - Gervai Pál: *Platón és Marx*, szemléletmódjának köszönhető. Platón *Államának* politikai gazdaságtani tárgyalásmódja ösztönzött arra, hogy egyik kedvenc témámat más szempontok szerint, talán alaposabban szemügyre vegyem: az adott kor történeti, társadalmi sajátosságait jobban figyelembe véve, valamint a körön elhangzottakat felhasználva.

Az építészet formái, rendje sajátos áttételekkel az adott kor világának rendjét tükrözik. Ez a dolgozat kísérlet arra, hogy bemutassam, miként.

Ráhangelődés

Az építészet jelenség. Végigkíséri az emberi történelmet. Az épület állandó funkcióinál - éghajlati, lakó – több: koronként változó jelentéssel bír. Az őskorban például sokszor tájékozódási pontként szolgált az építmény. Ez a feladat a későbbiekben vesztett jelentőségéből, de a természetvallások idején érthető módon szinte a legfontosabb volt. Az ókori Egyiptom óriási piramisai formájukkal, arányaikkal szintén sokat elmondanak a korabeli világról. Alakjuk a társadalmi

---

¹ 1996/1997-es tanév

szerkezetet idézi, csúcán a fáraóval, aki összekötő ég és föld (istenek és emberek) között. Ehhez szorosan kapcsolódva a hatalmas méret a személyi kultusz megjelenítése az építészetben, gondoljunk akár a hitleri Németország vagy a sztálini Szovjetunió monumentális épületszülőtteire. Nemcsak a méretek, formák mesélnek, sokszor sokat tudunk meg a szerkezetből is. Egy település elrendezése gyakran többet mond az adott közösség, társadalom életéről, mint az írásos emlékek. Ez főként az őskorra igaz, de elmondható a kora kapitalizmus idején kialakult London vagy New York városszerkezetéről is. További adalékként szolgál az építkezéshez felhasznált anyagok és munkamódszerek vizsgálata, melyek közvetlenül tükrözik a kor gazdasági, kereskedelmi viszonyait.

Ezek tehát a fő szempontok (funkció, alak, méret, szerkezet, anyagok, módszerek) az építészet jellemzéséhez, melyek segítségével az ókori görög világ és Platón gondolatai is (szerintem) jobban értelmezhetők.

Kulcsszavak

A kérdés az, hogy melyek azok az általános törvényszerűségek, fogalmak, amik az ókori Görögország világát jellemzik, és benne rejlenek az alkotást lényegében meghatározó kompozíciós törvényekben. Ezek meghatározásához a történelem és a filozófia a kulcs. A legfontosabb és a többit is magába foglaló fogalom a harmónia, illetve a harmóniára, rendre való törekvés, mely Platónnál éppúgy alapvető, mint az antik görög építészetbe. Ez a megértés egyik kulcskategóriája. Enélkül csupán a felszín látható, de az összefüggések nem tárhatók fel. A harmónia egyrészt jelenti a görögöknél az ésszerű, természeti rendet, a lemérhető arányosságot, a dinamikus egyensúlyt. Másrészt utal arra is, hogy nem a változatosságra való törekvés a meghatározó, hanem az idealizált modellek teljesebbé csiszolása. Ezért a görög építészet nem a formák sokaságával dolgozik, helyette a már meglévőket tökéletesíti. Az épületek túlnyomó része ugyanazt az alaprajzot, rendet követi kis változásokkal évszázadokon át. A klasszikus példa erre a dór templom, melynek formanyelve már az archaikus korban, tehát i.e. X-VII. században kialakult.

A másik fontos jellemző talán a partikularizmus fogalmával érzékeltethető leginkább. Az egyenrangú részek kölcsönös függetlenségének összhangja alapvonása a poliszrendszernek és az építészetnek is. Itt az egység sajátos értelmezésével találkozunk. Minden város teljesen önálló volt, az együvé tartozást a népi, kulturális azonosságok, valamint a politikai és gazdasági egymásrautaltság erősítette. Hatékony érdekszövetség csak külső támadás esetén született. Az egység tehát szabad társulást, egymásmellettséget jelent. Ez jellemző a poliszokon belül a szabad polgárok egymáshoz való viszonyára is (demokrácia). Ez a szemléletmód mély hatással volt a korabeli építészetre, például teljesen hiányzik a korábban említett személyi kultuszt és birodalmiságot idéző monumentalizmus.

S végül a mérték (miből mennyit) fogalma - az előzőekkel szoros összefüggésben - az, ami meghatározza a görög építészet alkotásait. Hogy miképp? Mindig az áttekinthetőség és az összhangteremtés volt a cél, eszerint alakultak az arányok, szerkezetek. "Minden dolog mértéke az ember." - Prótagorasz bölcséleti törvénye jól jellemzi az antik építészet törekvéseit, az emberközpontúság megvalósítását.

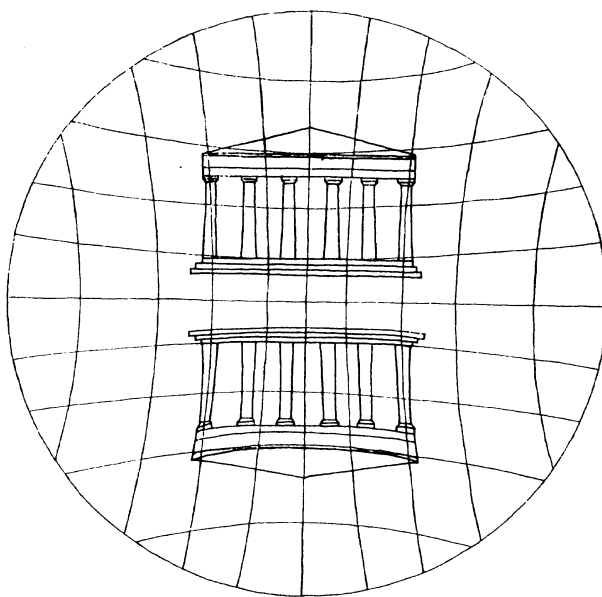
A továbbiakban a fent leírt jellemzők, törvényszerűségek érvényesülése, formai megjelenése és ezek értelmezése következik.

Oszlop (egyén)

A görög építészet alapegysége, mely meghatározza az épület (elsősorban a templom) egészét. Eredetileg fából készült, de az idők folyamán kőoszlopokra cserélték ki a hagyományosan fából faragott oszlopokat is a tartósság miatt. (például a Heraion templomban) Az oszlop a fatörzset idézi, felfelé sudarasodik, karcsúsodik; előképe feltehetően még a természetvallások idején tisztelettel övezett, gyakran magában álló nagy fa, később kultikus (totem)oszlop. Ez a jelentése azonban az ókorban elhalványult, a görög építészetben ettől eltérő tartalommal bír. Szerepe egyrészt statikai, másrészt az egység megteremtése. Az oromzati oszlopok száma szinte minden esetben páros és maximum 8. Ennek oka az, hogy így a különálló részek

egyszerre áttekinthető egységként is érzékelhetők, arányviszony van a csoport tagjaival és összességével. A korabeli mesterek megfigyelték és azóta a kísérleti pszichológia is igazolta², hogy ennél nagyobb számú oszlop már nem érzékelhető külön-külön, meghatározott számúként, az ember a nyolcnál többet már sokaságként fogja fel, ahol elvész a rész funkciója. Ezért a legelterjedtebb forma a hexasztylosz, ami azt jelenti, hogy 6 oromzati oszlop van az épületen. A rész és a komplex sokaság egyszerre való érzékelése a harmónia feltétele. (egyén - közösség, városállam - polisrendszer)

Az így értelmezett egység megteremtésének fontos eszköze a görög építészetben az esetlegesség kizárása. Ezt úgy valósították meg, hogy kis részletességgel, nagyon precízen dolgozták ki a látványt. A látás fiziológiai törvényszerűségeit figyelembe véve optikai korrigálást alkalmaztak, tehát amit az ember torzítva érzékel, azt javították. (pl. a horizontvonalhoz képest az azzal párhuzamos egyenes kissé konkávnak tűnik, lásd ábra³)

A görög templomon végrehajtott változtatások optikai magyarázata

Emiatt az ókori görög épületeken szinte egyetlen pontos függőleges vagy vízszintes él sem találunk. Az alapsíkot domborították kissé, a sarokoszlopokat megvastagították, stb. Az eltérés csak hosszabb vizsgálódás után vehető észre, annyira minimális.

² Szentkirályi Zoltán: *Az építészet világtörténete*, 158. oldal, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1980.

³ Hajnóczi Gyula: *Az építészet története*, 205. oldal, Budapest 1967.

Mindez spekulatívnak tűnhet, hiszen a rendeltetés szempontjából valójában felesleges, de - mint már említettem - az érzékelhető egység, a tökéltessé kiegyensúlyozott rendszer látványa az elsődleges cél, melynek érdekében a rész torzulhat.

Az oszlop milyensége szempontjából fontos szerepe van a stílusnak. A dór és a ión a két alapvető alakítási mód, a kettő meglehetősen sok vonásban különbözik egymástól. A dór inkább férfias, elvont, szigorúan geometrizáló, a rend megtestesítője (zömök arányú oszlop). A ión ezzel szemben nőies, dekoratív, a renddel szemben a formálás szépségére törekszik, oldottabb (karcsú arányok). A nevekből következtetve az elkülönülés törzsi, etnikai alapú. A dór a műkénei hagyományokhoz erősen kötődő Peloponnészoszra jellemző, míg a ión főként a kisázsiai partvidéken található meg. A görög szemléletmódhoz inkább a dór áll közelebb, a ión a kelethez kötődő építészeti igényből született, ugyanis KisÁzsiában jobban hatott más népek kultúrája. Az etnikai határok miatti elválás magyarázata csak annyiban igaz, hogy a poliszok közötti háborúskodás, érdekellentét megkövetelte szövetségesek keresését. Érthető módon a rokon eredetű városok között intenzívebb érintkezés alakult ki, ami döntően meghatározta a stílust is. A kolónia - metropolisz kapcsolat szintén alkalmas volt az egységes formanyelv közvetítésére. Ezek alapja azonban sokkal inkább gazdasági - politikai, mintsem népi.

Templom (rend)

A görög templom lényegét, funkcióját nem lehet a hagyományos templomkép segítségével megragadni, nem hasonlítható sem az egyiptomi piramisokhoz, sem a középkori katedrálisokhoz. Nincs benne semmi transzcendens, titokzatos, ami az "isten házára" általában jellemző. A szertartás nem a templomban, hanem az előtte felállított oltárnál zajlott, az épület csak háttérként, díszletként szolgált. A belsejében található istenszobor nem a kultusztárgy funkcióját töltötte be, csak forma volt, egyszerű másolat. Mindezek magyarázata a görög istenfogalom (emberi istenek), valamint az, hogy a mindenséget, a vallási szintet megismerhetőnek tartották. Szerintük ugyanazok a törvények uralkodtak az emberi világban, mint a makrokozmoszban, emiatt

szükségtelen a misztifikáció. Ez a felfogás továbbgondolva Platónnál is megtalálható, az isteni szinten ismerhető meg a jó ideája, melynek érvényesülése (intézményesülése) a bölcséleti állam. A görög templom tehát a vallási tartomány közelségét tükrözi, azt a világot, ahol megvalósul a harmónia. Funkciója a rend tárgyiasítása, az összhang kifejezése.

És hogyan történik az építészet nyelvén mindezek közvetítése? A görög templom nyílt, az oszlopsor egyrészt lezár, másrészt megnyit. A külső és a belső tér ezáltal egymásba szövődik, ami az emberi és isteni (természet!) világ határainak közelségét, átléphetőségét közvetíti. Ez a fajta egybemosódás nem csupán az építészetben, hanem például a szobrászatban is megjelenik. Gyakran nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik görög szobor ábrázol atlétát, és melyik istent.

A görög ember számára a természet jelentette az isteni rend megvalósulását, a dinamikus egyensúlyt. Az oszlopsor nyitottsága közvetlen kapcsolatot teremtett a táj és az épület között. Így a templom szerves részévé válik környezetének, de egyúttal maga köré is szervez, saját ember-léptékű rendjét vetíti a tájra.

Az oromzati domborműveknek is nagy szerepe van a harmónia kifejezésében. Általában görög hősöket ábrázolnak, amint legyőzik a régmúlt idők szörnyeit (pl. Perszeusz és Gorgo harca vagy Héraklesz 12 hőstette). A diadal a káosz (a rossz!) elkerülését és az értelem rendjének kivívását jelképezi.

A görög építészet sajátos térhasználata szintén a rend közvetítését szolgálta. Kezdetlegesnek tűnik, hiszen jellemzően egyterű épületeket emeltek. Ez azt jelenti, hogy nem alkalmaztak válaszfalakat, boltíveket, bonyolult alaprajzi rendszereket, bár technikailag megvalósítható lett volna. Az egyterűség magyarázata az, hogy a belső tér nem idegenedhetett el a külső tértől (a természettől), egyszerűnek és érzékelhetőnek kellett maradnia, valamint hiányzott a birodalmi szemléletmód, mely kiérleli a nagyvonalú kompozíciókat. Az áttekinthetőség érdekében alkalmazták a már említett optikai korrekciót, amihez magas fokú mértani, számtani ismeretekre volt szükség. Az elméleti tudás eredményeit nem alkalmazták olyan mértékben az építészetben, mint amennyire igazán lehetett volna. Ennek egyik okát már ismerjük: a szemléletmód, a törekvések nem követelték meg a bonyolult struktúrák alkalmazását. A másik ok

valószínűleg az, hogy az alkalmazott tudomány, a gyakorlat nem élvezett akkora elismertséget, mint az elmélet. Emiatt nem is nagyon törekedtek az elért szellemi tudás gyakorlatba történő átültetésére.

Akropolisz (állam)

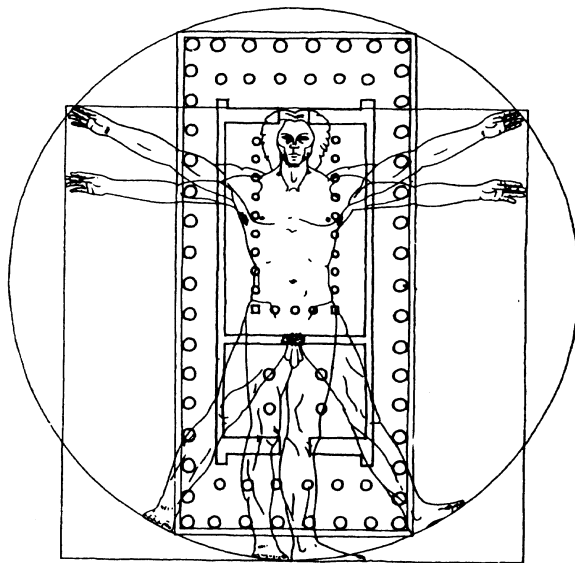
Az Akropolisz építésének ideje Athén és a görög építészet fénykora. I.e.478-ban alakult meg a déloszi szövetség, melynek irányítója Athén, mely így hegemon nagyhatalommá vált. Ez az időszak a poliszrendszer felbomlásának kezdete, az egyenjogú városállamok helyett kialakult egy hierarchikus szerkezet: Athén, a szövetség tagjai és a szövetségen kívüli államok. Ez a rendszer súlyos feszültségeket szült, de a bukás előtt még néhány nagyszerű alkotás született: a periklészi demokrácia lehetővé tette az addigi építészeti eredmények összegzésének tartott Akropolisz létrejöttét.

Az Athén vezetésével egységesülő görög világ reprezentatív szent helyének szánták, ezért inkább a nagyhatalmi politika kifejezése a hangsúlyos, mintsem a valódi jelentéstartalom. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) ragaszkodtak a görög építészeti hagyományokhoz, és az a törekvés, hogy egy összgörög stílust alakítsanak ki, előnyére vált az épületegyüttesnek. A dór és a ión formanyelv tudatos ötvözése jellemző az Akropoliszra.

Legjelentősebb épülete a Parthenon, mely i.e. 447-438. között épült 8x17 oszlopos dór templom. A tervezésre és a kivitelezés irányítására négyen kaptak megbízást: két építész (Iktinosz és Kallikratész), egy szobrász (Pheidiász), valamint egy filozófus (Anaxagorász). Anaxagorász volt az, aki megtervezte az épület arányait, méreteit, itt valósult meg először következetesen az egységes, mértékegységtől független arányséma. Az arányrendszer az egység (1) utáni első páros (2) és páratlan (3) szám négyzetén alapul (2, 4, 16, illetve 3, 9, 81). A magasság viszonya a szélességhez 4:9, míg a magasság és hosszúság 16:81 arányban áll egymással. A filozófus alkotta meg a rendet kifejező viszonyrendszert, ő tehát az, aki ismeri a tökéletesség szintjét ("[A filozófus] a kidolgozás közben pedig sűrűn tekinget egyfelől a természetes igazságosságra, szépségre, józan önmérsékletre, s a többi hasonló

MŰHELY

fogalomra, másfelől pedig arra, amit az emberekre átvisz, midőn az emberi életnyilvánulásokból összekeveri és összegyúrja az emberi ideált."⁴)

Leonardo da Vinci rajza Vitruvius leírása alapján az emberi test arányairól,
összevetve a Parthenon alaprajzával

A Parthenon építésekor a pánhellén törekvéseknek megfelelően sikeresen alkalmazták a dór és a ión stílus keverékét, mindkettőből az előnyös tulajdonságokat átvéve: a iónból a könnyedséget, a dórból a plasztikusságot.

Athén kapcsán érdemes szót ejteni a görög városépítészetről. A település-szerkezet nem mutat olyan megkülönböztetést, ami alapján következtetni lehetne a társadalmi tagozódásra. Ennek egyik oka az lehet, hogy a poliszokat gyakran már az archaikus korban tervrajzok alapján építették (pl. Selinus az i.e. 6. században vagy Milétosz a perzsa rombolást követő újjáépítése). Szabályos, a fő égtájak irányában húzódó, egymást derékszögben metsző utcák; azonos méretű lakótömbök, pontosan illeszkedő terek jellemzik ezeket a városokat. A másik ok feltehetően az, hogy akinek háza volt a poliszban, az a közösség teljes jogú polgára. Nem nagyon alakultak ki pl. szegénynegyedek. A társadalom tagozódására sokkal inkább a lakóházakat vizsgálva lehet következtetni. A belső udvar északi oldalán nyíltak a fontosabb helyiségek (pl. a

---

⁴ Platón összes művei (II. kötet) 426. oldal, Európa Könyvkiadó, Budapest 1984.

MŰHELY

fogadótér), külön helyen laktak a férfiak (földszinten) és a nők (emeleten), a rabszolgák szálláshelyei megint máshol találhatók.

Színház (demokrácia)

Utolsóként foglalkozom az ókori Görögország nagy találmányának tartott színházzal. A késő klasszikus korban alakult ki, fénykora már a makedón világalom idejére esik. Az első színház a Dionüszosz oltárnál, az Akropolisz lábánál épült a demokrácia fénykorában, ahol kezdetben szertartások zajlottak, és a néző is aktív résztvevő volt. A fejlődés folyamán vált passzív befogadóvá és jött létre a színjáték színészekkel, díszletekkel. A színházi előadások jelképezik a vélemény uralmát a tudás helyett, ezért tesz egyenlőséget Platón a színház és a demokrácia közé.

Az optikai korrekción kívül akusztikait is alkalmazták, az ókori görög színházak híresek arról, hogy a legfelső sorban is mindent tökéletesen hallani lehet. Díszletként főleg a szabad természet szolgált és törekedtek arra, hogy a nézők előtt legalább a horizonton feltáruljon a tenger. A tengernek nem csak itt van nagy szerepe a görög építészetben: a templomok háttérében is többnyire feltűnik. A görögök tudatában voltak fontosságának, szerepének (összekötő kapocs, a kereskedelem feltétele - infrastruktúra).

Sok mindenről lehetne még írni a görög építészet kapcsán: a temenoszok gazdasági jelentőségéről, vagy az aszimmetria és kontraposzt szimbolikájáról. Ezekről talán legközelebb. Ami végül is további konklúzióként levonható, az a görög építészet klasszikussá válása. Az a szemléletmód, világkép, amit képvisel, illetve a formanyelv, amivel ezt kifejezi egyaránt termékenyítően hatott a későbbi korokra, bár többnyire egymástól különválva.

Irodalom:

Szentkirályi Zoltán: *Az építészet világtörténete*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1980.

Hajnóczy Gyula: *Az építészet története*, 1967.

Köranyag (Platón és Marx)

Platón összes művei (II. kötet), Európa Könyvkiadó, Bp. 1984.

Török Sándor:

A fausti technika¹

Számomra különösen izgalmas és érdekes témára akadtam Oswald Spengler *A nyugat alkonya* című írásának olvasgatása közben. A vaskos mű gépről szóló alfejezete olyan kérdéseket feszeget, amelyek régóta "kavarognak" körülöttem, de még soha nem rendszereztem ehhez kapcsolódó gondolataimat, olvasmányaimat. Erre teszek kísérletet e dolgozat keretében.

Fausti technika? Mit jelent a cím? Miért fausti? Spengler használta ezt jelzőt a technikára, méghozzá a modern technikai fejlődésre, amely az ipari forradalom után bontakozott ki, melynek eredményei közé tartoznak dinamikus technikai előretörések a tudomány mind több ágában, s mély társadalmi, emberi problémák is. Spengler számára - s számomra is - több szempontból is fausti a technika. Egyrészt végtelenségbe vetett hite miatt, amely nem számol semmiféle korláttal. Másrészt az ebből származó állandó kielégítetlen - kielégíthetetlen - tudásszomja okozta problémák miatt is. Goethe Faustjában a tudós az okok keresése közben, hogy kielégítse tudásvágyát, a lelkét adja el annak, aki ehhez hozzá segítheti. Goethenél ezt a Sátán testesíti meg. Spengler szerint a "nyugati" tudós sem tesz mást, mint tudásvágya kielégítése érdekében - ami önmaga fenntartását jelenti (társadalmi, szakmai hírnév, presztízs, jólét, stb.) - eladja azt, amivel rendelkezik (tudását, eredményeit) annak, aki lehetőséget teremt tudásszomjának oltására. Ezáltal egyértelműen a felhasználás szolgálatába állítja önmagát. Ettől válik a technikai haladás kényszerré, hiszen relatív tudása mindig új és újabb kérdéseket vet fel, amelynek megválaszolására még több tudós és még több eszközre van szükség. Ezt a néhány gondolatot szeretném körüljárni ebben a dolgozatban.

---

¹ " ... a fausti technika valami egészen más: a harmadik dimenzió teljes pátozával – már a gótika legelső napjaitól kezdve – azért nyomul be a természetbe, hogy uralkodjon fölötte. Itt és csak itt magától értetődő a felismerés és a felhasználás között a kapcsolat. Az elmélet kezdettől fogva munkahipotézis. Az antik gondolkodó csupán „szemlélődik”, ahogy Arisztotelész istene, arab alkímistaként varázsszer után kutat, a bölcsök köve után, mellyel a természet kincseit fáradság nélkül birtokba veheti, ezzel szemben a nyugati, a világot saját akarata szerint irányítani akarja."

"Az eszközök feladata az emberi képességek kiterjesztése az emberi szellem belátta határokig, hogy tényleg addig lássunk, ameddig értünk valamit. Ahogy speciális önreflektív agyunk segítségével tudásunk meghaladja a biológiailag adott érzékelésünket, úgy az eszközök kiterjesztik látásunkat a tudásunk határáig. Ahogy a makrokozmoszban a világ határáig láthatunk, addig, ameddig létbeli dimenzióink, az idő terjed, úgy az érzékelésünket is csak a tudásunk határáig vihetjük. A nagyon nagy és a nagyon kicsi kutatása képében a világunk határainak folyamatos meghatározása történik."² Ezeket a gondolatokat Sugár Jánostól kölcsönöztem, mert szerintem nagyon jól megvilágítják a technikai fejlődés szerepét és határait. A képzőművész ezzel nem állít mást, minthogy az állandóan táguló tudásunk jelenti a keretet a technikai megvalósulás számára. A keret tágulása és az azt kitöltő eszközök térhódítása - egyfajta egymást gerjesztő folyamatként - állandó fejlődést generál. A keret megteremti a lehetőséget az eszközök létrehozására, ez utóbbiak biztosítják a keret tágításának lehetőségét. Ezen keretek között gondolkodva, Sugár szerint eszközeink evolúciójának csúcspontján a gép áll, amelynek az a feladata, hogy úgy váljon egy lehetőség valóra, hogy abban a "humán idő" lehetőleg ne vegyen részt. "A gépek dehumanizálnak műveleteket, és ezt a humán dimenziót kivonva válnak a műveletek mechanikusan elvégezhetővé."³

Ennek kapcsán újra kellene értékelni az ember és a gép kapcsolatát. Vannak, akik a gépben abszolút pozitívat, az emberi képességek és lehetőségek kiterjesztését, és a jólét letéteményesét látják. Vannak viszont olyanok is, akik egy időt és energiát elnyelő szörnyeteget látnak benne, amely magához köti lélektelen munkára az embert a fent leírt dehumanizálási művelet keretében⁴. Mindenesetre elég abszurd, hogy a dehumanizálási folyamat során mindig az ember alkalmazkodik a géphez - hiszen ez a dehumanizálási folyamat csak idővel váltja ki az embert. "A modern gépet tehát készáru gyártására konstruálják meg, szinte csak beadagolják a nyersanyagokat, s a gépszéria végül a kész használati cikket ontja ki magából. Pedig amikor technika

---

Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 718. oldal

² Sugár János: A végtelen snitt. Café Babel 1993/2.

³ U. o.

emberi jelentőségéről bölcselkedünk, nem erről szoktunk beszélni. Hanem arról, hogy a technika rendeltetése az emberi képességek segítése, fokozása, az embernek felszabadítása az embertelen munka és erőfeszítés alól. Sehol sem mondják azt, hogy a technika arra való, hogy az ember helyett gyártson és alkosson."⁵ Ez a kritika elvezet a Schumacher által kifejtett emberarcú technika gondolatához, amely egyenesen elveti a tömegtermelést, és a tömegek általi termelést javasolja, hogy az emberek örömet találjanak a munkájukban és ne a gépi termeléshez kelljen igazítaniuk életüket.

Mik az esélyei egy ilyen technikai átalakulásnak? Schumacher szerint a legnagyobb problémát az okozza, hogy az emberek elhitték, hogy gazdaságosan csak a tömegtermelés által lehet termelni. Ez pedig azt jelenti, hogy a gazdaságosság kritériumának rendelték alá a technikai fejlődést, s egyéb célok háttérbe szorultak. A tömegtermelés megkövetelte az erőforrások koncentrációját, amely az ipari méretek növekedéséhez vezetett. Azért alakulhatott ez így, mert azok az erőforrások, amelyek ezt biztosították, nem tényleges értékükön lettek számításba véve, hanem az emberek fizetési határhajlandósága alapján. Ezt az alapvetően emberközpontú világszemléletet az ökofilozófiák szerint a humanizmus hozta be a gondolkodásba. A radikális ökofilozófiai irányzatok - Gaia elmélet - teljes szakítást követelnek a humanizmussal, s nem emberi jogokról, hanem természeti jogokról beszélnek.

Mi is a gép? A gép az ember által létrehozott mikrokozmosz, amelyet az ember céljainak megfelelően irányít és ellenőriz⁶. Mivel az ember alkotta, ennél fogva tökéletesen ismeri, többször kipróbálta, ebből következően nagyon nagy biztonsággal uralja. A gép - akár egy munkagépre, akár egy számítógépre gondolunk - megsokszorozza az ember fizikai és szellemi képességeit. Teszi ezt a feljebb már említett keretben - legalább is elméletileg. Spengler ezzel szemben azon az állásponton van, hogy leginkább " ... a gépek határozzák meg az emberi élet értékét"⁷ és " ... a

---

⁴ Ezek szélsőséges nézetek ugyan, de értelmes véleményt, kritikát fogalmaznak meg, ezért nem szabad gondolkodás nélkül elutasítani őket.

⁵ Hajnal István: Technika, művelődés tanulmányok, in: A gép és az ember I-II. előadás 1946.

⁶ " ... a gép eszméjét mint egy olyan kis kozmosz eszméjét teremtették meg, amely már csak az embernek engedelmeskedik."

Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 720. oldal

⁷ Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 721. oldal

fausti ember saját teremtményének rabszolgája. Száma és létfenntartásának jellege a gépek révén olyan pályára szorult, melyen nincs megállás és nincs visszaút."⁸

Ezek is és Spengler más, a technikáról, a gépekről írt gondolatai nagyon hasonlítanak az erős társadalomkritikát megjelenítő környezetvédők gondolatrendszerére. Ami azért lehet meglepő, mert se a technika kritikájuk alapja, sem gondolati rendszerük nem egyezik meg, és nincs semmi jele annak, hogy Spengler hatással lett volna a zöldekre. Ezért én felhasználva ezt a hasonlatosságot, ahol lehet kiegészítem Spengler gondolatait a legújabb ökofilozófiai nézetekkel.

Az ember már az első kőkorszaki eszközeivel is átalakította környezetét, csak ez akkor még nagyon minimálisan befolyásolta azt. A legtöbb természeti jelenség ennél nagyobb hatást gyakorolt az akkori emberekre és környezetükre. Így az ősember kénytelen volt alkalmazkodni környezetéhez. Alkalmazkodása során megszerzett tapasztalatai lehetőséget teremtettek eszközei tökéletesítésére, amelynek alkalmazása során újabb tapasztalatokat szerzett, melyekkel tovább tökéletesíthette eszközeit⁹, közben figyelme más területekre is kiterjedt, közösséget szervezett, stb. - mindezt továbbra is fennmaradása érdekében. Egyre hatékonyabb eszközei révén az ember megteremtette maga számára annak a lehetőségét, hogy a világot emberközpontúvá formálja. A folyamat előrehaladtával mind nagyobb mértékben tűnt el a természethez való alkalmazkodás, s egyre inkább más rendszerekben - társadalom - való túlélés vált meghatározóvá. Tehát az ember mindig is alkalmazkodott, csak más-más tényezőkhöz. Manapság egyre inkább az általunk létrehozott eszközökhöz - társadalom, pénz, gépek, stb. - alkalmazkodunk.

Közben a természeti környezeten egyre nagyobb átalakításokat végzünk¹⁰ – "emberivé" formáljuk¹¹ (városiasodás, iparosodás, modern mezőgazdaság). Lassan azonban számolnunk kell a természeti korlátokkal. Már-már olyan mértékű lett a

---

⁸ Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 723. oldal

⁹ "Kifürkésztük a természet folyamatát, és emlékezetünkbe véstük a jeleket. Eszközökkel és eljárásokkal kezdtük utánozni, melyek a kozmikus taktus törvényeit használják fel."

Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 717. oldal

¹⁰ Ez nem egyes emberek tevékenységének eredménye, hanem nagyrészt a növekvő népesség felerősített jelenségeké.

¹¹ "Ez a technika azonban napjaink nyomát még akkor is maga után hagyja, ha minden másnak nyoma vész, minden más alámerül is. Ez a fausti szenvedély megváltoztatta az egész földfelszín képét."

beavatkozás, hogy az eredményei meghatározóbbak lesznek a természeti jelenségek által kiváltott hatásoknál. A zöldek és Spengler szerint is az ember létezését fenyegetik¹². Ennek oka leginkább tudásunk viszonylagos volta. Ez éppen azt jelenti, hogy az általunk birtokolt tudásanyag keretén belül próbáljuk értelmezni a világot magunk körül, de figyelmünk csak korlátozott területekre terjed - terjedhet - ki, ennél fogva újabb és újabb tapasztalatok, ismeretek birtokában esetleg revidiáljuk álláspontunkat¹³. A természet jelenségei pedig annyira komplexek, annyira bonyolultak, hogy belátva korlátainkat el kell gondolkoznunk azon, hogy mit is tehetnénk ebben a helyzetben.

Alapvetően két szélsőséges lehetőség kínálkozik, egyiket sem tartom járhatónak, valahol a kettő között kellene gondolkodnunk:

- a) a kicsi szép elmélet szerint azonnal le kell állítani minden, a természetre gyakorolt koncentrált változást, vissza kell térni a kis, adagolt hatásokhoz, amelyekhez mind a természet, mind az ember mint a természet része, mind a társadalom alkalmazkodni tud;
- b) a technokrata filozófia, amely a technikai fejlődés gyorsításával akarja túlélni a jelenlegi válságot – "a tudomány majd megtalálja a megoldást a jelenlegi problémákra".

Mindegyik álláspont kritizálható, de nem tudjuk, hogy mi lehet a megoldás a környezeti problémákra. Egyet tehetünk, megpróbáljuk minél alaposabban körbejárni az alternatívákat, figyelembe véve azok korlátait. Így talán nem hozunk elhamarkodott döntéseket. Ezzel visszaérkeztünk a Spenglertől korábban már idézett gondolathoz, miszerint "Itt és csak itt magától érthető a felismerés és a felhasználás közötti kapcsolat." E gondolat nem csak Spenglernél, hanem Bertolt Brechnél is felbukkan, az író Galilei című

Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 721. oldal

¹² "Kicsiny élőlények, akik szellemi erejüknel fogva maguktól tették függővé az élettelen. Úgy tűnik, semmi sem hasonlítható ehhez a győzelemhez, amely csak egyetlen kultúrának sikerült, és talán csak néhány évszázadra."

Oswald Spengler: A nyugat alkonya II. 722. oldal

¹³ Felvetődik a technológiai költségek problémája, amely azt jelenti, hogy egy technológia adott pillanatnyi előnyének következtében meghatározza a fejlődés további lehetőségeit. A rátelepült iparnak, társadalomnak köszönhetőnek szinte betonozódik, és ha később felismerik hiányosságait, káros hatásait, akkor igen nehéz a váltás.

művében. Brecht Galileit tartja az első olyan tudósnak, aki meggyőződését adta el – csakúgy, mint Faust a lelkét – azért, hogy tanulmányait, kutatásait tovább folytathassa. Nem vállal felelősséget eredményeinek felhasználásáért, kizárólag a tudományos munkára koncentrálnak. Brecht a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása körüli felelősség problémáját veti fel. A felfedezések, új ismeretek azonnali, tömegtermelészerű alkalmazása számtalan, előre nem látható gondot, új problémát vethet fel. Olyan szellemek szabadulhatnak el a "palackból", amelyek kezelésére, megfékezésére az emberi társadalom esetleg még nincs "felkészülve"¹⁴.

Kérdéses, hogy az emberiség tudja-e azokat a technikai találmányokat megfelelő ellenőrzés alatt tartani, amelyekkel képes a saját létét veszélyeztetni (lásd tömegpusztító fegyverek). A viharos technikai haladás lerövidíti a felkészülésre¹⁵, a társadalmi garanciák, válaszlépések kidolgozására rendelkezésre álló időt. Viszont ha a "kicsi szép" elvet követnénk, akkor ugyan csökkennének a kockázatok, de a lehetőségek is beszűkülnének. Ezért nagyon fontos a társadalmi, gazdasági, természeti korlátok figyelembe vétele a technikai fejlődés eredményeinek alkalmazása során. Ennek valószínűleg együtt kell járnia egy új – esetleg nem fogyasztásorientált – értékszemplélet kialakulásával, és normává válásával.

Ha ez nem sikerül, akkor "... nem vagyunk urai többé saját uralmunknak."¹⁶ Spenglernél előfordul az az amúgy sci-fi regényekben is közkedvelt motívum, hogy a gép túlnő alkotóján, önálló életre kel, saját akarattal. Itt kérdések sokaságába ütközünk: Mit tekinthetünk életnek? Mit jelent az önálló akarat? Mi az öntudatra ébredés? Volt már rá példa, hogy az élőlények és a gépek közötti határ kérdésessé vált, gondoljunk csak Descartes

---

¹⁴ Például az atomenergia alkalmazása – atombomba kettősség.

¹⁵ "... nem voltunk erre felkészülve. Mint amikor az ember sok vonatkozás után repülőre ül, és két óra alatt megérkezik, nem érzékeli a távolságot, a megtett utat. Délután hallok először a felszeletelt hulláról, és két óra múlva már a tüdejét nézegetem. Ha meg kell rendelnem egy könyvet, ha ISBN számokra vadászok, akkor van időm, hogy felkészüljek, megemésszem. Most itt van a képernyőmön az ember, akit kivégeztek, jó, de este itt a következő, nincs megállás, jön az információ. Nyugtatom magam: megszoktuk a repülést, megszokjuk majd ezt is. Talán, mondom bizonytalanul."

Nyíró András: *Fölszeletelve*. in: Filmvilág 1996. február

nézetére, miszerint az állat is gép, csak a formái, arányai mások. Azóta a tudományos ismeretek bővülése cáfolta Descartes "hipotézisét", de maga az alapkérdés nem felejtődött el. Fred Cohen a számítógépes vírusok kiagyaloja élőlénynek tekinti teremtményeit. Arra hivatkozik, "... hogy az életet egy kettős rendszer részének kell tekinteni: az organizmus és a környezete együttesen tekinthető csak élőnek."¹⁷

A számítógépes programok tehát ugyanolyan élőlények, mint a zsírokból és fehérjéből álló szervezet, csak más "dimenzióban" léteznek. Még ha el is fogadjuk ezt a gondolatot, akkor sem jutunk közelebb az öntudathoz (esetleg a lélekhez), de meglepő, hogy mekkora riadalmat képesek kelteni az ilyen nézetek – pedig ha belegondolunk dawkinsi értelemben mi is "elszabadult programok" vagyunk.

A tanulság mindebből az, hogy nem feledkezhetünk meg arról, hogy mennyire fontos a technikának a társadalomra, természetre, az egyes emberre gyakorolt hatásainak újbóli végiggondolása, újraértékelése, mert csak így juthatunk közelebb kérdéseink megválaszolásához.

---

¹⁶ Luc Ferry: *Új rend: Az ökológia*

¹⁷ Galántai Zoltán: *In silico: férgek, gépek, vírusok*. Café Babel 1995/3.

Ben Fine:

Remák Edit fordítása

The New Revolution in Economics

A közgazdaságtan új forradalma

Ezzel a vitairattal azt szándékoztam felvetni, hogy az ortodox közgazdaságtanban mélyreható változás van folyamatban - amelyik, majd visszatekintve, ugyanolyan jelentősnek tűnhet, mint az a változás, amelyik alapjában véve egy évszázaddal ezelőtt fejeződött be. Abban az időben a marginalista forradalom fémjelezte a klasszikus politikai gazdaságtanból a neoklasszikus ortodoxiába való átmenetet, amelyik ma olyan jól ismert és mindent áthat. Valóban, a közgazdasági gondolkodás mostani forradalma értelmezhető úgy, mint a neoklasszikus közgazdaságtan kialakulása által meghatározott irány megfordítása, annak ellenére, hogy mint látni fogjuk, ez nem egyszerűen az eddigi úton való visszafordulást jelent, a klasszikus politikai gazdaságtan valamiféle mai változatát állítva ezzel helyre.

Az érvelésem dióhéjban, hogy a marginalista forradalom az alkalmazhatósági terület lényeges szűkítése által hozta létre a közgazdaságtant mint tudományt. Ennek alapját sajátos módszertana és a többi társadalomtudománytól való elkülönülése adta. Visszavonult és megszilárdította azt, amit én "közgazdaságtani erődítménynek" (*fortress economics*) nevezek. Ez talán a legkevésbé vitatható része érvelésemnek a jelenlegi ortodoxia jellemzésében. Több kihívást jelent az a kijelentés, miszerint ez az erődítmény szolgál most bázisul az ortodoxia alkalmazási területének kiterjesztéséhez - annak az elemzési területnek az elfoglalásához, amit korábban a tudomány létrehozásához hagytak el, és amely azelőtt más társadalomtudományok kizárólagos területe volt. Más szavakkal, az ortodox közgazdaságtan jelenlegi forradalmában "gyarmatosítja" a többi társadalomtudományt, vagy úgy, hogy saját erődítményébe foglalja őket, vagy a rájuk gyakorolt analitikai befolyáson keresztül. A gyarmatosítás ezen folyamatát a legkülönbözőbb témák esetén is megfigyelhetjük, amelyek általában

más tudományághoz tartoznak, vagy kívül esnek az ortodoxia területén. Megtalálható a fejlődésgazdaságtant ért támadásokban, a szegmentált munkaerőpiaci elméletben, az emberi tőke elméletében, a szakszervezetek kezelésében, és a jobboldal új politikai gazdaságtanában, valamint ez utóbbinak az államról és a járadékvadászatról alkotott elméletében, stb.

Hasonlítsák ezt össze Alfred Marshall *Principles of Economics*-szával, ahol a "politikai gazdaságtanból" a "politikai" került ki. Ez szimbolizálja az általánosabb változást, amit a marginális forradalom hozott. A gazdaságot a széleskörű társadalmi viszonyoktól függetlenül kezdték vizsgálni. A közgazdaságtan árak és mennyiségek tanulmányozásává vált, amelyeket többé vagy kevésbé harmonikusan koordinál a piac - a kereslet és kínálat tudománya. Ez lehetővé tette, hogy a tudományág kialakítsa saját, többi társadalomtudomány szempontjából különleges módszerét. A fogalmai, mint a termelési függvények és a hasznosság, még a kapitalista idősakra alkalmazva sem történetiek vagy társadalmiak. A gazdaságot segédvonalakkal megrajzolt modellnek tekintették, amelyet tisztán matematikai formulákkal lehet elemezni. A gazdaság társadalomtól való elválasztása magában foglalta a társadalmi kapcsolatok és rendszer kizárását, és a módszertani individualizmus elfogadását, amelyben a makroértékek az atomizált, optimalizáló egyének viselkedéseinek összegződéséből adódnak. Az ortodoxiának egyik központi fogalma az egyensúly. Az ökonometria formájában felhasznált empirikus anyag pedig sajátos szerepet kapott az elmélet bizonyításában.

Nem kétséges, hogy az ortodoxiának léteznek más említésre méltó tulajdonságai is. Ám itt két pontot szükséges kiemelnünk. Elsőként, hogy ezek a jellemzők elkülönítették a közgazdaságtant a többi társadalomtudománytól, mind a módszertan, és az abszurd és általánosan is abszurdnak tekintett feltevések szempontjából, mind abból a szempontból, hogy eleve kizárják a közgazdaságtan és más tudományágak közötti valódi interdiszciplináris kapcsolat bármilyen lehetőségét. Természetesen az ortodox neoklasszikus közgazdaságtannal foglalkozók köréből egyre többen tekintették módszertanukat és feltevéseiket axiomatikusnak és magától értetődőnek. Ez viszont csak a többi tudományágtól való elszigetelődést erősítette meg. Másodszor, tovább

hangsúlyozva a közgazdaságtan többi tudományág szempontjából idegen tulajdonságait, a marginális forradalmat követő évszázad a technikai és fogalmi apparátus megerősítésének lehetett tanúja, amellyel, és amelyen keresztül a közgazdaságtan tudománya fejlődött. Ezen igyekezet intenzitása és igényessége éles ellentétben áll alkalmazhatóságával. A csúcsteljesítmény az általános egyensúly-elmélet, amely az ortodox közgazdászok legtöbbször számára központi kérdés marad, mégha csak kiindulási pontként is.

Természetesen mindig megjelent a radikális ellenzéke ezen fejlesztéseknek - néha magán az ortodoxián belül is. Az 1960-as és 70-es évek azonban, amikor maga a CSE (*Conference of Socialist Economists*) megjelent, a közgazdasági heterodoxia hiányát képviselik. Fontos ezért az a felismerés, hogy a közgazdaságtan erődítménye erősebb mint valaha, intenzív fejlesztésen keresztül továbbra is gyarapszik, és még kevésbé érik kihívások a tudományágon belülről, mint bármikor korábban. A marxista politikai gazdaságtan által talán képviselhető ellenállástól eltekintve, a heterodox közgazdaságtan korának vége, meghalt Schumpeterrel, Gailbraith-szel és a hozzájuk hasonlókkal együtt, akiket mellesleg tisztelettel kezeltek, de akiket ma többé vagy kevésbé figyelmen kívül hagynak. Bármi történik is az ortodox közgazdaságtanban, az nem analitikai bástyái kárára, vagy azok kihívására történik.

Mindezekon felül az ortodoxia változásának ritmusa teljesen kiegyensúlyozatlan és a szakaszokat nem lehet szigorúan elhatárolni egymástól, mégha a nagyobb trendek viszonylag világosak is. A közgazdaságtan bizonyos ágai ellenálltak az erődbe való bekebelezésüknek, különösen azok, amelyek - legalábbis kezdetben - ellenállóknak tündek a modell-építéssel és a hagyományos módszertannal szemben, annak individualista fókuszával és a társadalmival mint olyannal szembeni averziójával, bármit is értünk társadalom alatt. A legfigyelemreméltóbb ebben a tekintetben a fejlődésgazdaságtan, nem kevésbé azért, mert viszonylag hosszú időtávokat felölelő, a társadalmi és közgazdasági rendszert is átfogó nagy változásokkal foglalkozik. A legutóbbi időkig hasonló immunitás vagy ellenállás jellemzett sok szakterületet, amelyek az "alkalmazott" rubrika alá szoktak kerülni - mint például a közösségi szektor, a város és a vidék közgazdaságtana. Ezek a területek fogékonyságot

követeltek az intézmények és a leíró tárgyalásmód iránt, amire a modelleket nem mindig tekintették megfelelőnek. A másik véglet az, amit én a közgazdaságtan új forradalmának tartok, s amelynek korai előzményei már akkor megjelentek, amikor az erőd megerősítésének folyamata még zajlott. Ez különösen igaz olyan területeken, ahol a piacot szükségszerűen ki kellett zárni, mint a vállalatok belső felépítésének a *coase-i* tranzakciós költségek hatékony felhasználására alapozott elméletében.

Általánosabban, az ortodox közgazdaságtan kétféle módon szélesítette ki felhasználhatósági területét. Az első, a készségesebben és korábban elfogadott, a társadalom egyénként való kezelése. Kevés elemzési újítás szükségeltetik itt a régi jó alapelvek új alkalmazási területekre való kiterjesztésén kívül. Például a Heckscher-Ohlin nemzetközi kereskedelmi elmélet a nemzetet egyszerű egyénként fogja fel, adott preferenciákkal, termelési lehetőségekkel és tényező adottságokkal. Az ilyen alkalmazások előterében olyan közgazdászok állnak, mint Gary Becker. Számára a neoklasszikus közgazdaságtan alapelvei egyetemleges érvényűek és nem korlátozhatóak csak piaci viszonyokra. Kitűzte magának a feladatot: az egyéni optimalizáció alapján, általában adott preferenciákkal és termelési lehetőségekkel, a lehető legtöbb mindent megmagyarázni. Így a továbbtanulási választások az emberi tőke elmélete alapján kerülnek magyarázatra; a munka és szabadidő közti megosztás az új háztartás-gazdaságtanra való hivatkozással; a demográfiai átalakulás a gyereknevelés növekvő költségei miatt még generációk között is létrejövő optimalizációhoz kötődik; a rasszizmus mint diszkriminációra való hajlandóság értelmezendő. És a listát folytathatnánk. Most már idetartozik egy elmélet a drogokról és a függőség más formáiról, mint ami a mai örömök és a diszkontált holnapi fájdalom közti racionális választás eredményeként alakul ki.

A neoklasszikus közgazdaságtan gyarmatosító tendenciája tehát, mint látjuk intenzív módon terjed. A közgazdaságtan erre korábban immúnis területeit egyre növekvő mértékben foglalja el a módszertani individualizmus. Ezt legjobban a szakfolyóiratok megjelenése jelzi, amelyek nevükön és terminológiájukon kívül többé-kevésbé megkülönböztethetetlenek egymástól, különösen amilyen fokig az optimalizációra alapozott modellépítésre támaszkodnak. Az ilyen folyóiratok kihívást

jelentettek, ha nem szorították ki teljesen az olyan területek tradicionálisabb kezelését, mint a közösségi szektor és a fejlődésgazdaságtan. Továbbá, akár a szakfolyóiratokban vagy máshol, a szakszervezetek tárgyalása például készségesen elfogadottá válik, ha a foglalkoztatás-bér *trade-off*-ról preferenciákkal rendelkező egyénként kezelik őket. Hasonlóképpen a gazdaságpolitika felfogható az államot olyan egyénként kifejezve, aki a makroökonómiai célok közötti *trade-off*-ok által meghatározott potenciális értékekről, mint foglalkoztatottság, infláció, fizetési mérleg egyensúly, stb., rendelkezik preferenciákkal. Ugyanakkor a közgazdaságtant nyilvánvalóan kiterjesztették ugyanezen az alapon olyan területekre, ahol korábban ezt nem tartották megfelelőnek, mint a bűnözés gazdaságtanának költség-haszon elemzésében, és a védelem-gazdaságtan költségei és fenyegetések számtanuként való felfogásában. Így a közgazdaságtan intenzív módon fejlődött saját erődtítményében, kevéssé vagy egyáltalán nem értve meg témájának tárgyát más tudományágak szemszögéből. Ez nem azt jelenti, hogy az utóbbiak érintetlenek maradtak, mint azt az emberi tőke és a család neoklasszikus elmélete illusztrálja. De a gyarmatosítás mértékét behatárolja a módszertani individualizmustól való folyamatos függőség, bár ez rejtett is lehet, miként alattomosan bekerülnek a köznapi beszédbe olyan kifejezések, mint az emberi tőke és járadékavadászat, anélkül, hogy elárulnák analitikai eredetüket.

A közgazdaságtan terület-kiterjesztésének második és intellektuálisan kihívóbb módja azon gyöngeségének elfogadása és nyílt elismerése, amellyel a többi társadalomtudomány joggal bírálta. Ez pedig az, hogy a módszertani individualizmus bázisáról nem szállhat szembe az intézmények és a kollektív cselekvés - más szóval a társadalom - nyilvánvaló empirikus létezésével. Ezt a talányt az egyéni optimalizáción alapuló társadalmi vagy kollektív ügynökségek és rendszerek elméletének kifejlesztésével oldották fel. A kérdés a következő: milyen feltételek mellett érdemes egyéneknek egyetértésben vagy közösen cselekedni, illetve kialakítani ilyen egységességet? Az új politikai gazdaságtan például közös érdekek elméletét építi fel, az elérhető jutalmakat azok elérésének, felosztásának és fenntartásának költségeivel állítja szembe. Másik példát az új intézményi közgazdaságtan szolgáltat. Ezen és más területeken is a radikális politikai gazdaságtant és közgazdászokat gyakran csábította el

a módszertani individualizmussal kötött kompromisszum. Pontosabban, a közgazdaságtan az ortodoxia hagyományos területén belül a teljes körű információ hiányát, vagy aszimmetrikus információ meglétét állította a piaci rendszer alapjául. A közgazdaságtan erődjének ilyen extenzív módon való fejlesztéséből nő ki más tudományágak fogalmi szempontból még valószínűbb gyarmatosítása, hiszen nem a társadalmi rendszer kizárásáig elmenő módszertani individualizmusra épül. Ez az extenzív forma azonban nem feltétlenül eredményez sikerebb gyarmatosítást, hiszen sikere attól függ, hogy a fenyegetett tudományágak miként válaszolnak a támadásra. Ebből a szempontból az, hogy az erődből kiinduló támadás extenzív vagy intenzív, valószínűleg csak másodlagos jelentőséggel bír ahhoz képest, hogy elfogadják, ellenállással és/vagy toleranciával fogadják más, már létező és kialakított intellektuális tradíciók mellett.

A fent megtárgyaltak fényében öt kérdés merül fel.

Az első: helyes-e a gyarmatosításról szóló hipotézis? A kifejezés több okból is lehet, hogy nem a legjobb, amely okokból néhány a későbbiekben még előkerül. De átél-e jelenleg a közgazdaságtan olyan forradalmat, amely száz év múlva ugyanolyan drámáinak fog tűnni, mint ma a marginalista forradalom? Vagy az általam választott példák átmenetiek, korlátozottak, és ellensúlyozzák őket a közgazdaságtan erődjébe történő visszavonulások?

Másodszor, ha a hipotézis helyes, akkor hogyan valósul ez meg a közgazdaságtanon belüli sok résztudományágban, és a gyarmatosítani kívánt többi társadalomtudománnyal való kapcsolatában? A gyarmatosítás ritmusa egyenetlen lesz, és a folyamat specifikus fogalmi tartalma a kérdéses témák megközelítési módjától függően fog változni. És ez nem csak egyszerűen egy intellektuális gyakorlat vagy konfliktus. Mert bizonyos területeken a közgazdaságtan más tudományágak feletti győzelme, már ha az, részben a valódi konfliktusok mérlegét tükrözi vissza; még figyelemreméltóbb, ha félrevezető módon, a piac állam feletti győzelmeként fejezik ki azt.

Harmadszor, a tárgyalási mód idáig alapvetően közgazdaságtan-centrikus volt. Hogyan gyarmatosította a közgazdaságtan azt a területet, amelyet korábban a többi

társadalomtudomány foglalt el? Milyen a kilátás az erődből? De a dolgok másként látszanak a gyarmatosítottak szemszögéből. Mi volt az ő válaszuk? Néhány esetben, kezdeti ellenállás után, a közgazdászok által használt fogalmak megszokott terminológiává váltak a társadalomtudományok egészében - mint az "emberi tőke" gyűjtőfogalomként való általános elfogadása esetén. Az iparági kapcsolatok elméletét ízekre szedték a szakszervezeti magatartás individualista modelljeivel - azt elemezve, belépjenek-e vagy sem, és hogy hogyan döntenek. Az új háztartásgazdaságtant el is fogadták, de egyben el is utasították. A kliometria, vagy a neoklasszikus közgazdaságtan története meghonosodott, de láthatóan nem a társadalom- és közgazdaságtan történet más ágainak vagy módszereinek kárára. Hatásos illusztrációt nyújt a marxizmus elburzsoásítása, alapvetően az analitikus marxizmus formájában, amely a radikális közgazdaságtan egy általánosabb trendjének speciális esete, miszerint a radikális közgazdaságtan a neoklasszikus közgazdaságtan és néhány többé-kevésbé tetszőleges társadalmi rendszer vagy kényszer keverékéből áll össze. A lista ismét folytatható. De úgy tűnik a folyamat változó és egyenetlen is egyben, tükrözve a felvetett kérdések különbségeit és a gyarmatosított tudományágak fennálló hagyományait és dinamikáját.

A negyedik kérdés, miért történik mindez, és miért most? Az egyik válasz, amit tévesnek és vágyálmot tükrözőnek tartok, hogy a neoklasszikus ortodoxia hagyományos analitikai területe válságba jutott, és ezért most új helyet keres önmaga fenntartásához. Mint már mondtam, a közgazdaságtan erődje erősebb mint valaha, és nem szenved a gyarmatosítás miatt. Sőt, a kettő között pozitív szinergia áll fenn, a módszertani individualizmus rég felismert gyengéitől függetlenül. Éppen ellenkezőleg, majdnem bizonyos, hogy a heterodox alternatívák gyengéi tették szabaddá az ortodoxia számára a teret, hogy intellektuális megszegyenülés nélkül terjeszthesse ki hatáskörét. Ez kétség kívül okozati kapcsolatban áll a piac elmúlt húsz évben megfigyelhető ideológiai győzelmével. Minthogy a politikai beállítottság miatt a piaci erők lehető legtöbb cselekvési területre való kiterjesztésének előnyei újra és újra hangsúlyt kaptak, nem meglepő az okozat, hogy a piac gazdaságtana olyan helyeken jár, ahol korábban a módszertani individualizmus nem tudta megvetni a lábát. Ráadásul a közgazdaságtan oktatása az adott technikai alapelvek konzervatív bázisán vált széleskörben elterjedté, és egy növekvő tanári kollektíva kényszerült teljesítményét ugrásszerűen megnövelni, amely szükségszerűvé tette ennek a teljesítménynövelésnek gyors és elfogadható

megtérülését a kutatás területén. Ez elősegítette a tudományágon belül az ortodoxia területének növekedését és olyan folyóiratok megteremtését, melyek elfogadták azt.

Az utolsó kérdés, még ha csak részleges válaszokat kaptunk is az előzőkre: mit lehet tenni? Felhagyjon-e a politikai gazdaságtan abbéli törekvésével, hogy vitába száll a közgazdaságtan egészével, és vonuljon vissza kedvezőbb terepre más tudományágakban és azok környékén? Ez mind a tanításban, mind a kutatásban problematikus. Szükségtelen kishitűségnek tűnik a közgazdaságtant a közgazdászokra hagyni. Mégis nehéz meggyőzni a hallgatókat, hogy az egyre nehezebben megszerezhető, ortodoxián belüli technikai szaktudásuk behatárolt értékű, különösen, hogy az alternatívákra szánt idő és elismertségük, nem is beszélve a tanítható anyagokról, erősen korlátozott. A hallgatókat és a tantestületet egyaránt növekvő mértékben kényszerítik a karrier-lehetőségek, minthogy a közgazdaságtan normái nemzetközivé és egységessé válnak. A klasszikusok, legalábbis Marx, olvasása sem látszik életképes alternatívának, hasztalan lenne ugyanis, mivel nem képes bekapcsolódni az ortodoxiába és megdönteni azt. A kutatás területén pedig hogyan tartsuk életben a politikai gazdaságtan hagyományait, és hogyan védjük meg jelenlétét más tudományokon belül, amikor olyan nyilvánvalóan nem jártas a közgazdaságtanban? Ezekre a kérdésekre könnyebb választ adni intellektuális elvekkkel, mint az akadémiai gyakorlatban.

A kilátások nem túl biztatóak, különösen a mostani szellemi légkörben, amely erősen ellentétben áll az egy nemzedékkel ezelőtti légkörrel, amikor a radikális politikai gazdaságtan támadott, a neoklasszikus ortodoxia védekezett, és a marxista gazdaságtan iránti érdeklődést erőteljesen képviselte például a CSE és a *Capital&Class* megjelenése és a körülöttük kialakult viták. De az intellektuális kilengés ellenére ellentmondásos a jelenlegi szituáció, és ezért léteznek pozitív vonások és lehetőségek. Az ortodox közgazdaságtan, ezoterikus és idegenszerű tartalmával, és a mindinkább megerőltető technikai elvárásaival rendkívül népszerűtlennek bizonyul a hallgatók körében - mind a megcélzott problémák tekintetében, mind a megközelítés módjában. Ugyanaz a folyamat, amelyik megerősíti az erődöt, megfosztja a széleskörű támogatottságtól. Még azok a hallgatók is, akik inkább main-stream mint kritikai gondolkodásúak, a számviteli, pénzügyi és business tanulmányokat részesítik előnyben, csak jelképesen vesznek fel egy vagy két közgazdasági tárgyat. Még a jövő zenéje,

MŰHELY

hogy ezt a közgazdaságtannal szembeni ellenszenvet sikerül-e kritikai alternatíva kialakítására felhasználni, és, hogy mindezt a közgazdaságtanon belülről, vagy egy ellene irányuló külső reakcióként érdemes-e elindítani.

Antal Dániel:

Mit szintetizált Keynes?

A TEK-ben működő politikai gazdaságtani iskola dialektikus elméletének része, hogy a két háború közötti problémák történelmi kihívására adott válasz Keynes elmélete volna, ami megteremti a hatékonyságot előnyben részesítő hagyományos liberális gazdaságpolitika (tézis) és a bolsevik népgazdasági tervezés (antitézis) között a szintézist. Ez a gondolat véleményem szerint hibás, cikkemben ezt próbálom bebizonyítani¹.

Először is érdemes megnézni, hogy mi az általam hibásnak vélt érvelés lényege. Elvileg valamiféle dialektikus logika mondatja az állítást, de amikor ezt oktatni kell, úgy tűnik, hogy más módszerrel igyekeznek elhitetni. Ez a módszer a (középiskolában is tanított marxi felfogású) történelemmel való magyarázás. Ez a történelem persze így inkább Történelem. Érveléskor a történelmi kontextusba való helyezés, különféle - szerintem nagyon is megkérdőjelezhető - történelmi összefüggések "feltárása" sugallja, hogy az állítás logikailag belátható.

Ezen "sugallat" szerint a „Nagy Októberi” forradalom után az európai gondolkodók számára a hagyományos liberális vagy kevésbé liberális kapitalista felfogás mellett megjelent egy olyan új gazdasági rendszer, amit "nem lehetett megkerülni", mivel életképesnek bizonyult minden nyugati propaganda és a törvényes orosz kormánynak adott katonai segítség ellenére. Keynes felesége orosz volt, akivel együtt jártak a Szovjetunióban. Keynes ott-tartózkodása során fel kellett, hogy ismerje: a tervezés bizonyos szempontból a kor gazdasági problémáinak megoldására egy valós alternatívát jelent, ami persze több szempontból nem teljesen jó, ezért szintetizálásra szorul a hatékonyságot előtérbe helyező liberális elmélettel. És valóban: Keynes

---

¹ Érdekes adalékként szolgálhat az *Általános elmélet* Erdős Péter bolsevista közgazdász tollából való vörös farkának elemzése. Noha az ő feladata Keynes szalonképessé tétele volt a hatvanas évek cenzúrája idején, még ő sem mer a kor szokásához hasonlóan olyan állítást megfogalmazni, hogy a szerző "megindult volna a helyes úton", azaz ha "elvakultan is", de felismert vagy akárcsak gondolatébresztőként felhasznált marti gondolatokat. Így ír Erdős elvtárs: "Az ő [ti. Keynes] feladata nem is ez volt [ti. a kapitalizmus totális elvetése]. Az ő feladata

főművében szűk egy évtizeddel később a társadalmi szintű nemzetgazdasági tervezés mellett szállt síkra. Az állítás mellett érvelők ilyen kontextusba helyezve igyekeznek azt sugallni, hogy feltételezésük koránt sem olyan abszurd, a lenini gazdaságpolitika és a keynesi foglalkoztatási politika között a "korszellemnek megfelelő" lényegi kapcsolat felfedezhető.

Véleményem szerint tudományos megalapozottsággal ezt az állítást háromféleképpen lehetne bizonyítani. Az első módszer kézenfekvő: Keynes bőségesen rendelkezésre álló publikációi között olyan szöveget kell keresni, ami igazolja a gondolatot. A másik lehetőség, hogy találjunk olyan hiteles pszichoanalitikusi véleményt, amiből arra következtethetünk, hogy Keynes tudattalanjában voltak olyan leninista darabok a Szovjetunióban tett látogatás után, amelyek reflektálatlanul feltörték a nagyszerű *Általános Elmélet* írása közben. Sajnos ilyen forrás nem áll rendelkezésre. A harmadik lehetőség Keynes teljes elméleti munkásságának nagyon precíz, tudományos analízise, összehasonlítva például Alfred Marshall és Lenin műveinek hasonló elemzésével. Ezt a tudományos programot meglehetősen problematikusnak látom, mivel az *Általános Elmélet* és a politikai esszék - tehet a keynesi elmélet legfontosabb művei² - nem tartalmazzak utalásokat arra, hogy Keynes, aki ismerte Marx és Lenin munkásságát, talált volna ezekben használható gondolatokat. Talán érdemes volna végigmenni ezen az úton, talán nem, mindenesetre, amíg ezt valaki meg nem teszi, nem tudunk ilyen módon alátámasztani az állítást. Ugyanakkor ha arra találnánk utalást, hogy Keynes kifejezetten használhatatlannak gondolta a szovjet tervezést, akkor egyelőre hamisnak kell tekintsük az állítást.

John Maynard Keynes mai szóhasználattal szociálliberális beállítottságú közgazdász és politikus volt, aki részben rokonszenvezett a Munkáspárt programjával, de nem azonosult vele, mivel nem tartozott ezen párt által képviselt osztályhoz; részben pedig elfogadta a Liberális Párt programját, és ezzel a párttal megszorításokkal

---

az volt, hogy ezeket az [Erdős szerint rész-] igazságokat *Marx* elmélete *ellenére*, *Marx* elméletének negligálásával mutassa meg..." *A fordító előszava az Általános elmélethez*, 16.1.

² Az *Általános Elmélet* egyszer sem említi Lenin nevét, Marxét három helyen, az egyik lábjegyzetben a "klasszikus közgazdász" kifejezés bevezetőjeként hivatkozik rá, a másik két esetben Marxszal szemben megfogalmazott írásokat elemelve.

közösséget vállalt³. 1921-ben Londonban megismerkedett Lydia Lopokova orosz balerinával, akinek házassági ajánlatot tett. Mivel a későbbi Lady Keynes válása sokáig tartott, az esküvőre 1925 nyaráig várniuk kellett. A mézesheteket Mrs. Keynes szülőföldjén töltötték, az egykori Oroszországban, amely ekkor már természetesen a Szovjetunió része volt. A Szovjetunióból hazatérve Keynes három esszét publikált, amelyeket később átírt, és az *Essays in Persuasion* című kötetében jelentetett meg 1931-ben⁴. Az esszék Keynes gondolatait örökítették meg a szovjetrendszeréről, amit az ő szóhasználatával kommunizmusnak hívhatunk⁵, valamint a leninizmusról. Ez utóbbit Keynes két részből állóként elemzi: egy hibás gazdasági elmélettel összefonódott erőszakos modern új vallási irányzatot lát benne. Az esszé szerkezetét követve először nézzük meg gondolatait a leninizmusról, majd az ezt alátámasztó marxi elmületről, végül pedig a kommunizmus gazdaságáról és gazdaságelmületről.

"A leninizmus két olyan dolog kombinációja, amit az európaiak évszázadokon át lelkük különböző kamráiban tartottak -- a vallásé és az üzleté. Azért döbbsent meg minket, mert ez a vallás új és gögös, miközben az üzlet a vallásnak inkább alávetve mint fordítva - nagyon rossz hatékonysággal működik.

Mint más új vallások, a leninizmus nem a tömegek támogatásából táplálkozik, hanem egy csekély számú kisebbség lelkesedéséből, akiknek gögje és intoleranciája mindegyiküket száz közömbössel felérő erejüvé teszi. Mint más új vallásokat, azok vezetnek, akik az új szellemet - talán őszintén - azzal tudják kombinálni, hogy távolabb látnak követőiknél; olyan politikusok ők, akikben legalábbis átlagos mennyiségű politikai cinizmus van, miközben tudnak mosolyohmi és lelkesedni is. Ezek a politikusok olyan kísérletezők, akik ingatag talajon állnak, és akiket a vallás felmentett az igazság és kegyelem terhe alól. Ugyanakkor mégsem vakok annyira, hogy ne látnák a tényeket és a célszerűség útját - ezzel kiteve önmagukat [...] az álszentség vádjának. A leninizmus, ugyanúgy mint más vallások, láthatólag elveszi a mindennapi élet színét,

---

³ Am I a Liberal? c. esszé in *Essays in Persuasion*

⁴ A Short View of Russia; in *Essays in Persuasion*

⁵ Keynes természetesen tisztában colt azzal, hogy a leninisták szerint a kommunizmus akkori formájában egyszerre jelent egy állapotot és eszközt, az állandó forradalmat, ami elvezetne az osztály nélküli társadalomhoz. Keynes erre reflektálva mégis az ekkor Nyugaton már elterjedtebb szük értelmezés szerint a fennálló proletárdiktatúrát nevezi kommunizmusnak.

vidámságát és szabadságát, hogy helyette valami egyhangú pótlékot nyújtson a kifejezéstelen arcú hívők számára. Mint más új vallások, teli van misszionáriusi ambíciókkal és ökumenikus igénnyel. De azt állítani, hogy a hűséges leninizmus az álszent vezetőket követő kisebbség fanatikusainak propagandájából és zaklatásaiból áll, végül is nem jelent többet vagy kevesebbet, mint hogy a leninizmus *tényleg* vallás és nem csupán egy párt, azaz Lenin inkább Mohamed mint Bismarck.”⁶

*"A leninizmus abszolút értelemben, kihívóan nem-természetfölötti. Érzelmi, etikai lényege az egyén és a közösség pénzszeretethez fűződő viszonyát helyezi a középpontba."*⁷

Keynes kifejti ellenérzéseit a leninizmus egyik elemét adó Marx-értelmezéssel szemben. Így ír erről: "Hogyan tudnék elfogadni egy doktrínát, amely Bibliájaként minden kritika lehetőségétől megfosztva egy olyan idejétmúlt közgazdasági szöveggyűjteményt helyez maga fölé, amit nem csak tudományosan hibásnak, hanem a modern világ számára érdektelennek és használhatatlannak ismerek? Hogyan fogadhatnék be egy olyan krédót, ami képtelen elválasztani az értékest az értéktelentől, ami a faragatlan proletariátust azon polgárság és értelmiség fölé emeli, amelyek minden hibájuk ellenére az élet minőségi részét alkotják és akik biztosan magukban hordozzák az emberi fejlődés csíráit? Még ha szükségünk is volna vallásra, hogyan találhatnák azt éppen a vörös könyvesboltok zavaros szemetei között meg? Nehéz volna a nyugati Európa művelt, decens, intelligens fiának éppen itt felfedeznie az új ideálokat, hacsak az illető nem szenvedett el valamiféle furcsa és rettenetes átváltozást, ami minden értékét megváltoztatta."⁸ Azt hiszem, ez világos beszéd.

Keynes nézete a szovjet gazdaságpolitikáról és a Szovjetunióról hangsúlyozottan eltért a szerinte nagyon elfogult, nyugati sajtóból ismert egykorú véleményektől. Elismerte, hogy a forradalom és a polgárháború után a fejlődés hatalmas volt - ne feledjük, hogy látogatásának időszaka a NEP fénykora volt! -, de ezzel együtt azt állította, hogy a szovjet gazdasági rendszer nagyon rossz hatékonysággal működött, és jóval elmaradt a cári Oroszország teljesítményétől.

⁶ *A Short View of Russia*, in *Essays in Persuasion*, 257.1.

⁷ Im. 259.1. Az eredeti szövegben is kiemelt rész.

⁸ Im. 258.1.

Keynes véleménye szerint egy ilyen rendszer középtávon biztosan, hosszú távon talán működőképes lehet, de csak abban az esetben, ha a leninizmus vallásként a lakosság többségének valódi hitévé válik, és így el tudják viselni a modern kapitalista világtól messze elmaradó civilizációs állapotokat. Sőt, Keynes szerint a rendszer akár elméletileg egy elképzelt, de egyelőre teljesen valószínűtlen fordulat után Nyugat-Európában is működhetne. Ehhez azonban arra volna szükség, hogy az agresszíven terjesztett új vallást, vagy más hasonló modern szekta nézeteit az emberek többsége elfogadja, és, így elviselje a szovjet rendszerrel mindenképpen együtt járó általános nyomort és szegénységet. Ezt a gondolatmenetet egy rövid idézettel szeretném szemléltetni:

"A közgazdasági oldalról az orosz kommunizmust nem tudom úgy felfogni, hogy az bármiféle intellektuális érdeklődésre alapozva vagy tudományos értékkel hozzájárulhatna a mi gazdasági problémáink megoldásához [kiemelés tőlem - A.D.]. Nem hiszem hogy tartalmazna, vagy valószínűleg tartalmazna olyan közgazdasági technikát, amit, ha esetleg így választanánk, hasonló vagy talán nagyobb sikerrel ne alkalmazhatnánk egy olyan társadalomban, amely megőrzi, ha nem is mondjuk a tizenkilencedik századi individualista kapitalizmus, de legalább a brit polgár ideáljának a jegyeit is. Valamint legalább is elméletileg, nem hiszem, hogy létezhet olyan gazdasági fejlődés, ami okán a forradalom szükséges eszköz volna. Ugyanakkor egy erőszakos változással mindent elveszítenénk. A nyugati ipari viszonyok között a vörös forradalom taktikája az egész lakosságot a szegénység és halál pokoli sírgödrébe sodorná"⁹. Ez is világos beszéd.

Keynes összegzőképpen a Szovjetuniót olyan helyként jellemzi, ahol az ember mindenhol az elnyomást érzi, ami színtelenné és komorrá változtatja az embereket. Ugyanakkor azt is elismeri, hogy néhányan, akik az egész rendszert egy új valláshoz kapcsolódó laboratóriumi kísérletként értelmezik, gyakran nagyon lelkesek tudnak lenni.

---

⁹ Im. 267.1.

Érdemes még egy rövid szöveget bevinni az elemzésbe. A névmutatók alapján még egy esszében kerül elő Lenin neve, nevezetesen az inflációval kapcsolatban¹⁰. Legegyszerűbb, ha Keynes szavait olvassuk:

"Leninnek minden bizonnyal igaza volt. Nincsen furcsább, biztosabb eszköz a társadalom meglévő alapjainak felborítására, mint a valuta lezüllesztése. Ez a folyamat a rombolás oldalán magában foglalja a gazdasági törvényszerűségek minden rejtett erejét, és ezt olyan módon teszi, amit millióból egy ember sem tud diagnosztizálni. [...] Ha az árak folyamatosan emelkednek, minden kereskedő, aki korábban készletezett vagy birtokot, ültetvényt szerzett, elkerülhetetlen profitra tesz szert. Ekképpen ezen osztályra szabadítva a gyűlöletet az európai kormányok egy újabb lépést tesznek meg azon a végzetes úton, amit Lenin titokzatos elméje tudatosan eszelt ki"¹¹.

Az Általános elmélet, vagyis Keynes főműve sehol nem tartalmaz utalást a Szovjetunióra, Lenin vagy Marx műveire. Úgy érzem, több mint kétséges a szintézis-teória. Keynes a marxi és a lenini gondolatokat végzetesnek és használhatatlannak ítélte, a szovjet gazdasági tervezést pedig olyan rendszernek, amely csak az emberek mentális átprogramozásától sikeres, nem pedig önmagától fogva. Ezt az állítást úgy lehet megcáfolni, hogy mutatni kell olyan írásokat Keynestől, amelyekben gyökeresen újraértékeli az itt ismertetett nézeteit.

---

¹⁰ *Inflation*; két helyen jelent meg: *Il The Economic Consequences of the Peace*, hatodik fejezet 2/ *Essays in Persuasion*, 57-58. I.

¹¹ *Im.*

VITA

Irodalom:

Keynes, J. M.: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*; Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1965.

Keynes, J. M.: *Essays in Persuasion*; The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume IX., Macmillan St. Martin's Press, London; and Basingstoke 1972.

Lekachman, R.: *The Age of Keynes*: Penguin, Harmond:,worth 1966.

Andor László:

Rövid hozzászólás Antal Dániel cikkéhez

Antal Dániel vitacikke jellegzetes példája annak, hogyan lehet a valóság elemeit ügyesen összerakva félrevezető következtetésekre jutni. Konkrétan a keynesi életmű egyes mozzanatainak kiragadásáról, és azoknak az életmű általános megítélésével merőben ellentétes hipotézis alátámasztásáról van szó.

Valójában a felvonultatott igazságelemek sem mindig fogadhatóak el Antal Dániel megfogalmazásában. Ízetlen tréfának tűnik például "bolsevik" népgazdasági tervezésről beszélni a Szovjetunió húszas-harmincas éveivel kapcsolatban. Tudvalévő ugyanis, hogy a két évtizedben két jelentősen különböző mechanizmus működött a Szovjetunióban. Az is köztudott, hogy a sztálini modell kiépülésével párhuzamosan, e folyamattal összefüggésben a Szovjetunió kommunista pártjának bolsevik jellege gyakorlatilag megszűnt, a párt nevéből ki is vették a bolsevik jelzöt, s az 1917-es forradalom bolsevik vezetőinek nagy része a sztálini terror áldozatává vált. Az sem mellékes körülmény, hogy a nyugati hatalmak valójában nem a törvényes orosz kormánynak, hanem a cárista, fehérgárdista orosz tábornokoknak nyújtottak katonai segítséget. Forradalmi időszakban persze eleve nehéz törvényességről beszélni, mivel a forradalom mindig új legalitást teremt. Ha minden forradalmi kormányt és azok örököszeit törvénytelennek tekintünk, akkor törvénytelen az elmúlt háromszáz év brit állama, utóbbi kétszáz év amerikai és francia állama, és szinte az összes polgári demokrácia.

Keynes élettörténete hasonlóképp olyan terület, ahol a pontatlan fogalmazás a félrevezető következtetés melegágya lehet. Vitatható például az az állítás, hogy Keynes valóban érdemben megismerkedett-e Marx és Lenin munkásságával. Éppen a rá is jellemző liberális arrogancia magyarázhatja, hogy ezeket a személyiségeket mint tudományos szerzőket lenézte, munkásságukat nem tartotta elmélyült kutatásra méltónak. Marx nemismerete tehette szükségessé, hogy Keynes kénytelen volt "újrafelfedezni" több mindent, amit Marx már korábban kiderített a kapitalizmusról

(lásd Hild 1997). Megemlítendő továbbá, hogy Keynes nem egyszerűen elfogadta a Liberális Párt programját, hanem annak egyik szerzője, a legfelső pártvezetés egyik legbefolyásosabb tanácsadója volt.

A lényeges kérdés mindezen apró részleten túl az, hogy Keynes munkássága, illetve az általa teremtett iskola mennyiben tekinthető szintézisnek a tervgazdaság és a piacgazdaság, vagy másképpen a szocializmus és a kapitalizmus között. Aki az idevágó szakirodalmat kicsit is ismeri, tudhatja, hogy ez egy általánosan elfogadott nézet. Tévedés azt gondolni, hogy kizárólag "a TEK-ben működő politikai gazdaságtani iskola" tekinti a keynesi elméletet a hagyományos (klasszikus) liberalizmus és az államszocialista ("bolsevik") népgazdasági tervezés szintézisének vagy kombinációjának. A politikai és a laikus köznyelv persze nem használ a szintézishez hasonló filozófiai kategóriákat, ezért sokkal inkább kompromisszumról, középútról, vegyes gazdaságról van szó; e kifejezések lényegi szempontból ugyanazt mondják, amit a hegeli hagyomány folytatói szintézisként értelmeznek legszívesebben.

Tény, hogy Keynes a gazdasági tervezés sztálini változatában inkább kivetni-, mint követnivalót talált. A szovjet rendszerrel szembeni kritikája csak erősödött a húszas évek végén, vagyis a nászút időszakában megírt cikkek kiadását követően. (Toye 1993: 55-62.) A szocialista gazdasági rendszer szovjet változatát azonban nem azonosítható a népgazdasági tervezéssel általában. A szovjet típusú gazdasági tervezés gazdasági és politikai karakterét nem szabad összekeverni annak nemzeti-regionális sajátosságaival. Hasonló hiba lehet Keynes Marxhoz és Leninhez való viszonyát összemosni a sztálini Szovjetunióhoz való viszonyával. E distinkciók lehetővé teszik, hogy a keynesi általános elmélet szintézis jellegét ne a szerző Marxhoz, Leninhez vagy Sztálinhoz való viszonyán keresztül próbáljuk meg értelmezni.

Egyébiránt Keynes és Lenin viszonya nem annyira negatív, mint első látásra gondolnánk. Keynes maga jegyzi meg az inflációról értekezve: "Leninnek minden bizonnyal igaza volt" (ezt Antal Dániel is idézi). A Párizs környéki békék megítélése tekintetében Polányi Károly kifejezetten lelki rokonságról beszél Keynes és Lenin között (Polányi 1985: 122). Érdekes adalékkal szolgál egy másik Polányi-idézet is egy 1922. augusztus 20-án megjelent írásból. Eszerint "John Maynard Keynes kétségkívül az élő legkiválóbb közgazdasági író. Annak tartja őt antagonistájának, Lenin, sőt ő volt az

elsők között, akik a III. Internacionálé második világtalálkozóján Keynes-nek a legnagyobb elismeréssel adózott. Ez a nagybecsülés egyébiránt kölcsönös. 'Nem ismerek a forradalom történetében nagyobb szerűt és hűvös ragyogásában vakítóbbat Nikolai¹ Lenin pályafutásánál. Jelenleg ugyan véget látszik érni, de nem mintha kialakulóban volna, hanem mert a testi rokkantság fellegei vetnek homályt rá' - írja Keynes." (Polányi 1985: 88.)

Cambridge-ben a harmincas években kifejezetten népszerű dolog lett a Szovjetunióval szimpatizálni, sőt akár kommunistává válni is. A mégoly előkelő származású angol elit számára világos volt, hogy a brit birodalom államhatalmi eszköztára semmivel sem volt különb a sztálini Szovjetunió megoldásainál, amelyhez ráadásul társadalmi értelemben progresszív, s a harmincas évek közepétől antifasiszta tartalmat lehetett rendelni (ez utóbbi nem volt elmondható a brit kormányok politikájáról). Maga Keynes persze sohasem ment ilyen messze a progresszív megnyilvánulásokban, bár magát - mint a brit liberalizmus e században többször is - radikálisabbnak gondolta a munkáspártiaknál. Ezt illusztrálja az a történet, amely szerint Keynes egyszer a Munkáspárt vezetőivel találkozva oly dühös lett azok gazdaságfilozófiai konzervativizmusától, hogy kijelentette: ő az egyetlen szocialista a teremben, azaz ő az egyetlen, aki a gazdasági problémák azonnali megoldása érdekében hajlandó lenne néhány despotikus lépésre (Harrington 1993: 58).

A szintézis kifejezésbe nem azért lehet belekötni, mert azt feltételezi, hogy Keynesnek köze van a szovjet típusú berendezkedéshez. Inkább azért, mert maga Keynes meglehetősen mechanikusan illesztette egymás mellé a kétféle ideáltípus általa kívánatosnak tartott elemeit. A nemzetgazdaságban: a beruházásokra elfogadta az állami ellenőrzést, a fogyasztásra nem - de nem sokat mondott a kettő kapcsolatának, arányának alakításáról. A nemzetközi gazdaságban: a tőkeáramlásra már igen korán elfogadta a politikai koordináció szükségességét, a kereskedelemre hosszú ideig nem - de nem igazán adott útmutatót a kettő kapcsolatának, arányának értelmezéséhez.

---

¹ A név nem tévedés. A korszakban Lenin sokféle néven volt ismert a nyugati gondolkodók körében. [szerkesztői megjegyzés Andor László nyomán]

A tudományos kutatás több-kevesebb jelentőséggel rendelkező, filozofikus hajlamú képviselői viszonylag nagy szabadságot élveznek a tudománytörténeti rendszerezésben, egyes elméletalkotó szerzők egymásra és a társadalmi gyakorlatra való hatásának elemzésében. Nietzsche, a múlt századi filozófus így válhatott - Lukács György és mások besorolása szerint - a harmincas évek náci ideológiájának előfutárává, holott nyilván sejtelve sem lehetett a bajszos szobafestő politikai ambícióiról. Hasonlóképp említhető Hayeknek a TEK-ben működő politikai gazdaságtani iskolától és Antal Dánieltől egyaránt távol álló véleménye Keynesről. Attól ugyanis, hogy Keynes és Hayek között kollegiális, sőt talán baráti viszony állt fenn, attól még szolgátság-ügyben Hayek egy kalapba tehetette Keynest a nációkkal és a kommunistákkal. Más példákat is lehet találni arra, hogy egyes szerzők munkássága akaratuktól függetlenül más szerzők vagy irányzatok előfutárává, vagy szintézisévé válhat. (Edmond Burke például, a XVIII. Századi whig politikus a modern konzervatív politikai filozófia úttörőjévé vált, holott a Whig párt a Liberális Párt elődjének számít.) Arra is találunk példákat, hogy valamely személyiség saját követőitől határolódott el. (Így tett Marx a "marxistákkal", vagy Deák Ferenc a Deák-pártiakkal.)

Aki ezen elgondolkodik, levonhatja az itt folyó vitából a legfontosabb módszertani következtetést. Ez pedig az, hogy kizárólag a "tények" rendezgetéséből és szemeztetéséből nem lehet tudományos érvényű eredményre jutni. A lényeg és jelenség tudatos megkülönböztetése nélkül csakis egyfajta korlátolt empirizmushoz juthatunk, amely ideológiagyártásra és a napi vitákban való pengevillogtatásra alkalmas, a tudományos pályán való előrehaladást azonban nem segítheti. A szintézis-hipotézis bizonyításához nem kell mutatni olyan írásokat Keynestől, amelyekben gyökeresen átértékelte volna a korábban a Szovjetunióról, Marxról vagy Leninről leírtakat. Ismerni és értelmezni kell a gazdaság-, társadalom- és elmélettörténetet.

Irodalom:

Harrington, Michael: *Socialism: Past and Future*, London: Pluto Press 1993.

Hild Márta: *A marxi elmélet "újrafelfedezésének" története*, in: *Eszmélet* 1997/34.

Polányi Károly: *Egy gazdaságelmélet küszöbén II. Cikkek a Bécsi Magyar Újságban*, Budapest: ELTE 1985.

Toye, John: *Dilemmas of Development: Reflections on the Counter-Revolution in Development Economics*, Oxford: Blackwell 1993.

Szajp Szabolcs:

Igazságosság, bőség, tudás

- avagy mire is tanít minket Keynes? *

„Ha majd a bőség kosarából Mindenki egyaránt vehet”

Petőfi

Az 1996/97-es tanév politikai gazdaságtani alapozó-körének egyik foglalkozásán John Maynard Keynes Általános elméletének végkövetkeztetéseit¹ dolgoztuk fel.' Célunk az volt, hogy a *Munkamegosztás és Közgazdaságtan* című politikai gazdaságtani alapozó-kör keretén belül beszéljünk a kapitalizmus munkamegosztásának 1930-as évekbeli társadalmi szintű alakulásáról, valamint arról, hogy milyen feladata lehet a modern államkapitalizmus időszakában a közgazdásznak, egyáltalán részt vesz-e a társadalmi-gazdasági rendszer irányításában, és ha igen, akkor hogyan. Elméletünk szerint Keynes munkájából kiolvasható az, hogy a kapitalizmus vagy szocializmus vitából a szerző egyfajta szintézis-moddal keresi a kiutat; amivel természetesen elveti a forradalmi átalakulás baloldali (bolsevik) hagyományát, de nem tudja elképzelni a polgári társadalom alapját képező kapitalista gazdaságot bizonyos reformok nélkül. Sőt, azt átmenetinek tartja annyiban, amennyiben kiemeli, hogy "a járadékbiztosítás megszüntével pedig a kapitalizmusnak sok más vonása is idejétmúlttá válik"². Még hozzá olyan alapvető elemek válnak idejétmúlttá, amelyek hiányában - szerintünk - már megkérdőjelezhető a kapitalistának nevezett gazdasági rendszer kapitalista elnevezése is. Másrészt Keynesseel egyetértésben kiemeltük azt, hogy a közgazdászoknak a XX. században, de gyakorlatilag a kapitalizmus egész története

---

* Ez a cikk Antal Dániel kör-kritikájának a hatására született. Egyrészt az alapozó körön elhangzottak ismertetésére, másrészt pedig az ott kevésbé hangsúlyozott, vagy az azóta továbbgondolt kérdések ismertetésére vállalkozik.

¹ J. M. Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* - 24. fejezet Végkövetkeztetések arról a társadalomfilozófiáról, amely felé az általános elmélet mutathat. /KJK, Bp. 1965./

² i.m. 400. oldal

alatt nagy hatása volt a társadalmi-gazdasági rendszer irányítására, megtervezésére. Keynes szavaival élve: "a közgazdászok és a politikai bölcselek nézetei - akár igazuk van, akár tévednek - sokkal nagyobb hatásúak, mint rendszerint hisszük; valójában mindennél jobban hatnak világuk sorsára"³. Igen, bölcseletről van szó, azaz platóni értelemben vett filozófusokról, akik saját szakterületük nyelvén fogalmazzák meg azokat a bölceleti törvényeket, összefüggéseket, amelyek meghatározzák koruk vagy közvetlen jövőjük fejlődését. Ez alapján elmondható, hogy a filozófus Heidegger, a politikus Roosevelt és a közgazdász Keynes ugyanannak a kornak a kifejezője, meghatározó alakja, platóni értelemben véve filozófusa, mélyebben elemezve őket gyakorlatilag hasonló elméleti mondanivalóval találunk, de a kor komplexebb megértését együtt teszik lehetővé.

"Akár igazuk van, akár tévednek" - mondja Keynes a bölcseletről, de mennyiben adhatunk igazat neki abban, hogy megengedi a tévedés lehetőségét. Persze érthető Keynes álláspontja, ha belegondolunk, hogy a második világháború előestéjén mondta ezt. De mégis, ha bölcseletről hangzik el a fenti kijelentés, annyiban azt kell mondanunk, hogy nem engedhetjük meg a tévedés lehetőségét. A világ életére legnagyobb hatással lévők, ha tényleg azok, nem engedhetik meg maguknak azt, hogy tévednek. A tévedéssel a társadalmi-gazdasági rendszer stabilitását veszélyeztetik, káoszt alakíthatnak ki. Amelyik politikus vagy közgazdász téved, az nincs a tudás birtokában, csak véleménye van a világ menetének alakulásáról, amely hibásnak bizonyult. Így viszont nem alkalmas vezetőnek⁴. A bölceletnek természeti törvényként kell működnie ahhoz, hogy a célt, az emberi közösség hosszú távú, stabil együttélését biztosítani tudjuk. A bölcs vezetőnek a tudás birtokában erre kell törekednie, és erre kell nevelnie a társadalom vezetett rétegeit.⁵ Ellenkező esetben hosszútávon tényleg halottak vagyunk!

De térjünk vissza az alapozó kör eredeti mondanivalójára. Kiindulópontunk - mint minden más alkalommal is - az volt, hogy megpróbáltuk a szerzőt és a művet elhelyezni korában, felelevenítve az 1920-as, 1930-as évek fontosabb eseményeit,

---

³ i.m. 407. oldal

⁴ Lásd Platón: Az Állam, V. Könyv - Tudás és vélemény és A vélemény című szakaszok

⁵ Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna az emberiség története során nem bölcs (sőt!) vezetők!

alakjait, társadalmi-gazdasági jellemzőit. Ezt azért tartjuk fontosnak, mert úgy gondoljuk, hogy bármilyen alkotásról is van szó, az mindig a saját kora terméke, mindig egyfajta reakció azokra a történésekre, eseményekre, folyamatokra, amelyek az adott korban zajlanak, vagy arra jellemzőek. Így egy könyv megértése is sokkal teljesebb lehet, ha a puszta szövegen kívül megvizsgáljuk a lehető legtágabb szövegvagykörnyezetet, beleértve ide az író akár személyes tapasztalatait is.

Az 1920-as Európájának a legnagyobb élménye talán az volt, hogy az I. világháború után tisztázódott Nagy-Britannia vezető szerepének elvesztése és a világhatalomért harcba induló államok kiléte. Ennek a folyamatnak fontos állomásaként interpretálható a '20-as és a '30-as éveket összekötő világgazdasági válság is, amelynek egyik legfontosabb gazdasági velejárója az volt, hogy magas szinten állandósult a kapitalista gazdaságokban a munkanélküliség. A túltermelés visszazsorításának egyetlen módját abban látták, hogy egy sereg foglalkoztatottat bocsátottak el mindenféle hosszabb távú perspektíva nélkül. Ugyanakkor az I. világháború termékeként megszületett egy szocialista állam, a Szovjetunió, amely képes volt fenntartani a "teljes foglalkoztatás" szintjét, ráadásul hatalmas ipari fejlődést sikerült produkálnia⁶. Ezek a tények felvetették mind gyakorlati, mind elméleti szinten az állam és a gazdaság kapcsolatának felülvizsgálatát, újraértelmezését. A nyugati világban jellemzően kétféle megoldási módot választottak a kormányzatok: Európa középső felében teret nyert a fasizmus és a náciizmus, és egy szélsőjobboldali diktatúra keretein belül oldották meg a gazdasági problémákat, gyakorlatilag a piac állami integrálásán keresztül; az Egyesült Államokban pedig a Roosevelttel nevezett New Deal próbált megoldást hozni a piac alapvető funkciójának megtartása mellett, de annak erőteljes korrekciójával. Mindkét megoldás az állam gazdasági szerepvállalásának növekedését jelentette és gyakorlatilag - legalábbis egy időre - elhallgattatta azokat a nézeteket, amelyek szerint a piac önállóan, mindenféle állami beavatkozás nélkül képes megoldani a gazdaság működését. Az állami tervezés – a

---

⁶ Tudjuk, hogy Keynes elég jól ismerte a korabeli szovjet viszonyokat, hiszen felesége egy orosz balerina volt és a '20-as években többször is jártak a Szovjetunióban. Keynesnek nem tetszett túlzottan a leninizmus, szerinte ez a vallás és az üzlet összekapcsolása, amivel egy nem igazán hatékony gazdaságot működtetnek. De ugyanakkor figyelemre méltónak tartotta, hogy ez a rendszer olyan célt képes az emberek elé állítani, amely látszólag boldoggá teszi a társadalmat.

másik táborban a tervutasítás - mindennapos gyakorlattá vált. Ebben az időszakban született meg a közgazdasági gondolkodásban a Keynes nevéhez fűződő makroökonómia, amely az államot kimondottan gazdasági szereplőnek tekinti, méghozzá meghatározó gazdasági szereplőnek.

Honnan ered Keynes szintézisre való törekvése? A kérdés teljes értékű megválaszolására nem vállalkozunk, de néhány válaszkísérlettel megpróbálkoznánk. Induljunk ki Keynes alapproblémájából, a foglalkoztatásból. A klasszikus közgazdasági elmélet szerint a kapitalista gazdaság - amely alatt valamilyen hatékonyan működő piacot értenek - teljes foglalkoztatás mellett termel, nincsenek kihasználatlan kapacitások. Amennyiben mégis túltermelés és ennek következtében munkaerő-elbocsátás lépne fel, ez csak átmeneti probléma, a piac gyorsan korrigál és visszaáll a szerkezetében talán más, de egyensúlyban lévő munkapiac állapota. Csakhogy ezen átmeneti állapotok viszonylag gyorsan követik egymást, ráadásul a gazdasági szereplők jó része tönkremegy, vagy legalábbis csődbe kerül ez alatt az időszak alatt. Így nem csak a munkások számára - akiket elbocsáthatnak -, hanem a tőkés számára is bizonytalan a helyzet, gyakorlatilag bármikor bárki belebukhat a vállalkozásába, ha a problémák tömegesen jelentkeznek. Ez a bizonytalanság nem ad lehetőséget arra, hogy a tőkével rendelkező vállalkozók hosszú távon tudják stabilizálni a helyzetüket, hanem csak - bizonyos korlátok között: - rövidtávon tudnak profitot maximalizálni. Adódik mindez abból, hogy a tőke szűkös jószág, nem áll korlátlanul rendelkezésre, nem minden ember képes szert tenni rá. Így a tőkével járó járadék csak egy szűk rétegnek jut, amelynek a tagjai tisztában vannak azzal, hogy pozíciójuk, mármint a tőketényező birtoklása, bizonytalan, emiatt rövidtávon minél jobban szeretnék kiaknázni azt. A tőke túlzott kiaknázása, más néven kizsákmányolása visszaélés a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások optimális felhasználásával, azaz társadalmi szinten hatékonyságvesztéssel, és igazságtalan jövedelem-elosztással jár. Keynes megoldása erre a problémára roppant egyszerű és - mondhatnánk - klasszikus: szüntessük meg a tőke szűkösségét, hiszen "míg a földszükének lehetnek elkerülhetetlen okai, a tőkészükének nincs semmi ilyen lényeges oka"⁷. "A

---

⁷ i.m. 399. oldal

gyakorlatban tehát arra törekedhetünk, hogy a tőke volumene mindaddig nőjön, amíg a ritkasága meg nem szűnik annyira, hogy a funkció nélküli beruházók már nem jutnak általa haszonhoz"⁸. Ez "fájdalom nélkül megszüntetné a tőkéseknek azt a halmozódó képességét, hogy a mások elnyomására és a maguk hasznára fordítják a tőke ritkasági értékét"⁹. Az ide kapcsolódó bölcséleti törvény a bőség-szűkösség problematika feloldását jelenti: ha bizonyos javakból szűkösség van, akkor nem az a fő baj, hogy ezek a javak csak kevés embertulajdonában vannak, hanem az, hogy ezek az emberek társadalmi szinten rosszul bánnak az említett javakkal. Nem az egész társadalom fejlődésére fordítják használatukat, hanem csak a maguk hasznára: A megoldás persze nem egyszerűen az - amit Keynes is mond -, hogy növeljük meg úgy a tőke mennyiségét, hogy megszűnjön a szűkösség. Ez sok esetben nem járható út, be kell látni, hogy a kérdés nem csupán mennyiségi. Sokkal járhatóbb út viszont az, ha a szűkös javakkal jól' bánnak a tulajdonosaik, értve ezalatt azt, hogy felhasználás előtt végiggondolják a lehetséges alternatívákat, és majd amellett döntenek, amelyik a legjobban szolgálja a társadalom jólétét. Ekkor társadalmi szinten bőség jelentkezik, ami mindenkinek jó, legalábbis jobb, mint az előbb elemzett állapot. A jó tőkés tehát a birtokában lévő tőkejavakat úgy hasznosítja, hogy azzal az egész társadalom jólétét próbálja növelni. A tőkének a gazdaságban és így a tőkésnek a társadalomban fontos funkciója van, amelyet szem elől téveszteni bűn. Keynes is erre hívja fel a figyelmet és hozzáteszi, hogy a tőkés jó útra terelése nem államosítással, központosítással oldható meg, hanem olyan intézményi feltételek megteremtésével (például egyenesadó-rendszer), amelyek a tőke helyes használatára ösztönzik a tőkést.

Kinek kell ösztönöznie a tőkéseket? Ahhoz, hogy az ösztönzésnek ténylegesen eredménye is legyen, olyan társadalmi szereplőnek kell elvégeznie ezt a feladatot, amely a tőkés felett áll a hierarchiában: az államnak¹⁰. Gyakorlati szinten ez legközvetlenebbül a kormányzatot és a parlamentet jelenti, de számos más tényező is idetartozhat (főleg, ha nemzetközi méretekre is kiterjesztenénk az elemzést). Szerepük

---

⁸ i.m. 400. oldal

⁹ i.m. 399. oldal

¹⁰ A kapitalizmus fejlődésének ebben a szakaszában alakul ki az államkapitalizmus, amely monopolkapitalizmust váltja fel és láthatóan a nevek is tükrözik a fent említett változást.

az, hogy közösségi kontrollt gyakoroljanak a piac és a piaci szereplők felett, a piac fölé vagy a piacba helyezett intézményekkel egyfajta helyesebb, közösségi szempontból jobb viselkedésre nevelve ezeket a szereplőket. A neveléssel kapcsolatban azonban ki kell emelnünk egy fontos különbséget, amit Keynes is megfogalmaz: "Más kérdés az emberi természet teljes átalakítása, és megint mása meghatározott keretek közé szorítása; a kettőt nem szabad összetéveszteni egymással."¹¹ A korabeli szocializmus kritikája jelenik meg ebben a megkülönböztetésben, amely célul tűzte ki a társadalom tőkés és más idegen elemeinek teljes átnevelését vagy likvidálását. Valaki vagy öntudatára ébredt és elfogadta a rendszer kereteit, vagy munkatáborba (ebben az időszakban alakult ki az elhírített gulag-rendszer a Szovjetunióban) kergették, ahol kényszerrel folyt az átnevelés. Az öntudatra ébredéssel elég baj volt nyugaton is, és Keynes valószínűleg elvetette a munkatábor intézményét is, ahol gyakorlatilag szolgárokba taszított emberek végeztek központilag ellenőrzött termelőmunkát. De ugyanakkor látnunk kell azt, hogy a tőkés piaci viselkedésének korlátok közé szorítása ugyanezt a célt szolgálja: át akarják vele nevelni a tőkést. Nem akarják likvidálni, hiszen a gazdaságnak szüksége van erre a szereplőre. Viszont az államkapitalizmus kiépítésével a tőkést bürokratává fokozzák le, a munkással egyetemben gyakorlatilag szolgárokba kényszerítik, mert csak így látják esélyét annak, hogy ellenőrizni lehessen a gazdaság teljesítőképeségét, tényleges működését. A szintézis-modell lényege talán itt ragadható meg legjobban: egy kicsit élesen fogalmazva az államnak a piacba való intézményeken keresztüli beavatkozása a kapitalista hatékonyság és a szocialista nevelés vagy igazságosság szintézise. Azaz a fő célok (Keynesnél a teljes foglalkoztatás és az igazságosabb jövedelemelosztás) elérése a magánszektor és az állam egymás melletti működtetésével lehetséges, törekedve az egészséges arányok megtartására. Keynes szerint csak így érhető el az, hogy a tekintélyuralmi államokkal ellentétben a hatékonyság és a szabadság csorbulása nélkül oldják meg a munkanélküliség problémáját. Mert hiszen Keynesnek nem célja a gazdasági szabadság csorbítása, csak annyiban, amennyiben a tőkésnek is el kell fogadnia az állam, mint gazdasági szereplő létét és bizonyos kérdésekben a döntési

---

¹¹ i.m. 398. oldal

elsőbbségét. Ha a rendszer jól működik, akkor az előbb említett szolgálókat pozitíve kell értelmeznünk: a tőkés és a munkás is a közjó szolgálatában áll. "Az állam funkcióinak az a megnövekedése, amelyet a fogyasztási hajlandóságnak és a beruházás indítékainak összehangolása megkövetel, az individualizmusba való szörnyű beavatkozásnak tűnhet egy tizenkilencedik századbeli újságíró vagy egy amerikai pénzember szemében. Én azonban védelmezem, egyrészt mert ez az egyetlen járható mód ama, hogy elkerüljük a meglévő gazdasági formák mindenestül való megsemmisítését, és másrészt, mert ez az előfeltétele az egyéni kezdeményezés eredményes érvényesülésének."¹² A beruházások társadalmi kézbe vétele, - és ennek alapjaként a kamat és a pénz szabályozása lennének azok az eszközök, amelyekkel Keynes szerint a teljes foglalkoztatás elérhető úgy, hogy közben még mindig "elég tág tere marad a magánkezdeményezés és a magánfelelősség érvényesülésének"¹³. Az individualizmus előnyei - a decentralizációból és az önérdék érvényesüléséből eredő hatékonyság, valamint az egyéni választás szabadságából eredő változatos élet - még számos területen érvényesülhetnek, és megvalósulhat a közhatóság, valamint a magánkezdeményezés együttműködése. A klasszikus közgazdasági elmélet nem volt alkalmas ama, hogy ezt a reformot önmagán belül véghez vigye. Keynes bírálata "elsősorban ... azt hangsúlyozta, hogy ennek agy: elméletnek a hallgatólagos előfeltételezései ritkán vagy éppen sohasem valósultak meg, s ezért nem alkalmas a valóságos világ gazdasági problémáinak a megoldására"¹⁴. Tudjuk, hogy ennek a bírálatnak mind elméleti, mind gyakorlati szinten ma is érződik a hatása, az általa felvetett kérdések és megoldások ma is erősen foglalkoztatják mind a közgazdászokat, mind a politikai bölcseket.

---

¹² i.m. 404. oldal

¹³ i.m. 404. oldal

¹⁴ i.m. 402. oldal

VITA

Keynes kiválóan megértette azt, hogy a „gazdaságelméletből” következő legfontosabb bölcséleti törvény a bőséggel és a szűkösséggel való helyes gazdálkodás, és ezen keresztül a bőséggel és a szűkös javakkal rendelkező társadalmi réteg feletti uralom, a tőkések tevékenységének megfelelő mederbe terelése. A kor technikai színvonala (az automatizáció hiánya) miatt még nem engedhette meg magának a társadalom, hogy a szolgaságot eltörölje, és megszüntesse azt az állapotot, hogy a kor gazdag emberei csak mások nyomora árán lehessenek gazdagok. A fizikai munka kényszere alóli teljes felszabadulás megvalósítása egy későbbi korra vár. A helyes eszmék megtalálása és napirenden tartása viszont minden kor legfontosabb feladatai közé tartozik.

A LÉT ÉS IDŐ OLVASÓKÖR bemutatkozik

Egyéves olvasókörünk célja Martin Heidegger 1927-ben megjelent, a filozófiában, illetve a gondolkodás történetében fordulatot hozó írásának megértése és közös értelmezése volt. A tulajdonképpeni feladatunk előkészítését szolgálta Husserl transzcendentális fenomenológiájának bemutatása, valamint Descartes filozófiájának áttekintése. Munkánk során mindvégig tudatosan törekedtünk arra, hogy érvényre juttassuk a szövegek igazságigényét. Én ezt rendkívül fontosnak tartottam és tartom most is. Megpróbálom elmondani, hogy miért.

Minden megértés azzal kezdődik, hogy a mű megszólít és játékra hív. Egy "életveszélyes" játékra, olyanra, melyben önmagunkra megy ki a játék, melyben legsajátabb létünk forog kockán, és melyben mi magunk vagyunk a megszólítottak, mi magunk vagyunk a tét. Ezért nem hagy a mű nyugodni, hátat fordítani és elmenni. A mű megbabonáz, és elidőzésre szólít. Megszólítottak lenni tehát annyi, mint egzisztenciálisan kikökkentettnek és felhívottnak lenni. De mire is hívatatunk fel? Önmagunk kiismerésére, saját lehetőségeink alapján önmagunk felvázolására, azaz önmagunk megértésére. Így végső soron minden megértés önmagunk megértése.

Ahhoz tehát, hogy egy művet megértsünk, ki kell tennünk magunkat a mű hatalmának, és elhatározottsággal vállalnunk kell a ráhagyatkozás veszélyét, magunkra kell vennünk a mű, ám végső soron önmagunk terhét. Vagyis azt, hogy a mű illet és kényszerít, hogy újra meg újra kikökkent és újra meg újra önmagunk megértésére szólít, hív. Ez meditatív csendet és alázatot követel. Azt hiszem végül is ezért kell érvényre juttatni a szöveg igazságigényét: a megértés alapstruktúrája követeli meg.

A körök több órák és jó hangulatúak, számomra rendkívül inspirálóak voltak. Különösen utolsó szeánszunk, hiszen azt kávéházban tartottuk meg. Végül szeretném mindkettőnk nevében megköszönni a körtagoknak, hogy hétről hétre rendszeresen készültek, komolyan vették és végigcsinálták körünket. Minden érzelgősség nélkül mondhatom, hogy ez nagyon jól esett.

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

Körvezetők:

Koroncai András és Szerencsi András

Feldolgozott irodalom:

Descartes, René: *Elmélkedések az első filozófiáról, Értekezés a módszerről*

Heidegger, Martin: *Lét és idő*

Husserl, Edmund: *A fenomenológia ideája, Fenomenológia*

Koroncai András

Koltai Gábor:

Egy, s más

"Egy bivaly megy keresztül az ablakon.

Feje, szarvai, négy lába már általmentek.

De miért nem megy által a farka?"

Ez itt egy esszé, legalább is annak készül, s mint igazi kísérlethez illik végeredménye felettébb homályos. Persze megvan a cél, de az eredmény nem mindig ezt igazolja. Megpróbálok meríteni egyet s mást azokból a gondolatokból, amit *Lét és idő* címen rendezett filozófiává egy bizonyos M. Heidegger úr, még e század '20-as éveiben. Mindeközben törekszem arra, hogy ne feltétlenül a heideggeri terminusokat használjam, ahol ez csak lehetséges, hiszen egyrészt az én számból ez sokkal kevésbé hangozna hitelesen, másrészt saját szövegkörnyezetemben nagyban elősegítené az érthetlenséget, mivel nincs elégséges hely részletes magyarázatukhoz. Ez tény és való, hogy bizonyos mértékű filozófiai pongyolasághoz vezet, ám ez talán jobban megbocsátható, mint az érthetlenség (főleg e sorok írója számára).

A *Lét és idő* bár nem az első, de mégis a további gondolkodás számára meghatározó mű Heidegger számára. Tulajdonképpen az egyetlen rendszerező-összegző alkotás, amiből az egyes gondolati szálak szertefutnak. Miféle út elején áll hát a *Lét és idő*? Milyen körben forgolódik a heideggeri gondolkodás? Valami olyasmi felé kívánja fordítani a tekintetet, ami mindig is szem előtt volt. Olyannyira, hogy feltűnőségét teljesen elveszítette, illetve felolvadt a látványban. Általános érthetősége feleslegessé tette keresését. Adhatunk nevet is beszédünk tárgyának, többfélet is: lét, Lichtung, αληθεια, ám a megnevezések vagy üresen konganak, vagy homályos sejtetéssel még inkább a misztikum irányába lökik azt, amit megragadni próbálnak. Hol, milyen horizonton keresendő az, ami ily módon egyre kicsúszik a kezünk közül? E kérdések válaszára törekszik Heidegger. Azonban nem hasztalan erőfeszítés-e

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

olyan dombról elhordani a ráakódott fedőréteget, melyet pont ez emelt dombbá? Nem torkollik-e a ki nem mondhatóba ez a fajta kérdés?

Heidegger a husserli fenomenológia jelszavát követve a legalapvetőbb dolgot próbálja kérdésessé tenni, ami minden gondolatban, kimondott szóban ott lappang: "van". A kérdés mindaddig nem merülhet fel, amíg a válasznélküliség, tanácstalanság nyilvánvalóvá nem válik. Ennek a talajnak a megteremtését szolgálja a fenomenológia az előfeltevések lebontásával, illetve eszközt ad a válasz formába öntéséhez. A *Lét és idő* megnyit egy utat, ez azonban félbeszakad, az első rész végéig sem jut el Heidegger.

Hol van hát a válasz, illetve az ezt tételező kérdés? Mi az az eredmény, amit felmutathatunk, hogy íme itt a rendszer, a magyarázat? Kudarcba torkollott hát az egész monumentális kísérlet? Mégsem lehet kérdezni? Jöhet a hátraarc, ennyi? Talán mégsem erről van szó. Heidegger arra kérdez rá, ami nincs. Itt a nincs azt jelenti: nem van. "Nem van", mert nem a létezőről van szó, hanem arról, ami azt lehetővé teszi, hívjuk így: lét. A válasz lehetősége ezáltal valóban szertefoszlik, ez azonban nem a kérdés félretolását kell, hogy jelentse, értelmetlennek bélyegezve azt, hanem egyfajta örök kérdésességet.

Ez a hiány alapjaiban érinti magát az embert is. Ha nem értelmezhető az, hogy "vagyok" definíciószerűen, megnyugtatóan, hova tűnik akkor létezésem értelme? Az úgymond "élet értelme" a hagyományos értelmezés szerint figyelve szertefoszlik, értelmetlenné válik. Az értelem megtalálásának helyébe, az értelem adása lép. Nem támpontot ad, hanem elbizonytalanít, és mindent kérdésessé tesz. Ez azonban nem egyenlő a káosz fejtelenségével, sokkal inkább az út járására hasonlít. Vajon ez az örök kérdésesség milyen újfajta válaszutak előtt nyitja meg a kapukat? "Az" igazságot, magát azonban sohasem érezheti a markában az ember a heideggeri gondolkodás szerint, bármelyik utat is választja, hiszen nála "a lét értelmezése végtelen folyamat". Más megvilágításba helyeződik ezáltal a filozófia botránnya, a *historia errorum* is.

De mi is ez az igazság a heideggeri értelmezés szerint, ami alapján egyáltalán kérdésessé lehet tenni bármit is (mondván, hogy ez nem igaz)? Az igazság itt nem mint

helyesség, mint önmagával való egyezés jelenik meg, hanem a görög $\alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha$ etimológiai boncolásával bukkan elő az értelme, mint el-nem-rejtettség. A megnyílás, az önmagából kibontakozás motívumára helyezi a hangsúlyt. Én most nem bocsátkoznék ezen igazságfogalom boncolgatására, csupán egy elemét említeném: a rejteztet. Ez az, ami az igazság lényegét adja, azáltal, hogy Heidegger azt mint el-nem-rejtettet nevezi meg. Ezzel az igazság kettős természetét nyer egyrészt a megnyilatkozás, az önmagából való megmutatkozás jellemzi, másrészt egyfajta titok, ami ebben a megnyilatkozásban szertefoszlik, azonban mégis csak ez a rejteztetés az alapja annak, hogy bármi el-nem-rejtetté váljon. A lét értelmére, mint igazságának kimondására irányuló kérdés nem ezt a titkot veszi-e célba? Nem jelenti-e ez azt, hogy maga a kérdés feltehető, hiszen a rejteztetés felfedésével, annak lényege veszik el? Nem kellene-e ez esetben fontolóra venni Wittgenstein *Traktátusának* zárómondatát, miszerint "amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell"? Másfelől gondolva viszont azzal, hogy az elrejtettség ilyen nagy hangsúlyt kap Heideggernél a létprobléma gondolásra méltóságát adja vissza, másrészt szembeesít azzal, hogy a lét rejteztetése nem felderíthető, hanem mindig is keresendő. A lét kérdésének súlya pontosan a látszólagos megfelfedhetőség, közérthetőség által veszett el, amint az a Lét és idő bevezetésében kiderül. De mi az a forrás, amiből ez a gondolkodás táplálkozik? Hiszen az eddig említett értelmezések, gondolatok elég önkényesnek tűnhetnek. Heidegger válasza erre: a nyelv.

Ami már a Lét és idő első oldalain pofonüti az embert, még a gondolatcsírák felbukkanása előtt, az maga a nyelv, a szóhasználat. Heidegger itt teljesen új nyelvezetet teremt magának, ami a későbbi gondolkodás alapját is képezi. Honnan származik ez az igény az új nyelvre? Miért van szükség rá? És miért ragaszkodik Heidegger olyan állhatatosan hozzá?

Talán az a célja, hogy a megkövesedett, szinte végsőkig átértelmezett filozófiai szóhasználat helyett egy tisztát teremtsen magának. Olyan horizontot hozzon létre, amelyen az általa felvetett gondolatok szabadon nyilatkozhatnak meg, minden nyelvi előítélet nélkül, a kitűzött módszerhez hűen: fenomenológiailag. Ezt szolgálhatja az

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

átvett kifejezések gondos tisztázása, a görög szavak eredetének keresése, valamint a német nyelv etimologizálása, a szavak egymásba játszásának kihasználása. Ez azonban számos veszélyt is rejt magában. Azzal, hogy Heidegger a nyelvi rétegekből, jelentésekből hoz fel filozófiai tartalmat, és ezeket a nyelvi adottságok ismétlésével egymáshoz kapcsolja, nem vezet-e vajon oda, hogy más nyelven ez nemcsak nehezen kezelhető, fordítható, hanem hogy ezek az összefüggések ott egyszerűen nem érvényesek. A lét fundamentál-ontológiai értelmezésének viszont nem szabadna nyelvfüggőnek lennie, már csak saját célkitűzése szerint sem. Ha még azt is hozzávesszük mindehhez, hogy a görög kifejezések heideggeri etimologizálása finoman szólva is erősen vitatott, akkor komoly kérdőjeleket kell tenni gondolkodásának elfogadhatósága után.

Bár Heidegger mindig is egyfajta szelíd filozofálásról beszél, mégis a sajátosan új nyelvezet megértéséhez teljesen bele kell helyezkedni az általa alkotott nyelviségbe, el kell fogadni a szavakból általa felhozott jelentéseket, bele kell illeszkedni a gondolatmenetbe. A mű érthetetlen a heideggeri perspektíva nélkül, ami mivel radikálisan új, szorosan meg is köti az olvasót. Ebbe a nézőpontba helyezve magunkat megőrizzük-e gondolkodásunk merészségét Heideggerrel szemben is?

Szikszi Szabolcs:

Heidegger és József Attila

- Kördolgozat a Heidegger: *Lét és idő* c. olvasókörré -

A művészet helye és szerepe Heideggernél

Heidegger két fontosabb értekezésének szánja témájául a művészet lényegének kibontását - mindkettő valójában a *Lét és idő* filozófiájának továbbvitele. Az egyik *A műalkotás*, a másik *Hölderlin és a költészet lényege* címet viseli.

Az elsőben azt veszi szemügyre, hogy a művészet hogyan képes feltárni a létet. Ennek bemutatására Vincent van Gogh egyik képét hívja segítségül, amelynek címe *Parasztcipők*. A képen két elnyűtt parasztcipőt látunk a földön heverve. Valószínűleg este ledobták őket, és most ott hevernek gazdátlanul kiszakítva szokásos környezetükből. Heidegger először a parasztcipők eszközlétének lényegére mutat rá, miszerint a parasztcipők akkor töltik be megfelelően a világ utaláségszében az eszközszerepüket, tehát akkor nevezhetők eszköznek, ha felhúzza őket a paraszt, és bennük megy ki a földre dolgozni. Ekkor úgy illeszkednek bele a szántás-vetés eszközrendszerébe, hogy eszközlétükben tulajdonképpen láthatatlanok, hiszen nem tűnnek fel, hacsak nem esnek le, feslenek szét, szorítják a lábat - vagy éppen nem festi le őket esti magányukban egy festő. Ez utóbbi esetekben ugyanis a parasztcipők egy pillanatra kihullnak az utaláségszből, ami által azonban - paradox módon - egy pillanatra éppen hogy láthatóvá válnak az utaláségszben. Tehát a paraszti munka eszközrendszerében betöltött szerepük válik láthatóvá. Kiesnek szerepükből, hogy megmutassák szerepüket: ez az *alétheia*, a kilépés az el-nem-rejtettségbe. A művész ilyenformán képes arra, hogy "létére hozza"¹ a bemutatott létezőt, jelen esetben a parasztcipőpárt. Ilyenformán tehát Heidegger a művészet lényegét és a művész feladatát a létező "létre hozásában" jelöli meg.

---

¹ A kifejezés bővebb magyarázatához lásd [1].

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

Némileg összetettebb feladat elé állítja a költészet lényegéről szóló tanulmányában Heidegger mind az olvasót, mind a költőt. Ez persze már abból is kiderül, hogy miért pont a költőknek és miért nem éppen a szobrászoknak szentelt egy külön írást művészetük fontosságáról. Ebben a művében Heidegger a német költők elé Hölderlin, a "költő költőjének"² példáját állítja, akinek az életműve ugyan befejezetlen maradt bekövetkezett elmebaja, majd korai halála miatt, ám - a filozófus szerint - az ő művészetében érhető tetten leginkább a költészet lényege. Heidegger Hölderlin öt fő kijelentését boncolgatva vizsgálja a kérdést³:

1. A költészet "a foglalkozások legártatlanabbja"⁴. Ez alatt azt kell érteni, hogy a polgári foglalkozások üzése látszólag mind veszélyesebbnek látszik, mint félrevonulni egy kunyhóba és - távol a világ zajától - poétikával foglalkozni. Ez azonban csak a köznapi felfogás alapján kialakult látszat. A költészet magával a nyelv alapjainak a megteremtésével kell, hogy foglalkozzon, amely ilyenformán nem más, mint a lét alapjainak újbóli lerakása egy olyan "ínséges korban"⁵, ahol az elmenekült istenek már nem, az eljövendő istenek pedig még nem tudják az ember létét megalapítani, az embert létre, egy új közös nyelvre hozni. A költészet tehát tulajdonképpen módon a legveszélyesebb tevékenység, melynek során "a költő ki van téve az Isten villámainak"⁶. Jól bizonyítja ezt Hölderlin legsajátabb sorsa, elméjének végzetes elborulása is.

2. "Azért adatott az embernek a javak legveszélyesebbje, a nyelv, hogy ... tanúsítsa, mi ő."⁷ Az ember ugyanis "éppen saját létezésének tanúsításában *az, ami*"⁸, tehát eme önmaga létének tanúsítása része az ember létezésének. A nyelv pedig Heidegger szerint "az emberi lét legmagasabb lehetősége felett rendelkező esemény"⁹, hiszen "biztosítja, hogy az ember mint történeti *létezhesség*"¹⁰. Éppen ezért benne rejlik

---

² [2]

³ Az alábbi öt pontban következő fejtegetéseim forrása: [2]

⁴ [2]

⁵ [2]

⁶ [2]

⁷ [2]

⁸ [2]

⁹ [2]

¹⁰ [2]

a lét eltévesztésének lehetősége is, és ez az, ami veszélyessé teszi, mivel a "legtisztább és legelrejtettebb éppen úgy szóhoz juthat benne, mint a zavaros és közönséges"¹¹.

3. "Sokat tapasztalt az ember, sok égit már megnevezett, mióta beszélgetés lettünk és hallani tudjuk egymást."¹² Heidegger szerint azóta *vagyunk* mi emberek, amióta beszélgetés, amióta idő van, az időt előállították, hiszen azóta vagyunk történetiek. A beszélgetés, a nyelv megtörténése azonban nem feltétele az istenek¹³ megszólításának, illetve a világ megjelenésének, hanem egyidős vele: a beszélgetés ugyanis "éppen az istenek megnevezésében és a világ szóvá válásában áll"¹⁴.

4. "De ami megmarad, költők hozzák létre."¹⁵ A költészet ugyanis a halandó létező maradandó létének szószerű alapítása. "A költő nevezi meg az isteneket, és nevez meg minden dolgokat abban, amik. Ez a megnevezés nem abban áll, hogy valami előzőleg már ismertet névvel látunk el, hanem abban, hogy a költő a lényeges szót mondja ki, és csak ezzel a megnevezéssel nevezi ki a létezőt azzá, ami."¹⁶

5. "Tele érdelemmel, de költőien lakozik e földön az ember."¹⁷ Heidegger ebben annak a megfogalmazását látja, hogy minden, amit az ember véghezvisz az életben, azt saját verejtékével éri el. Ez a fáradozása azonban nem érinti létezésének lényegét, "nem nyúlik bele az emberi létezés alapjába"¹⁸. Létezni alapjában véve csak költőien lehetséges, hiszen ekkor vagyunk érintve az istenektől, illetve "a dolgok lényegközelségétől"¹⁹, azaz a léttől. A költészet tehát nem holmi kolonc a létezés nyakán, mint ahogy azt Hegel állította korábban, hanem a történelem, így létezésünk hordozó alapja.

Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy milyen alapon állít például a filozófus Heidegger a költőknek pusztán a filozófiából kiindulva. Egyfajta válasz lehet erre, hogy Heidegger minden tudomány, így minden bizonynyal a poétika alapjának is a filozófiát tekintette. A *Lét és idő* nyelvezetéből kiindulva azonban nyugodtan állítható,

---

¹¹ [2]

¹² [2]

¹³ Heidegger ezen írásában az *Istenek*, illetve az *Isten* kifejezés a közös létalappal azonosítható.

¹⁴ [2]

¹⁵ [2]

¹⁶ [2]

¹⁷ [2]

¹⁸ [2]

hogy Heideggertől egyáltalán nem volt idegen a költészet, hiszen ebben a művében mintegy az alkotó költő szerepét felvállalva teremti újra a filozófia nyelvét. Nem túlzás azt mondani, hogy a *Lét és idő*-ben az egyik fő célja a nyelvnek, az emberiséget "létére hozó" eszköznek a költői forradalmasítása. Egyáltalán nem véletlen tehát, mint ahogy nem is vitatható el tőle, hogy hozzászóljon a költészet lényegéről folytatott vitához.

A kései József Attila heideggeri jegyei

Korábban említést tettünk arról, hogy József Attila *Ihlet és nemzet* című esztétikai tanulmánygyűjteményére még nem lehetett hatással a filozófus főműve, hiszen ez utóbbi a József Attila-i gondolatok fogantatásának idején jelent meg. A '30-as évek elejére azonban már Magyarországon is széles körben ismertté váltak a heideggeri gondolatok, melyek a kortársak elbeszélése szerint József Attilára is nagy hatással voltak. Vágó Márta, József Attila '20-as évek végi nagy szerelme írja visszaemlékezéseiben, hogy valamikor a '30-as évek közepén, valószínűleg 1935-ben, egy kávéházi beszélgetés során szóba került Heidegger neve. Arról volt szó, hogy a német filozófus szerint a szorongás útján juthatunk el a semmihez, és csak azon keresztül érthetjük meg, mi az, hogy valami.²⁰ Ennél megbízhatóbb bizonyítékot nem találhatunk arra, hogy a "halálhoz való előrefutás", és a lét ezen keresztüli megértése mennyire foglalkoztatta a költőt. A semmitől való szorongás láthatóan jelen van műveiben 1933-tól, a *Reménytelenül* című versének megjelenésétől kezdve, mely a "semmi ágán" vacogó szív motívumával a végtelen halál semmisségét idézi:

"Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.

---

¹⁹ [2]

²⁰ [5] 68. oldal

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

Én is így próbálok család
nélkül szétnézni könnyedén.

Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.
A semmi ágán ül szivem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok."

A költemény még a végestől a végtelenig történő eljutás hármas szerkezetével is a heideggeri egzisztencia időbeli egységének felépítését idézi. Ez a végtelen azonban nemsokára, a szintén 1933-ban megjelenő *Téli éjszaka* című versben végessé válik:

"...A hideg úrön holló repül át
s a csönd kihül. Hallod-e, csont, a csöndet?
Összekoccannak a molekulák.

Milyen vitrinben csillognak
ily téli éjszakák?

A fagyra tört emel az ág
s a pusztaság
fekete sóhaja lebben--
varjúcsapat ing-leng a ködben.

Téli éjszaka. Benne,
mint külön kis téli éj,
egy tehervonat a síkságra ér."
Füstjében, tengve
egy ölnyi végtelenbe,
keringenek, kihúnynak csillagok...."

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

A kitáguló végtelen világegyetemet, amelyben "összekocognak a molekulák", összeköti a véges földdel a száguldó tehervonat. A *véges végtelen* nem más, mint a József Attila-i "exisztencia"²¹, mely önnön nemlétét is magában foglalja. Egy másik értelmezésben azonban megfelel a heideggeri jelenvalólét legsajátabb lehetőségének, amellyel a halált előlegezve értheti meg önmagát.

Találunk példát a költő Heidegger által kifejtett feladatának megjelenítésére is József Attila 1934-es *Eszmélet* című költeményében. A költő a vers végén a saját, s így általában a költők feladatául az "örök éjben" való virrasztást, szemlélődést jelöli meg, amely jól rímel Heidegger ínséges időkben helytálló, új nyelvet teremtő költőjével:

"...Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok."

A bűn, és a bűnösség, büntudat érzése sem idegen József Attilától, aki, a krisztusi korhoz közeledve úgy érzi, hogy életében az összes addigi lehetőségét elpuskázta, és ezért kizárólag saját maga okolható. Nem sikerült családot alapítania, még önmagának sem tudott megélhetést biztosítani, a baloldali mozgalom kivetette magából, s szakmailag sem volt elismert. Életének addigi szerepei mind céltalannak és elhibázottnak mutatkoztak, és nem látott saját maga számára kiutat. Csak az állandó alkotásban, az ihlet állandó keresésében lelta meg "élete értelmét". Heideggeri nyelvezettel ezt úgy mondhatnánk, hogy állandóan a tulajdonképpeni lét állapotában akart tartózkodni. Ez az állandó ébrenlét azonban a betegsége miatt amúgy is apadó életenergiáját felemésztette, s a sokasodó kudarcélményeiből fakadó reményvesztettség

---

²¹ József Attila egzisztencia-fogalmának bővebb kifejtése kimaradt az eredeti dolgozat eme - közlés céljából - rövidített változatából, de közelebbi tanulmányozáshoz lásd [4]

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

égyre inkább úrrá lett rajta. Jól mutatják ezt halálának évében írt létösszegző versei - *Karóval jöttél...*, *Talán eltűnök hirtelen...*, *Íme, hát megleltem hazámat...* -, amelyekben dominál a kiábrándultság érzése:

"...Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták; bár velük
voltam volna én boldogan.

Így éltem s voltam én hiába,
megállapíthatom magam.
Bolondot játszottak velem
s már halálom is hasztalan.

Mióta éltem, forgószélben
próbáltam állni helyemen.
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek ellenem...."

(Íme, hát megleltem hazámat...)

Legfőbb bűnének azt rója fel a halál partjairól visszatekintő költő, hogy elhibázta életét: nem tudta kiteljesíteni személyiségét, megvalósítani önmagát, azaz nem tudott eljutni a tulajdonképpeni lét állapotába. Másmilyennek hitte a létet, mint amilyen az valójában.

(...)

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

Irodalom:

- [1] Heidegger, Martin: *A műalkotás*, In: Az egzisztencializmus (szerk.: Köpeczi Béla) – Gondolat, Budapest 1972.
- [2] Heidegger, Martin: *Hölderlin és a költészet lényege*, Uo.
- [3] Heidegger, Martin: *Lét és idő* – Gondolat, Budapest 1989.
- [4] József Attila: *Tanulmányok és cikkek (1923-1930) - Szövegek* – Osiris, Budapest 1995.
- [5] Tverdota György: *József Attila - Tanulmányok és cikkek (1923-1930) - Magyarázatok* – Osiris, Budapest 1995.
- [6] *József Attila összes versei* - Magyar Helikon, Budapest 1965.

Krónka

1997. április - 1998. február

Április 28-30. TEK7

Az államháztartási reformról általában

Köves András: Gondolatok az államháztartás reformjáról

Pete Péter: Az államháztartás feladatfinanszírozáson alapuló modellje

Az oktatásügy

Gaszó Ferenc: A felsőoktatás átalakulása, integráció és finanszírozás

Harsányi László: A non-profit szféra és az államháztartás

Nyugdíj- és egészségügyi nap

Augusztinovics Mária, Major Mária és Bánfalvi István Orosz Éva, Perényi László és Kincses Gyula előadásában.

Május 1. Bibó focikupa. Borzasztóan erős csapatunk sikerrel megszerezte az utolsóhelyet. Május 2-án Szalai Erzsébet jártunk, és Kiss Károly Miklós mesélt Fukó (bocs) hatalomfelfogásáról.

Május 7-én volt az elő-TDK. Az eredmények pedig:

I. helyezést ért el Cserepkai Anikó: A mesterséges édesítőszer piaca, avagy fogyasztási szokások változása a rendszerváltást követően

II. helyezéssel végzett Kerekes Lajos: Távolság Afrikától

III. helyezetteink:

Cseh Attila: MNB és államadósság

Káplár Éva és Szikszai Szabolcs: A MOL Rt. privatizációja

Remák Edit: Vészhelyzet és az amerikai Managed Care rendszer

különdíjasunk, kinek műve a Bankszemlében is megjelent, Kővári Gábor: Bank és internet

Május 8. Felavattuk Emiék lakását.

Május 9-től felvételiztettünk. A 12-i KOGY döntése nyomán új tagjaink lettek Balázs Dóra, Baranyi Márta, Bényi Kata, Csillag Mari, Domokos László; Fási Vili

KRÓNKA

(azóta kilépett), Földvári Zoltán, Hegedűs Gábor., Kollányi Zsófi, Maródi Máté, Szucsák Bálint (azóta se láttuk), Varsányi Kornél.

Május 14. *A Goldeneye* Gáspár Tamás kedvenc filmje. Június 11. Palacsintazabálás Zsófinál. Ez jó volt.¹

Az év folyamán kiléptek: Kerekes Lajos, Horváth Annamária.

Június 27 - 29. Értékelő Gyűlés Szentendrén, a tornateremben

Fontosabb események: Inotai Balázs tagságát a troli nem hosszabbította meg. Igazgatónk ezentúl Sugár András, Andor pedig szívünkben és e-maii-en velünk van. Nevelő tanárunk ezentúl Szajp Szabi.

Az eltés vita a Nyári Táborra marad.

NYÁR

Július 12-én vagy 13-án kezdődött a biciklitúra (már senki sem emlékszik pontosan, de szinte biztos, hogy munkanap volt). Győrben drága volt a kemping, Kapuvárott ingyenes.

Július 19-től a legrettenthetetlenebbek kenuzni mentek, és szinte mindannyian túléltek.

Augusztus 26-31. Nyári Tábor Gánton előadások: Hild Márta, Gömöri András
teaházak: Fokasz Nikosz, Simonovits Zsófi

Megjelent és szétosztásra került a híres-neves tekes Interjúkötet.

Rác Anna kilépett a kollégiumból.

Elutazott Andor (június), Forgács (augusztus) - persze mindkettő Amerikába.

Szeptember 23. Nyitó előadás: Szilágyi Ákos, az utolsó nemzedék

Az ÉF választás eredménye: Ozsó, Karesz, Pokol, Koroncai, Adrienn (+ Hekka)

Október 7. Sárközy ea.

Október 13. Társadalomelméleti vita, első forduló (szerv.: Dusó + S.Zsófi)

A kollégium színeváltozásai: színes hazatök a klubban, Gumiszobából folyóiratolvasó (többek kétségbeesésére, bár azóta is csak annyi változott, hogy

---

¹ Magi Pista szerint.

KRÓNKA

- eltűntek a matracok. Mi lehet a folyóiratokkal...?), továbbá Antiforduló program.
- Október 24. Eörsi István Jóbról Szalai Erzsínél. (Távirati stílusban.)
- Nov. 4. Replika-est.
- November 7-8-9. Győri kirándulás Sára szervezésében; +- pannonhalma
- November 10. TEK-vita az 501-ben, 2. forduló.
- Nov. 14. TEK-Rajk lányfoci, persze mi győztünk, sőt, a másodikkak is mi lettünk, a Rajknak maradt a bronz.
- November 15. **Öreg Tekes Találkozó**
- Erdős Misi előadása az új nyugdíjrendszerről
- November 18. Tanyi meghívására Kis János előadta magát.
- November 21-22. Tőserdő. Hekka tösembeiré válása.
- Nov 25. Szántó Zoltán (megkésve bár, de törve nem): A szociológia emberképe Az ősz folyamán kilépett Benedict András és Fási Vili.
- December 7. MIKULÁÁÁÁÁÁ!²
- Dec. 18. Végre kész a konyha (alias Antiforduló) és a mákosguba. Egyébként Karácsony közelg.
- Dec. 19. Focivás (Gyk.: esélykiegyenlítő foci) - organized by Miklós Szabó
- DEC31. Szilveszter Simonovitsnál (végül)

1998.

- Januárjában elutazott Szabó Miklós és Csati
- Február 3-8. 3T, azaz Téli Tábor Törökmezőn
- Előadások: Gombár Csaba: Az állam változó szerepe
Matolcsy György: Tőkeszivattyúk működése
Horváth Aladár: A székesfehérvári gettó története

krónikás: Simonovits Zsófi

---

² Kinek-kinek a kedve szerint: Hagyományos, Gender, Pomo és Zöld